

תשובה חדשה לרבינו בצלאל אשכנזי זלה"ה

בשבח לימוד התלמוד בפלפול

תיאור התעודה וזהות כותביה / תולדות החכמים / על הפלפול /
הרקע לכתיבת האגרות / הצעת הדברים / זמן כתיבת האגרות /
מלאכת העריכה / האגרות / נספחים

תיאור התעודה וזהות כותביה

התעודה המתפרסמת כאן לראשונה מתוך כתב יד¹, מורכבת משני חלקים: האחד, אגרת תוכחה מהגאון ר' משה גאלנטי זלה"ה, ששוגרה אל הגאון ר' בצלאל אשכנזי זלה"ה בעקבות מחלוקת שעברה ביניהם. והשני, אגרת תשובות והשגות רב"א על דברי אגרת זו. עיקר דבריו של רב"א סובבים להצדיק את שיטת הפלפול בתלמוד, ולגנות השוללים אותה. בתוך כך הוא עומד על דברי רמ"ג באגרתו, ומשתדל לסותרם אחת לאחת.

המסמך אינו אוטוגרף, אלא העתק שנכתב לאחר פטירת החכמים המתווכחים². אמנם ברור מסוג הכתב שנכתב סמוך מאד לזמנם, ומסתבר שהמעתיק היה מבית מדרשם של תלמידי רב"א.

המעתיק לא הביא מאגרתו של רמ"ג אלא קטעים קצרים - אותם קטעים שאליהם מתייחס רב"א בדברי תשובתו³. ובאבוד ראשיתה חסרה לנו הבהירות הנדרשת להבנת רקעה. לעומת זאת את תשובת רב"א העתיק כנראה ברובה הגדול, אך גם בה השמיט הרבה⁴. במקומות ההשמטה כתב המעתיק: וכו'.

סגנון התשובה הוא פולמוסי וחריף ביותר⁵. ולמודעי אנו צריכין! כי כוונתנו בפרסום

1 מקור התעודה בגניזה הקהירית. נרכשה בשנת תרנ"ו על ידי ספריית הבודליאנה שבאוקספורד. מס': Heb. c27 (קטלוג קוולי: 2835 חלק 34), דפים 66-65.

2 שכן רב"א ורמ"ג נזכרים בכותרות בברכת הנפטרים. ומכאן שלא קדמה כתיבת עותק זה לשנת שע"ד, שנת פטירתו המשתערת של רמ"ג.

3 מסתבר שהמעתיק לא ראה כלל את אגרתו המקורית של רמ"ג, אלא רק את מה שמצא מכת"י רב"א, שהוא ליקט מכת"י רמ"ג את הקטעים שרצה להשיג עליהם. וראה בפרק 'האגרות' אצל הע' 323.

4 כפי שציין בראש העמוד האמצעי 'קצת מלשון תשובת מהר"ר בצלאל אשכנזי זלה"ה לאיש'. לסיבת ההשמטות ראה דבריו המפורשים של המעתיק בסוף התשובה. אין להוציא מכלל אפשרות שההעתקה הכילה בתחילתה דף שלם נוסף, שנאכז, ולכן חסרים לנו דברי הפתיחה של רב"א ורמ"ג. חבל על דאבדין.

5 סגנון חריף זה לא היה זר בזמנם, אגב חורפייהו, ומצינו כמות זה בפולמוס הסמיכה בין מהרלב"ח למהר"י בירב ועוד. ובפרט אצל חכמי מצרים, כדחינן בשו"ת רב"א בכמה מקומות. וראה שו"ת מהריק"ש

הדברים היא רק למען אשר ממנו נלמד על גדולתם בתורה של הני תרי רבוותא, והתועלת העצומה והחשיבות הרבה שבלימוד התלמוד בעומק ובפלפול לשמה, ושאר דרכי הלימוד המפורטים באגרות אלו. ואין המטרה ח"ו להזכיר ולעורר הראשונות הנשכחות מלב מה דגבה טורא בינייהו דרבנן, כי מאי דהוה הוה. כל שכן הני תרי מלאכי דפליגי ברקיעא, דאת והב בסופה, ועושה שלום במרומיו כתיב. וכמו שמצינו שכתב אחד מחכמי אותו דור⁵ וז"ל: 'ואם לפעמים בריתחא דאורייתא בשעת הפלפול והויכוח אטיל מרה על המפלפלים, דדמיא סברתייהו עלי כי כשורא ונראה בעיני דלא מסקי שמעתא אליבא דהלכתא, הלא ידוע ומפורסם הוא דאין הכעס נמשך ח"ו... דתכף ומיד אשתדל לפייסם ולהטיב את לבם בכל הבא מידי...'.⁶

ותכלית זו היתה מגמת המעתיק הראשון. כמו שכתב להדיא בסוף התשובה: 'ע"ב לשון הרב רב"א זלה"ה בקצת מקומות שראיתי להעתיק לתועלת שבח לימוד בפלפול, וגם קצרותי וכתבתי וכו' בקצת מקומות ...'. ואף כאשר העתיק מדברי "לחישתן לחישת שרף", ניכר בו שלא עשה כן אלא כדי להמחיש את עוצם חשיבות הפלפול בעיני רב"א, עד שיצא מגדרו ואורייתא קא מרתחי ליה.

⁵התשובה נכתבה על שני דפים, בגודל 20x30 ס"מ, מהם שלשה עמודים כתובים בצפיפות, ומאחורי הדף האחרון ישנן רק כמה שורות שהועתקו משו"ת רב"א סי' יד. ואח"כ נכתב בכתיבה רהוטה: 'נתן לידי הח' הנעלה כה"ר יעקב נאבארו במצרים יע"א וכו'.'⁶ כיתוב זה הוא העתק המען של האגרת. וכנראה שהמעתיק ברצותו לשמר את העיצוב המקורי של התשובה על כל פרטיה, העתיק בגב האגרת את המען המקורי כפי שכתבו רב"א. לפי זה היה החכם רבי יעקב נאבארו אחד ממקבלי התשובה.

שמו של רבי בצלאל אשכנזי מפורש כמה פעמים בכותרות ובסיום התשובה, ולית דין צריך בשש. אך את רבי משה גאלנטי לא הזכיר המעתיק בשמו המלא, אלא בראשי תיבות - 'רמ"ג'⁷.

הוכחות ברורות בידינו שהכונה לרבי משה גאלנטי' הזקן, אב"ד צפת: א' רב"א כותב עליו בתוך דבריו: 'חושב זה... דשמא גרים דהשוה [עצמו] למה שאמר אדון הנביאים לא אוכל לברי...'. ברור מהענין ששמו של בעל האגרת הוא 'משה'. ב' לפי המתואר בדברי רמ"ג ורב"א באגרותיהם, הרי שהחכם 'רמ"ג' מאופיין כבקי בכל מכמני התורה ובפרט בקבלה ובאגדה, אך אינו חריף כ"כ, לשונו פשוטה⁸, דבריו בנחת, עוסק הרבה בפסק ובהנהגת הקהל, מחבר ספרים. כל זה מתאים מאד לדמותו

סי' לג מביא תשו' ר"ש גאביון ומשיג עליו קטעי קטעי כסגנון רב"א דנן]. ומה גם שתשובותיהם של ר"ח כפוס' ור"ש גאביון נגד רב"א נדפסו מכבר (ראה להלן פרק 'הרקע לכתיבת האגרות'), ואף הוכנסו במהדורת צילום של שו"ת רב"א הנפוצה כיום (ירושלים תשד"מ), ובתוכם גם דברי רש"ג אודות ה'ג' אלפים ניירים, אל תאמר ראה זה חדש, ויש באגרות הללו כדי להשלים את הדברים הידועים כבר.

⁵ רבי יהושע צונצין בספרו נחלה ליהושע סי' ז'.
⁶ לא ידוע לנו על חכם במצרים בשם זה. ראה מה שהערנו עוד במקומו בסוף התשובה.
⁷ רב"א ג"כ אינו מזכירו בשמו, וכשרוצה לדבר בו, כותב: 'האיש' 'זה המגזים' וכדומה.
⁸ רב"א אף מעיר לו כמה פעמים על שיבוש לשונו: 'מה הוא שח זה המגזים וכו'', 'לדבר גמגומים כמוך', 'סגר עליו המדבר'.

של מהר"ם גאלנטי. בהערותי לאורך האגרת והתשובה שעליה הצבעתי על מקבילות בתולדות חייו ובכתביו, ואף על ביטויי לשון המיוחדים רק למהר"ם גאלנטי.

ג' - והוא המכריע - רמ"ג כותב: 'ות"ל בהיותי בן כ"ה שנים חברתי ספר - וקראתי ירכתי המשכן - על ספר הרמב"ם ז"ל'. ספר בשם זה נמצא באוסף בניהו בירושלים⁹, ולא נודע עד כה מיהו מחברו. עניינו של החיבור הוא שילוב של דברי הטור לתוך ספר משנה תורה להרמב"ם, בכל מקום שהטור מוסיף דברים בנדון¹⁰. והנה לאחר חיפוש בקטלוגים עתיקים מצאתי לאחד מחכמי אומות העולם שהזכיר חיבור זה והוא המלומד יוהאן כריסטוף וולף מהמבורג¹¹. בספרו 'ביבליוטיקה היבריא'ה¹² הכתוב בשפה הלטינית, נכתב בערך 'ר' משה גאלנטי' כי חיבר ספר 'ירכתי המשכן' שתוכנו השוואות בין הטור לבין הרמב"ם, וכי החיבור נמצא בויניציה.

תולדות החכמים

תחילה נציין כמה ראשי פרקים מתולדותיהם של החכמים הכותבים. תוך הדגשת הפרטים שמתבהרים עתה לאור תשובה זו.

הגאון רבי בצלאל ב"ר אברהם אשכנזי¹³. מגדולי החכמים במצרים, בצפת ובירושלים. נולד, כנראה בירושלים, בשנת ר"פ לערך¹⁴, בצעירותו היה דר בצפת¹⁵, ולמד אצל רבי ישראל די קוריאל¹⁶. מאוחר יותר הוא עבר למצרים, שם היה מגדולי תלמידיו של

9 כתב עליו בניהו בספרו 'יוסף בחירי' עמ' שדמ, מבלי לדעת מי הוא המחבר. אכן ידע לזהות נכון שנכתב בצפת בשנות השי"ן. וראה מש"כ עוד בחלק 'האגרות' הע' 44.

10 אכן ספר זה מתאים מאוד לסגנון ספריו של ר"מ גאלנטי, שספרו הראשון שנדפס היה 'מפתח הזוהר', והוא: 'מורה מקום מכל הפסוקים... מחוברין כסדרן בכל פרשה ופרשה... למען יוכל כל איש ואיש למצוא את מבוקשו'. גם ספרו 'קהלת יעקב' בא להשלים את העדר פירוש הזוהר על מגילה זו, בשמשו ג"כ מעין ליקוט מאמרי זוהר על קהלת, כדי שלא יצטרך הלומד לחפשם אנה ואנה. דומה היא מטרתו של מחבר ספר 'ירכתי המשכן' - לאחד את שני ספרי הפסק אשר מימיהם אנו שותים, להיות אחד, למען יוכלו הלומדים למצוא את מבוקשם בקלות. עוד ראוי לציין שכתשובות מהר"ם גאלנטי נמצא הרבה הלשון 'כתבו הרמב"ם והטור'. וכן מצאנו בשו"ת רמ"ג סי' לד: 'וכמו שכתב הרמב"ם זלה"ה... ובעל הטורים הוסיף על דברי הרמב"ם שאם...'. ושם סי' סט: 'וכן פסק הרמב"ם... וכן כתב הטור סי' שפ"ז ולא הוסיף על מש"כ הרמב"ם'.

11 נזכר בדברי מהר"ם חאגיז (תל"ב-תק"א) בהקדמת ספרו 'משנת חכמים' (בנדמ"ח עמ' יא): 'באתי אל בית האדון המלומד... וכבר יצא מוניטין שלו בעולם בספרים שהדפיס כעין 'ספר יוחסין'... הפרופעסיר דאקטור יוחנן קרישטוף וואלף... העלה אותי אל עלייתו, מקום המעולה ומקושט בכמה אלפי אלפים ספרים מכל אומה ולשון, לא די מספרים שכבר יצאו לאור הדפוס, דק שכל ספרי בני עמינו הקדמונים שהן בכתובת יד משתדל בעבורם ומוציא עליהם הון רב כדי להיותם בבית גנזיו...'.
12 חלק ד עמ' 907 ערך 1532.

13 ר' אברהם היה 'אחיו הגדול של הרב הגדול של כל אשכנז כמה"ר יצחק בצלאל'ס ממשפחת בצלאל'. כך נדפס כשער שו"ת רב"א (וינציה שנ"ה). ר"י בצלאל'ס מוזכר רבות כתשובות מהרש"ל, רמ"א ועוד. היה זקנו של בעל הט"ז.

14 חזאניס, קורות היהודים בתורקיה, ח"ב עמ' 221.

15 כן משמע גם ממש"כ להלן אל רמ"ג: 'ועד אני כי ת"ל נתגדלנו יחד בתורה וביראת חטא, ומה שעבר עבר'.

16 מגדולי החכמים בצפת, מראשוני הנסמכים ע"י מהר"י בירב, גלב"ע ש' של"ז, ראה 'דרשות ומאמרים

הרדב"ז¹⁷ ואף קיבל מרבו את תורת הקבלה¹⁸. בישיבתו הפליא בעסק התלמוד בשקידה עצומה, ושם חלבו ודמו בעסק התורה, לילות כימים¹⁹. בערך משנת ש"כ ואילך²⁰ כיהן רב"א בראשות הישיבה במצרים, שעם תלמידיה נמנו: האר"י הקדוש, ר' אברהם מונסון, ר' חיים חבריא ועוד רבים וגדולים.

כאשר עלה רבו הגדול הרדב"ז לדור בירושלים, הוצב רב"א למלא את מקומו כרב הראשי ליהודי מצרים, ונהג את נשיאותו ברמה. ברבות הימים, כאשר אחד מתקיפי הקהל פרץ גדר, יצא רב"א נגדו ללא חת, ובעקבות זאת נאלץ לעזוב את מצרים²¹ ועלה לדור שנים מספר בצפת. שם עמד בראשות ישיבה שהיתה בחסות מרן ר' יוסף קארו²². שוב אחר זמן חזר לכהונתו במצרים.

רב"א הרבה להעתיק כתבי יד עתיקים ונדירים מהמפרשים הראשונים, אשר היוו בסיס למפעלו הגדול 'שיטה מקובצת' על הש"ס.

רב"א עסק הרבה בהעמדת הנוסח הנכון של המשנה והתלמוד, בבלי וירושלמי, ומפרשיהם. וכן הגיה הרבה מספרי היסוד של עמנו. בחלק ממפעל ההגהות השתתף עמו רבינו האריז"ל²³.

בערוב ימיו עלה לירושלים²⁴, בה שימש כראש ישיבה²⁵ והנהיג את קהל ירושלים

לרבינו בצלאל אשכנזי, עמ' רמז: 'וכיוצא בזה שמעתי בילדותי מפי מרי כמה"ר ישראל די קוריאל ז"ל. ע"ע שם עמ' רלז.

17 ראה בתשובה דנן שתיארו רב"א בשבחים מופלגים: '...ונותנת לו מלכות וממשלה וחקיקור דין ומגלין לו רזי תורה ונעשה כמעין שאינו פוסק... ומי שהכיר את החכם השלם החסיד האלדי כמהר"ר דוד בן אבי זימרא זצק"ל מנעוריו יבין ויבחין כי זה נתקיים בו...'. רב"א מזכיר את רבו פעמים רבות בכל ספריו, ע"פ הרוב בתואר: 'מרנא ורבנא מוהר"ר דוד בן אבי זמרא זלה"ה'.

18 כך יוצא מהמשך דברי רב"א הנ"ל: '...הוא היה מלמדך להתעיל בתלמוד ובדרך האמת באמת, והיה מדריךך בדרך...'.
19 כלשונו בתשובה דנן: 'זה לי יותר משלשה וארבעים שנה אשר חצות לילה אקום לעסוק בהלכה בקיץ ובחורף, וכמצוטט בסוף התשובה מתוך שו"ת רב"א סי' יד.

20 ומעט קודם. כך מתברר מדברי רב"א בתשובה דנן: 'זה יותר משלשים שנה שאני תופש ישיבה...'. וזה נכתב סביב שנת ש"ן. יתכן שאפשר לתלמוד מכאן שעלה הרדב"ז לא"י רק סביב שנת ש"א (כדעת בניהו, 'ספונות' ו'תשכ"ב עמ' קלד) ולא בשנת ש"ג כפי ששיערו שאר כותבי תולדותיו.
21 'דברי יוסף' סמברי ו'שם הגדולים' בערכו.

22 בספרו 'כללי התלמוד' מציין רב"א שהשלים חיבור זה 'ג' כסליו שנת השל"ה ליצירה פה צפת תוב"ב'. וראה 'ספר הזכרון לר"מ ליפשיץ', נ"י תשנ"ו, עמ' רעג והלאה, תשובת תלמיד רב"א ה"ר ירמיה מזורגונטו, מחכמי קושטא, בה הוא מזכיר את לימודיו בצפת ב'ישיבת מרנא ורבנא כמהר"י קארו וכמהר"ר בצלאל אשכנזי זלה"ה וכו'. והנה רב"א כתב את תשובתו בענין מעשה החליצה של כלת מרן הב"י בשנת שמ"א. לפי זה שהה רב"א בצפת לפחות בין השנים של"ה-שמ"א.

23 ראה לדוגמא בהקדמת ר"ב מוטאל לספרו 'תמת ישרים': 'אנה ה' לידינו ספר הרי"ף של הרב הגדול מו"ר אברהם מונסון, שהביא ממצרים מוגה מידי שני המאורות הגדולים הרב הגדול מהר"ר בצלאל אשכנזי זלה"ה והרב האלדי מהר"ר יצחק אשכנזי זלה"ה'.

24 עלייתו לירושלים היתה בשנת שמ"ה. וראה באגרתו של רב"א לנדיב באיטליה (נדפסה בקובץ 'אמת ליעקב' עמ' 169), שנכתבה ככ"א אר"א שמ"ז: 'גם יש [בירושלים] הסגר [=ישיבה] בה שלומדים יומם ולילה תמיד לא יחשו, ובעזר העוזר האמתי כשאעלה אני שמה, יגדיל תורה ויאדיר... ואני הנני עומד מצפה דרך, וכמעט אני חד כרעא אארעא וחד כרעא אמברא...'. ודברים דומים יש בשו"ת רב"א סי' יד, ע"ש. יש לדעת שאף שעלה רב"א לירושלים, לא עזב את משרתו במצרים, וחזר לשם מפעם לפעם וניהל שמה דיני תורה כ'חכם רשום בעיר' (ראה להלן הע' 46,28,27).

ביד רמה, כאשר כתב רבי ישראל ג'ארה באגרת משנת שמ"ח²⁶:

'אשר בא החכם השלם נודע ביהודה ובישראל כמוהר"ר בצלאל נר"ו... זרח כציץ אור החכמה עומד לנס עמים... בצל אל היינו ושרתה עלינו שכינתו וזרחו בנצוצי אור תורתו במקום תחנוניתו כאור החמה שבעתיים... ולולי ה' צבאות הותיר לנו שריד עיר וקדיש נחית מן המקום אשר הוא חונה שם אשר היה שם אהלו וכי הוא מושל בכל ארץ מצרים, וה' אמר אליו לך לך מארצך ואתן לך ניר בירושלים... בצל כנפיו יחסיון העם היושב בה ירויון מדרשן דעתו מרב עיון ופלפולא חריפא, כל אמרת אלוד צרופה, מנופה בשלש עשרה נפה, בשפה יפה... גדול מרבן שמו, נודע ככלכל ודרדע... בצל החכמה קמה אלומת עצמת מזימת איש אלהים קדוש...'

רב"א בראותו את מצבם הקשה של יהודי ירושלים באותה תקופה, מחמת כובד ידם של השליטים בנטילת מיסים, לא חס על זקנותו, אלא יצא להתרפק על דלתות נדיבי עם בארצות הגולה, ומצאנו שביקר בקושטא, בקהיר²⁷ ובדמשק.

נתבקש בישיבה של מעלה בשנת שנ"ב²⁸. יש אומרים בירושלים²⁹ ויש אומרים בחוצה

25 כמובא בהע' הקודמת. וראה מש"כ תלמידו הר"ש עדני בהקדמת פירושו למשנה 'מלאכת שלמה': 'ולעיר ירושלים תוב"ב הובאתי, תמיד בין עפר רגלי החכמים אשר היו שם נתאבקתי, ה"ה עמדי הגולה והאריאל כמו החכם השלם המקובל האלדי כמוהר"ר חיים ויטאל נ"ע ומורנו הרב אשכנזי כמוהר"ר בצלאל נ"ע'. רח"ו דר בירושלים לסירוגין בין השנים של"ח-שנ"ד.

26 בספרו 'זמירות ישראל' ח"ד (ויניציה ש"ס) - פרק 'מי זהב ממימי ישראל' דף קסב, ב.
27 בעת ביקורו במצרים בשנת שמ"ט או ש"ן פרצה המחלוקת הגדולה בין רב"א לרח"כ בענין המוכס. ראה מש"כ רב"א בתוך דבריו בתשובתו נגד רח"כ (שו"ת רב"א סי' לב): 'ונדיבי עמים נאספו רובם ספו תמו, והנשארים בבתי כלאים החבאו, מחמת מיעוט השפע...'. באחד ממסעיו לקהיר נשאר שם רב"א לדור תקופת מה, אפשר בעקבות נישואיו השניים, כפי שנראה מהאגרות ששלח אליו רבי ישראל ג'ארה ('זמירות ישראל' ח"ד דף קמ-קמא): 'ובין כה וכה, החכם השלם נר"ו למצרים חמק עבר ללקוט כסף ולצבור בר, לאשר זך לקחם ובר... דודי ירד לגנו... והוא בחתן יוצא מחופתו, נגיד על עם ה' ועל ציון נחלתו, יתן לו זרע אנשים אל עליון... דודי חמק עבר אל מקום אשר היה שם אהלה בתחלה, אל אחינו שבגולה, לארץ נף, להמציא ליפה נף משוש כל הארץ...'

28 בנוגע לשנת פטירתו נבוכו כותבי תולדותיו, והעמידה בין השנים שנ"א-שנ"ה. ראה מש"כ בזה לאחרונה רמ"צ בוחבט בתולדות המחבר שסידר לשו"ת רב"א הנדמ"ח (ירושלים תשנ"ד) הע' 46. והנה מציאה מצאתי בשו"ת 'אהלי יעקב' למהר"י קאשטרו (עומד לצאת לאור בעז"ה ע"י מכון 'אהבת שלום') המיישבת שאלה זו באופן ברור. בסימן ס' דן מהריק"ש בתקנה שהותקנה ע"י רב"א במצרים, ובא להצדיק את א' מהחכמים שעבר על התקנה (הוא מהריק"ש בעצמו. ראה בכל ענין זה במבוא ל'שיטת מהריק"ש עמ"ס ב"ק' הוצאת 'אהבת שלום' עמ' 35). וכך הוא כותב: 'אחר כך בתום זמן קצבת הגזרה עמד חכם רשום ורב [=רב"א] וקבץ את תלמידיו והחרים לבטל החברה ממצות התופים עוד עשר שנים אחרות... ולקצת ימים נתבקש בישיבה של מעלה החכם הרב המתקן המשך ביטול החברה מלשמה החתן והכלה כנזכר, ואחר פטירתו נתקבצו רוב חכמי העיר וכתבו הסכמה, זה נסחה: בהיות שבשליש ראשון לחדש חשון של שנת השנ"ב ליצירה [פרט השנה מאומת גם ע"י כתבי יד קדומים של שו"ת 'אהלי יעקב'] נתקבצו בת"ת עם החכם השלם המנוח הרב כמהר"ר בצלאל אשכנזי זלה"ה וחדשו ההסכמה על ענין הג'לוואה המשכנו עוד עשרה שנים אחרים מחדש חשון הנזכר...'. ע"כ. ברור מכאן שאם רב"א תיקן תקנה במצרים בחשון שנ"ב, ולאחר קצת ימים נתבשרם, היתה פטירתו בתחילת שנת שנ"ב. [ומה שחשב רמ"צ בוחבט בתולדות רב"א הנ"ל שרב"א חתום על פס"ד שנעשה לאחר אלול ש' שנ"ג במצרים, בשו"ת 'אהלי יעקב' סי' יח. הוא טעות, כי פרט השנה שם היא 'שמח"ה ליצירה', דהיינו ה' אלפים שמ"ח, ע"ש].

29 ר"י ג'ארה בהספרו 'זמירות ישראל' דף קסה, ב: 'וכאשר שמוע שמעתי מפטירת החכם השלם נור

לארץ³⁰. קינה גדולה כתב עליו המשורר הנודע רבי ישראל נג'ארה בספרו 'זמירות ישראל' ח"ד דף קסה, ב.

ככל הידוע היתה לרב"א רק בת אחת³¹.

הספרים שחיבר, או שיוחסו אליו, הם:

³²ספר החכמים

שיטה מקובצת על כמה מסכתות³². נציגם לפי סדר הדפסתם בראשונה:

בבא מציעא - אמסטרדם תפ"א. ביצה - בתוך שו"ת 'נחלה ליהושע' קושטא תצ"א. כתובות³³ - קושטא תצ"ח. בבא קמא - וינציה תקכ"ב. בבא בתרא³⁴ ונוזר - ליוורנו תקל"ד. סוטה - בתו"ס 'ברית יעקב' ליוורנו תק"ס. נדרים - ברלין תר"כ. ברכות³⁵ - בתו"ס 'ברכה משולשת' וורשא תרכ"ג. חולין - ירושלים, מכון 'אהבת שלום', תשס"ג³⁶.

מספרי ה'שטמ"ק' שכתב רב"א ונאבדו, ידועים לנו: גיטין ושבועות³⁷ - מוזכרים ב'שם הגדולים' בערכו. יבמות³⁸ - מוזכר בספר 'גופי הלכות' למהר"ש אלגאזי ובספר 'שער המלך' על הרמב"ם למהר"י נוניש. סנהדרין - מוזכר בספר 'שער המלך'. זבחים - מוזכר ב'שם הגדולים' ערך האר"י³⁹: 'ובבחרותו כתב [האר"י] שיטה על מסכת זבחים בחברת

החכמים כמהר"ר בצלאל אשכנזי זלה"ה, אשר נפטר בירושלים, ירד עיני דמעה... וקינתי לירושלים קינה גדולה...'

30 ר' סעדיה לונגו בס' 'סדר זמנים', שלוניקי, אייר שנ"ד. הספר כולל רשימת החכמים שנפטרו בתקופתו. אצל רב"א הוא כותב בקצרה: 'הה"ר בצלאל אשכנזי, חוצה לארץ'. מסתבר שהכונה לקהיר. ומסייע לזה המובא לעיל משו"ת 'אהלי יעקב'. ואולי אפשר לקיים שניהם, שנפטר בקהיר והובא ארוננו ליקבר בירושלים.

31 כך למדתי מדברי ר"ח כפוזי בתשובתו השניה ('שלש תשובות', הוסיאטין תרס"ח, עמ' 34, הובא להלן ב'נספחים' הע' 44): 'כי יותר מקפיד המלוה על הלואה בהלוואת מעותיו ממה שמקפדת האשה על בעלה לכל ישא עליה כעודה תחתיו... נפשם בהם תתעטף, טף ונשים אשר מעולם, ואשתו ובתו מכללם יכחשו לו, יאמר אמת הוא שהקפדת האשה על בעלה אין ערוך אליה...'. רח"כ רומז כאן למה שידוע לנו גם ממקור אחר (שו"ת ר"מ גאויזון סי' סה) שבסוף ימיו נשא רב"א אשה שניה על אשתו הראשונה, כנראה משום שלא ילדה לו בנים. ראה מש"כ שם המהדיר בהע' 18. רמז לנישואיו השניים נמצא באיחולים שכתב ר"י נג'ארה באגרת ששלח לרב"א מצפת למצרים ('זמירות ישראל' דף קסב וע"ע לעיל הע' 27): 'ויחדש כנשר נעוריו להוליד זרע אנשים בנים הגונים...'. וכך כתב רב"א עצמו בספר הדרשות שלו (עמ' רצב): 'השי"ת יזכנו לקיים מצוותיו ויתן בנים זכרים עוסקים בתורה ובמצוות ובמעשים טובים...'. 32 בתשובה דנן כותב רב"א: 'וכתבתי קרוב לג' אלפים ניירים בדבר הלכה'. דבריו מכוונים כנראה לספרי ה'שטה מקובצת'.

33 שרידים מחירושי רב"א לכתובות, כפי שנרשמו ע"י תלמידו ר"ח חברייא בישיבתו, נדפסו בסוף שטמ"ק חולין, הוצאת 'אהבת שלום', ירושלים תשס"ג.

34 שיטת ב"ב נדפסה חסירה בדפו"ר. ורק בשנת תק"ן נדפס בשלונקי לראשונה שיטת ב"ב, בסו"ס יד רמ"ה לב"ב.

35 אודות שיטת ברכות, וכן גם ביצה, נדרים, נוזר וסוטה, כבר הוכיחו חכמים שאין הם לרב"א ובטעות יוחסו אליו.

36 שטמ"ק לחולין הוא היחיד ששרד בעצם כתי"ק של רב"א - כת"י מוסקבה 946.

37 שרידים מ'שטה מקובצת' למס' שבועות, נדפסו בסוף שטמ"ק חולין הנ"ל.

38 יש להעיר שמה שנדפס לאחרונה בספר הזכרון 'טוב משה' (ב"ב תשס"ח) בשם 'שיטה מקובצת למס' יבמות' אין נראה כלל שהוא לרב"א.

39 ראה גם להר"ש אלגאזי כ'זהב שיבה', קושטא תמ"ח, דף ק ע"א: 'ואחר עיוני, הראוני פה ירושלים תוב"ב כז מוגה מיד האר"י ז"ל'.

רבו הרב בצלאל. ושמעתי מפי הרב מהר"א אלפאנדארי הרב המחבר 'יד אהרן' שהוא ז"ל היה בידו שיטה זו והיה מפורש שם על כל חידוש שמא דמאריה עליה, הרב בצלאל או האר"י, ובעזה"ר נשרפה בשרפה אשר היתה באיזמיר עם כל ספריו.

הגהות

הגהות על כל מסכתות הש"ס, גמרא, רש"י ותוספות - רב"א כתב את הגהותיו על טופס תלמוד בבלי מדפוס ונציה ר"פ. מהגהותיו שרדו העתקות רבות בכתבי יד.

חלק מן ההגהות נדפסו בשם 'ליקוטי רבינו בצלאל אשכנזי'. על מסכתות: ברכות ושבת - בתוך 'ספר הבתים' על הרמב"ם, נ"י תשל"ח. יומא - בתוך 'קונטרס המפרש', ווינה תרל"ז. חגיגה ופסחים - בתוך 'ספר הבתים' על הרמב"ם, נ"י תשל"ט. יבמות - בתוך 'שיטת הקדמונים' על מס' יבמות נ"י תשמ"ו. גיטין וקידושין - בתוך 'פסקי אור זרוע', נ"י תשנ"ז, וכן בספר הזכרון 'אהל יצחק', ירושלים תשס"ה, ובקובץ 'נזר התורה' ט"ז, ירושלים תשס"ח. מכות - בתוך ספר הזכרון 'בקוראי שמו', קרית ספר אלול תש"ע. נדרים - בתוך 'דקדוקי סופרים השלם' עמ"ס נדרים ח"ג, ירושלים תשמ"ה, נזיר - בתוך 'שיטת הקדמונים' נזיר, נ"י תשל"ד. החיד"א בספריו מצטט תדיר מתוך 'ליקוטי רב"א' על כמה מסכתות.

הגהות על סדר קדשים⁴⁰ - נדפסו לראשונה בשם 'שטה מקובצת' בש"ס וילנא, דפוס ראם, על הדף, אך אין הוא שייך לספרי ה'שטמ"ק' אלא ל'הגהות'. מהדורה מתוקנת הופיעה בשמונה חלקים, בני ברק תשל"ה - תשנ"ב.

עתה בהגלות לנו תשובה חדשה דנן, זכינו לראשונה להתייחסות ישירה של רב"א למפעל עצום זה, בהתבטאותו בסוף התשובה:

'ובהא עדיפנא על כל בני גילי, שלמדתי כל סדר קדשים מתחלה ועד סוף בעשרה שנים, והגהתי אותו בתכלית הגמ' ורש"י ותוספות... [ספ]רים נאים ומסופרים, והנה הוא בירושלם תוב"ב, כל רואיו יכירו המה טרחתי בזה, ויותר כתוב בגיליון...'

למדנו מכאן שרב"א ראה את פסגת מפעל ההגהות בהגהת סדר קדשים. ואכן זאת היתה מגמתו בספריו, להתמקד בחלקי התורה שאינם ידועים דיים. ולהוציא לאור גנוזות שעדיין לא טיפלו בהם חכמים קודמים⁴¹.

הגהות על תלמוד ירושלמי - מוזכר ב'שם הגדולים' מער"ס אות ה: 'הגהות על ירושלמי, ממהר"ר בצלאל אשכנזי ז"ל, והם בעיה"ק ירושלים ת"ו'.

הגהות על המשניות ומפרשיהן ר"מ ור"ש - בעיקר על סדרי זרעים, קדשים וטהרות⁴². ההגהות מובאות בספר 'מלאכת שלמה' על המשניות מתלמידו הר"ש עדני⁴³. על

40 מסכתות: זבחים, מנחות, בכורות, ערכין, תמורה, כריתות, מעילה, תמיד, קנים. מס' כריתות נדפס לראשונה וינה תרל"ח.

41 כך ב'שיטה מקובצת' שקיבץ מתוך מאות כתבי יד בלתי ידועים, וכך גם ב'כללי התלמוד' שהגדיל ללקט את כללי הש"ס שנשמטו מעיני בעלי הכללים שקדמוהו. ראה פרק 'האגרות' הע' 299.

42 עותק מקורי של משניות טהרות עם הגהות רב"א בשוליים, (הועתק כנראה ע"א מחכמי ישיבתו), ניתן לראות ב'אוצר החכמה' תחת הכותרת 'משניות סדר טהרות עם הגהות רב"א וכו'.

43 עיין בדבריו למס' נגעים פ"ח סוף משנה ו.

מסכתות פאה ודמאי - נדפס ב'סיני' נ' ירושלים תשי"ח. זבחים ומנחות - בתוך קובץ 'רבי משה בן מימון', ירושלים תש"ך.

הגהות על הרי"ף - נדפסו בשם 'דרך תמים' בתו"ס 'תמת ישרים' ונציה שפ"ב. וראה שם הגדולים' מער"ס ערך 'הגהות הרי"ף והר"ן'.

הגהות על משנה תורה להרמב"ם - שרדו טפסים רבים של הרמב"ם עם הגהות כת"י מבית מדרשו של רב"א, מהם בכת"י קדשו⁴⁴. ראה דוגמא ב'ספר הזכרון לר' משה ליפשיץ', נ"י תשנ"ו, עמ' שנה-תס.

הגהות על הסמ"ג - ראה 'צפונות' א' גליון ב, תשמ"ט.

שאלות ותשובות ר' בצלאל אשכנזי - ונציה שנ"ה⁴⁵. קצת תשובות נוספות ממנו נמצאים בספריהם של חכמי זמנו, כמו שו"ת המבי"ט, שו"ת מהרשד"ם, שו"ת ר"מ אלשיך, שו"ת אהלי יעקב. בכת"י מספריית קמברידג' נמצא שטר עיסקא שנעשה בבית דינו של רב"א⁴⁶ במצרים.

כללי התלמוד - מלוקט מספרים קדמוניים ועוד מדיליה. חלק ממנו נדפס בספר 'לדוד צבי' ברלין תרע"ד. וחלק אחר נדפס ב'שנתון המשפט העברי' ח', תשמ"א. החיבור מוזכר ע"י החיד"א בכמה מספריו.

דרשות ומאמרים לרבינו בצלאל אשכנזי - ירושלים תשנ"ו⁴⁷. דרשות נוספות מרב"א נדפסו בתו"ס 'קובץ דרשות לרבני מצרים' ירושלים תש"ס. שתי דרשות, מתוך כרך גדול ומפואר הכולל הרבה דרשות חדשות מרב"א⁴⁸, נדפסו בינתיים בקובץ 'מקבציאל' גליון ו תשמ"ה וגליון כח תש"ס, ובעז"ה ייצאו לאור בשלימות ע"י מכון 'אהבת שלום'.

תקנות - תקנותיו שתיקן במצרים ובירושלים⁴⁹ נדפסו בראש ספר 'כתר תורה' לר"ש די אבילה, אמסטרדם תפ"ה ובספר 'כרם חמר' ח"ב סי' קל, ליוורנו תרכ"ט.

אגרות - מלבד האגרת החדשה המתפרסמת כאן, ידועות לנו עוד שתי אגרות מרב"א. אחת, משנת שמ"ז, נשלחה ממצרים לנדיב באיטליה, נדפסה ב'אמת ליעקב', ברלין תרצ"ז. שניה, מאת רבני ירושלים בראשות רב"א, נשלחה אל עדת מונשטירא אשר בסרביה משנת שנ"א, ונדפסה במכתב עתי 'ירושלים' (לונץ) ז' תרס"ז. בספר 'זמירות ישראל' ח"ד דפים קמ-קסב ישנם איזכורים לשלש אגרות שכתב רב"א בסוף ימיו אל רבי ישראל נג'ארה.

* * *

בשיטת הלימוד של רב"א ניכר מאד החשיבות והחביבות שייחס לפלפולים. כאשר יראה המעיין בתשובותיו הארוכות אף ספרו 'דרשות ומאמרים' שונה מספרי דרשות

44 כתב אודותם בניהו בקובץ 'סיני' ק', תשמ"ז.

45 מהדורה שניה נדפסה תיכף שנתיים אח"כ - ויניציה שנ"ח.

46 הנדונים היו מהריק"ש וה"ר אברהם אריפול. השטר נעשה בתאריך כב אב שמ"ח.

47 לא כל הדרשות הן לרב"א.

48 כת"י מספריית הגר"מ הלל שליט"א.

49 ראה מה שדן באתח מהן מהרי"ט צהלון בשו"ת שלו סי' קס (הובא בנספחים הע' 21), וראה מהריק"ש בשו"ת אהלי יעקב סי' ס.

אחרים, בכך שהדרשן - רב"א - מעמיק טובא בליבון מאמרי חז"ל ע"י חבילות של קושיות ופירוקים ועיון יסודי בגירסאות הגמרא והמדרש. בכמה מקומות ב'שטה מקובצת' כותב רב"א לשבח את דרך הפלפול לשמה, אף אם אינו מתיישב יפה. דוגמא לכך יש בשיטת חולין (ב, א):

ומשום יגדיל תורה כתבתי לשון זה, הגם כי לא ישר בעיני, שהוא פלפול משובש ואין לשון רש"י סובלו.

עוד כתב בשיטת כתובות בכמה מקומות על התועלת שיש בזה לחדד התלמידים ועוד תועליות:

ואני כותב לשון הקונטרסין לחדד התלמידים, הגם כי המעמיק בדבריהם, רוב דבריהם אין בהם ממש. והמקום ידינני לכף זכות, כי לאהבתך אני טורח לכתוב באורך' (דף יח, א).

וטרחתי לכותבם לזכות שילמדו התלמידים דרכי הפלפול, הגם כי רובו אין צריך בו... (דף ל, א).

כתבתי זה להתלמד לתלמידים, הגם כי למבינים פלפול בטל הוא ויש לו שכר טוב בעמלו והיה מנוחתו כבוד' (דף ו, ב).

א"ת 234567

הרי הארכת וכתבתי פלפול הקונטרסין, משום מלאכת שמים, אע"ג דכבר כתבתי דברי האריות רבותינו הראשונים ז"ל' (דף כו, ב).

שיטתו הייחודית של רב"א מתלבנת בבהירות בדבריו המאלפים בתשובה דנן בשבח 'בעלי הפלפול אשר אין להם מנוחה'. רב"א מבאר את התועלת המגיע למעיינים, את שכרם הרב, ואת עומק ים התלמוד שאין לו סוף. כמו"כ מזהיר מפני כניסה לפרדס בטרם יהא הלומד מלא וגדוש בתלמוד, ומספר על דרכי הלימוד בבית מדרשו.

* * *

הגאון רבי משה ב"ר מרדכי גאלנטי. מגדולי חכמי צפת ומנהיגיה, פוסק ומקובל. נולד, כנראה בצפת, סביב שנת ר"פ⁵⁰. נשא את בתו של הג"ר יונתן סאגיש⁵¹. היה מתלמידיו של הג"ר יוסף סאגיש⁵², ומתלמידיו המובהקים של מרן רבי יוסף קארו.

50 דוד תמר במבואו ל'קהלת יעקב' (דפו"צ ירושלים תשל"ז) עמ' 22 מביא שלפי המקובל חי רמ"ג למעלה מתשעים שנה [ובע"ז מובא ב'אוצר הגדולים' ח"ז אות תרנה וב'אנציקלופדיה לגדולי ישראל' בערכו]. מאחר ששנת פטירתו המשתערת היא שע"ד, יש להפחית מזה צ"ה שנים, ויצא לנו שנולד סביב שנת ר"פ. מסייע לכך מה שכותב רב"א בתשובה דנן אל רמ"ג: 'עגדלנו יחד בתורה וביראת חטא'. משמע שהוא בן גילו. אמנם בניהו ('יוסף בחיר' עמ' רחצ) כתב שנולד רמ"ג שנת ש', אך זה אינו, שהרי חתימתו המוקדמת ביותר של רמ"ג הידועה לנו היא משנת שט"ז לערך, בשו"ת 'אבקת רוכל' למך ב"י סי' קכד, בה חותם רמ"ג בין שאר רבני צפת על תשובה הדנה בשטר צואתו של מהר"י בירב, ותשובה זו נכתבה בין השנים שט"ז-שי"ז, כפי שהוכיח בניהו בעצמו (שם עמ' יב, מז), ולא מסתבר שיחתום רמ"ג על פסק דין עם מרן ב"י וסיעתו והוא פחות מבר עשרין שנים (ראה על כך 'המעלות לשלמה' מער"ג אות מ בערכו). גם יש בשו"ת 'מתנות באדם' סי' קד פסק דין משנת שי"ט שחתום עליה רמ"ג יחד עם עשרים מגדולי צפת, וחתימתו מופיעה קודם לרמ"ק! לפיכך מסתברת מאד המסורת שהביא תמר, לפיה יוצא שהיה באותו זמן כבן מ'. ומה שרצה בניהו להוכיח מתשו' 'זרע אנשים' כת"י (הובא בפרק 'האגרות' הע' 48), ניתן ליישב בדוחק, ע"ש. ורוב הדוחקים אמת.

51 כך הוכיח בניהו, 'סיני' לה עמ' ס.

52 שו"ת רמ"ג סי' נב.

בהיותו בן כ"ב כבר היה בקי בספרי הרמב"ם כולם בעל פה⁵³. בו בעת נתן לו מרן 'רשות לדון בגטין וקדושין'⁵⁴. בשנת שכ"ז מוזכר שניהן כרב דק"ק פראנסיא שבצפת⁵⁵. היה חבר בבית הדין בצפת שהיה מורכב מתלמידיו של מרן ובראשותו. מאוחר יותר כיהן רמ"ג כאב"ד צפת בהיותו גדול רבניה. בשנת שנ"ו⁵⁶ זכה להיות נסמך ב'סמיכה' המחודשת על ידי הרב המוסמך ר' יעקב בירב השני. יחד עמו⁵⁷ נסמכו: ר' אלעזר אזכרי, ר' משה בי רב, ר' אברהם גבריאל, ר' יו"ט צהלון, ר' חייא רופא, ר' יעקב אבולעפייא. רמ"ג שימש כראש ישיבה בצפת, אחת מהישיבות שנוסדה על ידי רבו מרן הב"י, ולאחר פטירת רבו באמצע שנת של"ה עמד בראש אותה ישיבה⁵⁸, יחד עם אחיו ר' אברהם גאלנטי⁵⁸.

וכך כותב עליו רבו הב"י באגרת משנת של"ה⁵⁹:

'מודעת זאת בכל הארץ כי הרחיב ה' את גבולי בתלמידים, והם העמידו תלמידים הרבה, ומלאה הארץ דעה את ה', ישיבות ישיבות, איש איש ללשונו, ברוך אשר לא עזב חסדו ואמתו מעמדי. עתה העיר ה' את רוחנו להעמיד ישיבה לשם ק"ק פרוינשאל"ס, ובראשם א' מתלמידי החכם השלם הר"ר משה גאלנטי יצ"ו נר"ו, נודע בשערים שמו, מרביץ תורה בק"ק הנו'. ובחברתו חברים מעיינים עוסקים עם תלמידים קטנים פרוינצאלי"ס, והבטחנו שיצאו כלי למעשהו⁶⁰. וכבר הגיעו לעיון התוספות באר היטב, ובישיבה מרקדים כאלים בפלפולם, ובעזרת שדי יצא להם שם כשם הגדולים אשר כארץ'.

את תורת הסוד קיבל מרבי משה קורדובירו, רבו המובהק בקבלה, בחכמה זו נתעלה מאד והיה מגדולי המקובלים בצפת. רמ"ג הסתופף בצילו של האריז"ל תיכף לביאתו לצפת⁶¹. בס' 'תולדות האר"י' מסופר באריכות כיצד נתקרב רמ"ג אל

53 כ"ב באגרת זו.

54 שו"ת רמ"ג סי' קכד.

55 ע"פ אגרתו אל ק"ק לילו שנדפסה ב'יוסף בחירי' עמ' תריד.

56 כך נמצא ברשימות יומן שכתב רבי אליעזר אזכרי, נקרא 'מילי דשמיא'.

57 רמ"ג חתום ראשון מתוך השבעה על תעודה בנוגע לסמיכה. התעודה נדפסה לראשונה בס' 'לבושי שרד' קראקא תרמ"ב.

58 ראה אגרת מקהילת קוני אל האחים גאלנטי מתאריך טבת של"ו, 'יוסף בחירי' עמ' קפא.

59 נדפסה ב'יוסף בחירי' עמ' קעח.

60 מעניין לציין מה שנמסר ע"י רבי יוסף די שיגוביא בספרו 'דובב שפתי ישנים' (איזמיר תל"א, דף לג, א) אודות מרן ב"י: 'שלח לחמך על פני המים, רז"ל פירשו עמילי תורה... שהאדם יספיק לחם יותר לאותם עמילי תורה שעדיין לא ירדו לעומקה... וכמו שהיה עושה הרב מהרר"י קארו ז"ל בהספקה עם תלמידיו - לפשטנים בלי עומק, היה נותן יותר, כדי שיתנו לב. וזהו 'כי ברוב הימים' אותו התלמיד חכם הפשטני שלא מצא עומק המים שהיא התורה, כשיעסוק בה 'תמצאנו'.

61 ראה המסופר ע"י ר"ש שלומיל באגרת שלישית ('האר"י וגוריו' הוצאת 'אהבת שלום', ירושלים תשנ"ח, עמ' מח): 'וכן העיד לי כמהר"מ גלאנטי אב"ד דצפת, שמתחילת ביאתו של האר"י ז"ל לארץ הקדושה, הלך לעין זיתון... אמר האדון למהר"מ גלאנטי שהלך עמו - הכרת אדם שהיה שמו שבתי גובה מסים בצפת? אמר לו הכרתיו והיה אדם רע אכזר גדול, אמר לו האר"י ז"ל נשמתו היא מגולגלת בזה העורב...!'

האר"י הקדוש⁶². מתלמידיו בחכמת הקבלה היה ה"ר עזרא מפאנו, דודו של הרמ"ע מפאנו⁶³.

ידוע היה רמ"ג בחסידותו המופלגת, ר' שלמה שלומיל באגרת ששלח⁶⁴ מצפת בשנת שס"ז מספר מעדות עיניו:

'בכל יום מתקבצין קיבוץ גדול של לומדי תורה... ועושין תפלה נוראה עד מאד... וכל התפלה כולם עושים בבכיה גדולה ובשברון לב, וקודם שמתחילין עולה הרב הגדול החסיד כמוהר"ר משה גאלנטי יצ"ו על הבימה ודורש דברי כבושים לעורר לבן של ישראל ליראת השם ומקרב אותם לאהבת הבורא במתק לשונו ובגודל חכמתו ובקיאותו ורוב קדושתו...'

רמ"ג האריך ימים קרוב למאה שנים, נתבש"ם בשנת שע"ד⁶⁵ או סמוך לאחריה. רמ"ג הותיר אחריו ארבעה בנים: הגדול, רבי יהונתן, מגורי האר"י, רבי שלמה. רבי אברהם. רבי ידידיה. ובת, שנישאה לרבי ישעיה הלוי הורביץ בעל 'שני לוחות הברית' בזיוו"ש⁶⁶.

ספריו הידועים לנו הם:

שאלות ותשובות מהר"ם גאלנטי - נדפס בחיי רבינו ויניציה שס"ח ע"י בנו ר' ידידיה. כרך נוסף של שו"ת היה בידי בנו הנז' ורצה להדפיסו⁶⁷, אך לא עלתה בידו ונאבד. תשובות נוספות מרמ"ג מפוזרים בספרי השו"ת של בני דורו: שו"ת אבקת רוכל, שו"ת משפטי שמואל. שו"ת מהריט"ץ, שו"ת מהרי"ט, שו"ת תורת חיים, שו"ת ר"א נ' ארחא, שו"ת באר מים חיים ועוד. בקובץ 'ציון וירושלים' (ירושלים תרנ"ז) נדפסה תשובה נוספת מכתב יד. עוד יש בשו"ת 'זרע אנשים' (כת"י ביהס"ל 8-2001) סי' מה תשובת רמ"ג שלא נדפסה עדיין.

ירכתי המשכן על הרמב"ם, חיברו בהיותו בן כ"ה. לפי החשבון יוצא שנת ש"ה לערך. הזכירו באגרת דנן, עיין שם בהערות.

ספר הזכרון - פירוש למאמרי התלמוד. הזכירו רמ"ג ב'קהלת יעקב' דף י, א ודף כו, א.

62 ראה 'האר"י וגוריו' עמ' ריא ועוד.

63 ראה 'ספר היובל לר"ד סולוביצקי' ירושלים תשמ"ז, עמ' תתז.

64 אגרת שניה. נדפס ב'האר"י וגוריו' עמ' כה.

65 בשנה זו נדפסה הסכמת רמ"ג על ספר 'באר שבע' לר' יששכר בער איילינבורג (ויניציה שע"ד). ההסכמה ניתנה בשנת שע"ב, וראה 'סיני' ע' במאמרו של ד' תמר, מסיק מתוך שו"ת מהריט"ץ סי' קעז שבשנת שע"ר היה עדיין בחיים. בטרם פטירתו עוד הספיק רמ"ג לצוות מי ימלא מקומו אחריו כאב"ר צפת. ראה מה שכתבו חכמי צפת באגרתם אל הר"י איילינבורג משנת שפ"א (נדפסה בראש ספרו 'צירה לדרך' על פירש"י עה"ת, פראג שפ"ג): 'זה כמה שנים נכספה וגם כלתה נפשנו לקבלו עלינו לראש ולקצין ולהרביץ תורה בינינו, כי כן יסד המלך על כל רב ביתו... הגאון המופלא הישיש ר"מ ואב"ד כמהר"ר משה גלאנטה ז"ל צוה לנו שנקבל את יפעת רום הדרת מכ"ת לר"מ ואב"ד, אחר שראה מה שראה את רוב בקיאותו וחריפותו הפלא ופלא בים התלמוד ומצולות הפוסקים...'

66 כך הביא הר"מ חזן ב'דברי שלום ואמת', לונדון תר"ה, עמ' 4.

67 כ"כ בשו"ת רמ"ג בסוף המפתחות דף ו, ב.

מפתח הזוהר - הדפיסו בויניציה שכ"ו. והוא מורה מקום לפסוקים הנדרשים בספר הזוהר. בנוסף למפתחות, חילק את מאמרי הזוהר לפי נושאים. ובסוף הספר הביא כמה השלמות לס' הזוהר ממה שמצא בכתבי יד ישנים.

קהלת יעקב - פירוש לקהלת ע"ד הדרש והסוד, צפת⁶⁸ של"ח. בספרו זה הוא מזכיר הרבה מאד ד"ת מרבו הרמ"ק ומאחיו הר"א גאלנטי. אוטוגרף מספר זה, עם שינויים רבים, ישנו בכת"י הספריה הבריטית 12313.

דרשות - כמה מדרשותיו הדפיס תלמידו ר' יחיאל די מונטילץ בספרו 'פירוש מגילת רות על דרך הנסתר', ויניציה שמ"ה.

הגהות על ירושלמי - היו בידי הרחיד"א, והזכירם בספרו 'צוארי שלל' דף קכד, ג. אגרות - בספר 'יוסף בחירי' נדפסו מכת"י שתי אגרות אל קהילות איטליה שעליהם חתום רמ"ג. אחת משנת של"ה, חתום על אגרת מרן הב"י (עמ' קעח)⁶⁹. שניה, משנת שכ"ז, חתום בראש עשרה חכמים 'יחידי ק"ק פרנסיא אשר פה צפת תוב"ב', (עמ' תריד). אגרת רמ"ג המתפרסמת כאן היא אם כן האגרת האישית היחידה ששרדה ממנו. הסכמות - רמ"ג כתב הסכמה ע"ס 'באר שבע' עהש"ס לרבי יששכר בר איילנברג, ויניציה שע"ד. הסכמתו לתקנת חכמי ירושלים בענין מיסים על תלמידי חכמים, נדפסה בראש ס' 'כתר תורה', אמסטרדם תפ"ה.

* * *

כאמור, היה רמ"ג מגדולי הפוסקים בצפת, להלכה ולמעשה. כלשונו באגרת שלפנינו: 'ולא אוכל שאת הטורח והעמל והמשא מבקר לערב, לדון את עם ה' יתברך בין בד... ולהשיב שאלות הן בגיטין והן בקידושין ולהשיב שאל... ממנו פנה ממנו יתד... שועת בת עמי'.

בדרך לימודו נותן רמ"ג דגש יותר לדרך הבקאות, כלשונו באגרתו: 'ת"ל כלנו מיוס[ד]ים ביסודות בשתינ מסכתי בבקאות ובפלפול... במקרא במשנה ובתלמוד בפי שגורים, ובפרט בספרי הרשב"י ומדרשים...'. ומצינו כמה מקומות בתשובותיו בהם הוא מסתייג מדרך הפלפול, במקום שהוא מאריך טירחא, כמו בשו"ת רמ"ג סי' צא:

'הנה הרב מוהרי"ק זלה"ה סתם בשלחנו בסי' מ' בקיצור בלי בלבולים... באמת עמדתי מרעיד איך עולים דמיונות כוזבות בדעת המעיין, כי הדין ירצה יושר לא פלפול הפלפול בישיבה⁷⁰, שהדין דין אמת וישר והאמת יורה דרכו'.

ובסגנון זה מצאנו שכתב רמ"ג בהסכמתו הנדפסת בשו"ת ר' אליעזר נ' ארחא סי' כ: 'נדרשתי על זה כמה ועמדתי על השאלה יום ולילה לבקש א[יזה] זכות משום עיגונא דאתתא ובקשתי ולא מצאתי שום התר לה וכו' ואין ראוי להטפל בגיטין ובקדושין כי אם שהיה בקי היטב, שאינו תלוי הדין בפלפול הלכה כי אם ביושר, כי בנקל יבא לטעות וכו'.

68 הוא הספר השני שנדפס בצפת. לאחר 'לקח טוב' למהריט"ץ.

69 וראה 'יוסף בחירי' עמ' קפא וקפה אגרות קהלות קוני וקאסאלי אל רמ"ג.

70 צריך להגיה שם 'לא בלבול הפלפול'. ראה פרק 'האגרות' הע' 154.

עוד מצאנו בתשובת רמ"ג שבשו"ת מהריט"ץ (סי' קנא):

'הגם כי אינו מנהג שלי לפלפל בתשובה שאכתוב כשאשיב, כי אם דברים פשוטים... לא כן אנכי עמדי היום, אחר שהדין דין פשוט למה יטרח האדם בשפת יתר בלי צורך ובין כך ובין כך הדין דין אמת וצדק וכו'.

וראה גם מש"כ רבי חיים שבתי אודות רמ"ג (שו"ת תורת חיים ח"ב סי' לב):

'גם ראיתי שהתריס נגדי החכם השלם זקן ונשוא פנים יושב על כסא ההוראה כמהר"ר משה גאלאנטי נר"ו, וכתב כי כוונתי לא היתה אלא להלאות לדייני ישראל ולהראות פלפולי וכו'".⁷¹

גם בתשובה אחת של רמ"ג אל רב"א (שו"ת רמ"ג סי' פט) ניכרת קצת גישה זו:

'והנה אחי חצי התשובה תאריך טרחא בדברים אשר לא מועילין ולא מורידין, ויראה אותה כל מבין ספר... והנה אחי צללת במים אדירים והעלית חרס בידך... מרי דאברהם, האי גברא תלי תניא בדלא תניא... עוד על מה שחלקת בין... והארכת שפת יתר, אין זה ראייה כלל... היא משענת קנה רצוץ, ובאמת הארכת בענין שני דפין דברים שאינו מעלה ומוריד בנדון דידן כלל...'

עם זאת, מגלה רמ"ג בתשובה אחרת את רוב חשקו להשתעשע בפלפולים, ראה שו"ת מהריט"ץ סי' מג:⁷²

'ומי יתן לי בריאות וחוזק אללי לי שזה היה תשוקתי בימי חרפי עם גדולי וגבירי וחבירי ועל הרוב עם מהר"ר שמואל ן' וירגה ז"ל לישא וליתן בכתב ועל פה, ועתה ביכורה איותה (נעשו) [נפשי] מזמן לזמן, נכספה וגם כלתה נפשי לשאת ולתת ברזל בברזל יחד ולקיים מאמרם ז"ל שני ת"ח העומדים במקום א' ואינם מחדדים זה אל זה יחד ח"ו נענשים. וישמרהו ה' ית' לעד כי תאוה ותכסוף לשאת ולתת, וכמותו ירבו בישראל...'

על הפלפול

רב"א בתשובה שלפנינו יוצא חוצץ נגד דברי ה'חובת הלבבות' בענין חוסר התועלת בפלפולים שאינם נוגעים למעשה. בטרם נרחיב בשיטה זו, נעיר שאין דובריה שוללים לחלוטין את תועלת הפלפול, כי המדייק בלשונם יבחין שלא דחו אלא את סדר הקדימה שהיה רווח בקרב התלמידים, להרבות בעסק הפלפול בטרם מלאו כריסם בפשט הלימוד. ראשית כל נביא את מלוא דבריו של בעל 'חובת הלבבות'⁷² בהקדמתו, שעליהם באה תלונתו של רב"א:

...וכל שכן רוב אנשי זמננו זה, אשר זלזלו בחכמת רב מצוות האברים ועשיתן, כל שכן במצוות הלבבות. ואשר ידבנו לבו מהם לעיין בחכמת

71 ראה המשך הדברים שם, הובא באריכות להלן בחלק 'האגרות' הע' 22.

72 דפו"ר: ויניציה ש"ח.

התורה הוא מתכוין רק לדבר שיקרא בו חכם אצל עמי הארץ ושיתואר במדע אצל הגדולים המדומים, ויט מדרך התורה אל מה שלא יקנהו מעלה יתירה ולא ינקהו ממכשול בנפשו, ושאם לא היה יודעו, לא היה נענש עליו. והניח לעיין בשרשי דתו ויסודי תורתו, אשר לא היה לו להתעלם מהם ולהניחם ושלא יוכל לקיים מצוות, אם לא ידעם ויעשם, כמו אמונת היחוד, אם אנחנו חייבים לעיין בו מצד שכלנו או אם יספיק לנו, אם נדעהו מצד הקבלה...

ואמרו על א' מהחכמים, כי היה יושב עם בני אדם עד חצי היום וכשהיה מתיחד עם חבריו, היה אומר: הבו האור הצפון, רצונו לאמר חכמת הלבבות. **ונשאל אחד מן החכמים על שאלה נכרית מענין דין הגרושין**, והשיב את שואלו: אתה האיש השואל על מה שלא יזיקנו, אם לא ידענו, הידעת כל מה שאתה חייב לדעתו מן המצוות, אשר אינך רשאי להתעלם מהם ואין ראוי לך לפשוע בהם, עד שנפנית לחשוב בשאלות נכריות, אשר לא תקנה בידיעתן מעלה יתירה בתורתך ואמונתך, ולא תתקן בה מעוות במדות נפשך. והנה אני נשבע, כי מחמש ושלשים שנה אני מתעסק במה שצריך לי ממצוות תורתך, ואתה יודע רוב טרחי בעיון ורב הספרים אצלי, ולא פנית לבי למה שפנית לבך לשאול עליו. והאריך להוכיחו ולביישו על זה...

אמר המחבר: וכיון שעמדתי על חוב מצוות הלבבות, ושנחנו חייבים בהם ממה שזכרנו, וראיתי שהונחו ולא חובר בהם ספר מיוחד, והתבוננתי מה שהם בו אנשי דורנו מקצר דעתם להבינם, כל שכן לעשותם ולהתעסק בהם, והיה מחסד האלהים עלי שהעירני לחקור על חכמת המצפון.

וראיתי במעשי קדמונינו ז"ל ובמה שקבלנו מדבריהם, כי יותר היו זרזים ומשתדלים בחובת עצמם, ממה שהיו משתדלים בתולדות הדינים והשאלות הנכריות הקשות, ושהשתדלותם היתה בכללי הדינים ולברר ענין איסור והיתר, ואחר כך היו מתעסקים ומשתדלים לברר מעשיהם וחובות לבותם, וכשהיתה באה לידם שאלה נכרית מתולדות הדינים, היו מעיינים בה בעת ההיא בדרך הסברה ומוציאים את דינה מן העיקר, שהיה בידם, ולא היו מטרידים דעתם עליה קודם לכן, מפני שהיו עניני העולם נקלים בעיניהם. וכשהיו צריכין לפסוק את הדין בענין ההוא, אם היה הדין ברור להם מן היסודות שקבלו משם הנביאים ע"ה, היו פוסקים אותו על הדרך ההוא. ואם תהיה השאלה מן התולדות שמוציאים דינם מן היסודות ההם, היו מעיינים בה דרך סברתם, ואם יסכימו כלם לדעת אחת, היו פוסקים, ואם היו חולקים בדין, היו פוסקים כדעת הרוב. כמו שאמרו על הסנהדרין: נשאלה שאלה לפניהם, אם שמעו, אמרו להם, ואם לאו, עומדים למנין: רבו המטהרין, טהרו, רבו המטמאים, טמאו. ומעיקר שבידם: יחיד ורבים הלכה כרבים. וחברו במסכת אבות מוסרם ויושר מדותם המקובלות מהם כל איש בזמנו ובמקומו.

ואנשי התלמוד אמרו על רבותיהם, מה שיורה על עומק חכמתם ורוב

השתדלם לברר את מעשיהם, והוא מה שאמרו: בשני דרב יהודה כוליה תנויי בנזיקין הוה ואנן קא מתניתן טובא ואילו רב יהודה כד הוה שליף מסאניה הוה אתי מטרא ואנן אילו מענינן ואולינן ומענינן ליכא מאן דמשגח בן. אמרי ליה: קמאי היו מסרי נפשיהו על קדושת השם אנן לא מסרינן נפשין על קדושת השם.

ואמרו: אמר רב הונא כל העוסק בתורה בלבד דומה כמי שאין לו אלוה, שנאמר וימים רבים לישראל ללא אלהי אמת, אלא בתורה וגמילות חסדים. עכ"ל 'חובת הלבבות' שם.

במו כן כתב ה'חובת הלבבות' בשער עבודת האלהים פ"ד בגנות הכת השמינית מלומדי התורה:

והח', אנשים לא הספיק להם מחכמת התורה מה שהספיק למי שקדם זכרו, עד שהטריחו את עצמם להבין דברי אנשי התלמוד ולהתיר ספקותיו ולפתח סתומותיו לקנות בזה השם והתפארת. והם מתעלמים מחובות הלבבות ואינם מתעוררים למפסידי המעשים, וכלו ימיהם בידיעת הענינים הנכרים מתולדות הדינין והזר הקשה מפסקי הדינין, וזכרו מחלוקת בעלי התלמוד בחדושים הנופלים בדינין, והתעלמו מעיין במה שאין להם רשות להתעלם ממנו, מעניני נפשותם אשר הם חייבים לחקר עליו מאמתת אותות הנביא ע"ה והקבלה ותנאיה אשר בהם תתברר, ומה שחייבנו בו הבורא מהבאת הראיות עליו בשכלנו ולעבדו בלב שלם והרבה כזה וכו'.

עוד יש מזה הענין בדברי ה'חובת הלבבות', שער יחוד המעשה פ"ה:

וכאשר יתיאש היצר מפתותך בפנים האלה... ואם ימלט מכל מה שזכרנו, ויהיה מאנשי החכמה והבינה, יעביר על לבו ענין קשה מעניני החכמה, ויטריד אותו בשאלה ותשובה ובקושיא ובפרוק, ומה שנתעלם ממנו בעיון מה שהיה צריך לעיין בו ומה שנשאר לו ללמד מן החכמה, ויחשב עם נפשו לעסוק בו, ויטרידהו בזה מכל מעשי העבודה, ויפסיד עליו כפלים מה שמתקן עליו. ואפשר שיכנס במעשה העבודה ויצא ממנה ויהיה תמיד בטרדת לבו בזולתה מעניני העולם...

שיטה זו רווחת גם בכתבי הרמב"ם. כמו שנמצא באגרת שכתב לתלמידו, נדפסה ב'אגרות הרמב"ם' סימן כד⁷³:

...ומטרת הלומדים איבוד הזמן במשא ומתן שבתלמוד, כאלו המטרה והתכלית היא ההכשרה בויכוחים, לא יותר. וזה לא היה המטרה העיקרית, אלא המשא ומתן והויכוחים נעשו במקרה, כאשר נאמר דבר שקול ופירשו אחד פירוש מסויים ופירשו השני הפכו, הוזקק כל אחד מהם לברר אופן למודו ולהכריע את באורו. ואין המטרה העיקרית אלא ידיעת מה שצריך לעשות וממה להמנע. וזה ברור לאדם כמון...

73 מהדורת קאפח, ירושלים תשל"ב, עמ' קלה. במהדורת בנעט, ירושלים תש"ו, הוא בעמ' 69.

ועל דרך זה פירש הרמב"ם ב'פירוש המשניות' את דעת ר' יהושע במסכת נדה פרק ו משנה טו:

...וענין דברי ר' יהושע, שהוא אומר: במקום שנדבר ונדון בטעות, נדון בשאינן טעות היאך דיניהן. כאלו רומז שסוג זה של דיון שאנחנו בו קשה מאד ודיניו מרובין, ואין אנו יכולים להגיע לתכלית באור החלוקים הרבים שאפשרות מציאותן קרובה, ולמה לנו להניח הנחות שאפשרותן רחוקה כגון זה שתראה בין השמשות דוקא וביום ידוע ומסויים, וזה רחוק שיארע, ואם נתעסק בדיון במה יהיה הדין בזה, יתרחב הדבר ונטרד מלעסוק בנחוץ יותר. וכן מצינו שכתב הראב"ד הראשון בספרו 'האמונה הרמה' בהקדמה למאמר שני⁷⁴:

...וחכמת הדין אשר כזה ישתתפו, באשר בשניהם תיקון הרעות, כי בחכמת הדין יתוקנו הרעות הנהוגות בין בני אדם להטיב להם עסקי העולם אשר ביניהם... כן בחכמי הדין, מי שיכלה הזמן וישים כל מחשבתו לעיונים הארוכים ולשאלות הקשות וענינים לא קרו ולא יקרו לעולם, כסבורים שהם מצרף השכל, ולטישה אליו, והוא באמת איבוד זמן. והוא טוב אם הקדים היותר הכרחי, עד שידע התורני, מה שאפשר שיבאר בו כמופת אל מי שמכחיש האל ית'¹²³⁴⁵⁶⁷, או מכחיש הנבואה, או מכחיש הגמול והעונש, או מה שאצל האל ית' בעולם הבא, היה מה שנשאר מימיו אחר זה, אם כלה אותם באותם הדיוקים הזרים אין רע, ואין לחוש בזה. וכן ענין החכמים הגדולים ז"ל באמרם: הוי שקוד ללמוד תורה, ודע מה שתשיב לאפיקורוס... בלשונו הנמלצת גינה הר"י אבוהב את העוסקים בפלפול יותר מדאי, זו לשונו בהקדמת ספרו 'מנורת המאור'⁷⁵:

...ובראותי כי התלמוד, אשר הוא יסוד ועמוד נשאר בעונותינו גלמוד, מאין קורא ושונה, איש לאהלו פונה ואין קול ועונה. ואם מעטים בו שונים, עוסקים בו ימים או שנים, לישא וליתן בדינים, לדעת חקים ומשפטים, רבים או מעטים, או חזים הפרטים המטים ועוזבים הכללים האמתים, פוסחים על שתי הסעיפים, שונים שנים או שלשה דפים, נרפים הם נרפים. ומכלין ימיהן בתוספות וחדושין ובקשיות ותרועין מחדשין ובטיב גטין וקדושין ובהתרות שבועות ונדרים ובדיני שאר הסדרים, פעמים חדשים לבקרים. עשרה שליטים אשר הם בעיר, עוסקין בהלכות ושלח את הבעיר ובפרק המבעה והמבעיר. מניחין אבנים טובות ומרגליות ומוציאין ימיהן בקשיות של עדויות והוריות ואין מוציאין פסק ההלכה. תופשין כלה בלא ברכה. למחלתם לא עלתה ארוכה. ועמלים ללחם ולצבא צבא, על דברי רבי עקיבא ובהויות דאביי ורבא. זה נאה לתלמידים, אל דבר ה' חרדים, בראשיתם ובתחלתם לפלפל את שכלם, אבל אינו טוב להם להוציא בזה כל ימיהם...

74 עמ' 46. י"ל לראשונה: פרנקפורט תרי"ג. רבי אברהם אבן דאוד חי בין השנים ד"א תת"ע-תתק"מ. חיבר גם את הספר הנודע 'סדר הקבלה'.

75 דפו"ר: קושטא רע"ד.

בפירוט רב נימק החכם עלום השם בעל 'אורהות צדיקים'⁷⁶ בשער התורה שבסוף הספר את התנגדותו לפלפולי התלמידים שבזמנו, בקוראו להם 'בלבולים':

...ויש ראיות גדולות ברורות בכמה מקומות בתלמוד, שהיו כולם רגילים בחזרה, ולכל אחד היה לו סכום מנין כך וכך פרקים ליום, וכשהיו טרודים ביום אז היו פורעים בלילה, וכל שלושים יום היו חוזרים תלמודם. וזו הענין היו לומדים גם כן בצרפת, עד שהגיעו למעלות רבות ולידיעה גדולה ולא הוצרכו לספרים פוסקים, כי היו יודעים המצוות מתוך התלמוד והתוספות.

מורי שמואל

אבל מיום שנתגרשו מצרפת נתמעט הלמוד מאד מאד. ועוד בדור הזה נשתכחה התורה, מחמת כי הלומרים הללו סבורים לעשות כמו הראשונים להחזיק בפלפולים, אך אינם דומים לחכמי צרפת כלל וכלל. הלא לבם היה פתוח כאולם ותורתם היתה אומנתם, והיו ממיתים עצמם עליה יומם ולילה, לכן השיגו וידעו בפלפולם. אבל עכשיו אינם יודעים כן, אלא מבלבלים זה את זה ומבטלים רוב היום, ועוסקים באותו לימוד כחצי יום, והלימוד שלהם עראי דעראי והביטול קבע...

וכן בארץ צרפת היו עוסקים בעסק גדול וזמן רב, והיו יושבים במקום אחד ללמוד כל התלמוד, והיו חוזרים תמיד, ולא פסקה תורה מפיהם, והיו עושים כמו מעשי הראשונים, כדאמרינן: לעולם ליגרס אינש ואף על גב דמשכח ואף על גב רלא ידע מאי קאמר. ואמרינן: מעיקרא ליגרס אינש והדר ליסבר. וכל זה אינם עושים עתה, כי כל אחד רוצה ללמוד תוספות וכל חידושים וחידושי דחידושים קודם שידע צורת התלמוד, אם כן איך יצליחו, כיוון שעושה להיפך ממה שאמרו חכמי התלמוד. כי כל מה שנאמר בתלמוד הכל אמת, ואין להשיב עליו או לשנותו, ולא להוסיף ולא לגרוע. ועל כן מרוב טורח הלימוד, העיון והפלפול, רבים פורשים מן הלימוד מרוב טורח השמועות והדקדוק שאומר על פה, כי אומרים: מה נוכל להבין סברות מבחוץ, הלואי שהיינו יודעים מה שבתוך הספרים. ואם היו לומדים בקביעות יומם ולילה, אז היו לומדים והיו בקיאים בתלמוד, והיו מתאווים ללמוד, כי היה להם לב להבין בקל, והיה אדם בא ללמוד לעולם נים ולא נים תיר ולא תיר, והיו מוסיפים בכך יראת שמים שלימה, וגם היו מתרבים התלמידים, והיו עוסקים תמיד בתורה. אבל עתה, מרוב טורח השמועות, נעשית עליהם ההלכה כמשא כבד, ולא יוכלו עוד להביט בה, ומתוך כך עוסקים בשגעון ובליצנות, ומבלבלים ומבטלים ועוסקים במיני תחבולות...

ואמרו בפרק השוכר את הפועלים: רבי זירא יתיב בתענית ארבעים יום דלישתכח מיניה תלמודא דבבלי כי היכי דלא ניטרדיה. ואמרו: נכשל אדם בעבירה אחת ונתחייב מיתה לשמים, מה יעשה ויחיה, אם היה רגיל לקרות דף אחד יקרא שני דפים, או לשנות פרק פעם אחת ישנה פעמים, או ללמוד

פרק אחד ילמוד שני פרקים. אלמא רוב גירסא עיקר, כי אם היה הפלפול עיקר, לצעוק ולהרים קול חצי יום בדיבור אחד, אז היה לו לומר: אם מתחילה היה רגיל להקשות קושיא אחת יקשה שתי קושיות...

⁷⁶ (ירושלמי)

בעקבות בעל חובה"ל וכמעט בלשונו, כתב הרמח"ל בהקדמת 'מסילת ישרים':

וכיון שכבר התאמת אצל כל חכם צורך תמימות העבודה וחובת טהרתה ונקיונה שזולת אלה אינה נרצית ודאי כלל, אלא נמאסת ומתועבת, כי כל לבבות דורש ה' וכל יצר מחשבות הוא מבין, מה נענה ביום תוכחה אם התרשלנו מן העיון הזה והנחנו דבר שהוא כל כך מוטל עלינו שהוא עיקר מה ה' אלהינו שואל מעמנו. היתכן שייגע ויעמול שכלנו בחקירות אשר לא נתחייבנו בם, בפלפולים אשר לא יצא לנו שום פרי מהם ודינים אשר אינם שייכים לנו, ומה שחייבים אנו לבוראנו חובה רבה נעזבהו להרגל ונניחיהו למצות אנשים מלומדה.

ובנוסח 'מסילת ישרים' מהדורה קמא⁷⁷ שהוא ערוך בדרך ויכוח החסיד והחכם, מאריך הרמח"ל יותר:

אין תשובתך זאת מספקת אלא לזמן אשר תוציא אותו בעיון ההלכות וחיבורי הפוסקים, אך לזמן אשר תוציא בעומק הפלפול ובחידוד הדרשות מה תענה, הלא טוב לך לחדול מאלה שאינם מביאים אותך לשלימות שאתה צריך לו, ותוציא זמנך בבקשת מה שמוטל עליך לדעת אותו ושצריך לך לשלימותך...

וביתר חריפות מצינו שכותב הרמח"ל באגרת אל הר"י באסאן שנדפסה בספר 'רמח"ל ובני דורו', אגרת פח:

מה נמצא נחת רוח ליוצרנו ב"ה בכל הפלפולים הגדולים והפסקים הרבים, ואין א' מתחזק לעמוד בסוד ה'... ההסתהר הסתיר הרב הקדוש האר"י זלה"ה דבריו באמרו, שמי שהוא חריף יעיין שעה א' או שנים לכל היותר בהלכה ומי שאינו חריף לא יעיין בה כל עיקר, אלא עיקר העסק יהיה במדרשים ובאגדות ובקבלה, פנימיות התורה? א"כ איפוא למה נעזוב את העיקר ונאחז את הטפל?... וכי יאמרו: הלא הדינים צריכים לישראל - הנעזוב אותם? לא, לא נעזוב אותם, אבל נקבע להם זמנים לפי שא"א בלאו הכי, אך לא בהם נבלה זמננו ח"ו. הלא זה רע בעו"ה, שרוב חכמי ישראל כבר רחקו מעל האמת ומן האור הנעים, כבוד ה' אלקינו, ללכת אחרי פלפוליהם של הבל.

* * *

כנגד רבותינו בעלי המוסר אשר דבריהם בקנה אחד עולים לרחק הפלפול, יצאו רבים מחכמי ישראל להצדיק את דרך הפלפול ולבסס היותו אחד מדרכי הלימוד הנחוצים.

77 ירושלים תשנ"ד, פרק 'איש חכם היה' עמ' סג.

ראש המדברים נגד שיטת בעל 'חובת הלבבות' הוא מהר"ם די לונזאנו⁷⁸ בספרו 'דרך חיים'⁷⁹ וז"ל:

'מי הוליד אגלי החסידות כחכם הגדול הפילוסוף האלהי המפורסם בחסידות בעל חובת הלבבות. ומעיד אני עלי בורא עולם כי פעם א' ראיתי א' מהגדולים הרשומים בעיר הזאת שהיה תמיהה על קצת דברי חובת הלבבות שאינני זוכרם עתה תמיהה גדולה, ובתוך דבריו אמר: נפלאתי איך לא נגזר שריפה על ספר זה, כי נמצאו בו דברים קשים יותר מב'מורה הנבוכים', וזה נשרף וזה לא נשרף, הכל תלוי במזל. אלו היו דבריו.

ובאמת יש בספר ההוא דברים קשים ורעים. ואעירך על ב' לשונות ממנו, למען גם לכל הדברים אשר ידבר אל תתן לבך. אתה ידעת התלונות הגדולות אשר חכמי ישראל הקדושים מלינים על מתפלספי... והלשון הב' שהוא סלון ממאיר וקוץ מכאיב, הוא אמרו בפ' הב' מהשער הראשון וז"ל: לא יוכל לעבוד עלת העלות, אלא נביא הדור בטבעו, או הפילוסוף המובהק, אבל זולתם עובדים זולתו, עכ"ל. ועצור במלין מי יוכל... הצבי ישראל הביטו וראו היש מכאוב כזה, וכי הרבנים שבזמננו כמו מוהר"ר יוסף קארו ומוהר"ר יוסף ן' לב ומוהר"ר שמואל די מדינה וזולתם מהקודמים ומאשר הם חיים עדנה אשר לא ימנו מרוב, שאינם נביאים ואינם פילוסופים אפילו בלתי מובהקים, עובדי ע"ז הם. ח"ו לא תהא כזאת בישראל...

לא יכולתי להתאפק מבלי שאעירך גם עליו בקוצר, אמרו בהקדמה וז"ל: 'כאשר ידבנו לבו לאיש מאנשי זמננו לעסוק בתורה, יטה אל מה שלא יקנהו מעלה יתירה ולא ינקהו ממכשול נפשו, ושאם לא ידעו לא היה נענש עליו וכו'', עד - 'נשאל אחד מהחכמים על שאלה נכרית מענין דין הגרושין, והשיב, אתה השואל על מה שלא יזיקנו אם לא ידענו, הידעת כל מה שאתה חייב לדעתו מהמצות שאינך רשאי להתעלם מהם עד שנפנית לחשוב בשאלות נכריות שלא תקנה בהם מעלה יתירה בתורתך ואמונתך, זה לי ל"ה שנה שאני עוסק במה שצריך לי ממצות התורה ולא פניתי לבי למה שפנית לבך לשאול, והאריך להוכיחו ולביישו, עכ"ד.

ותדע ותשכיל ממוצא דבריו אלה, כי העסק בדיני הקרבנות וטומאה וטהרה ותרומה וכיוצא בזה, הכל איבוד זמן לדעתו, והדברים ק"ו ואם הלכות גרושין הנוהגות בכל מקום ובכל זמן וצריכין שמירה והזהר גדול פן יכשלו באיסור אשת איש וממזרים, עכ"ז הלא נכריות נחשבו לו ולדבר בטל ומותר, שלא יזיק אם לא ידענו ולא יענש, כ"ש וכ"ש ההלכות הנז'. ולדבריו התנאים

78 בן דורם של רב"א ורמ"ג. חי בין השנים שי"ז-שפ"ה בערך.

79 דפו"ר קושטא של"ג, דף כא, א - כד, א. מלשון רב"א בתשובה דנן מוכח שדברי רמד"ל שם עמדו לנגד עיניו בעת כתבו תשובה זו. כל דברי רמד"ל אלו, נגד החובה"ל ועוד, הושמטו בדפוס שני שהו"ל שוב בשנת שע"ח, ובמקומם כתב רמד"ל: 'כמו שביארתי בדפוס הראשון' ותל"מ, והדברים חסרים גם בכל הדפוסים שאח"כ, מכיון שדפו"ר הוא נדיר ביותר. הדגשתי את דברי רמד"ל במקומות שהם מקבילים לדברי רב"א אצלינו. הספר 'דרך חיים' עומד בעז"ה לצאת לאור בקרוב ע"י 'אהבת שלום'.

והאמוראים לריק יגעו לתוהו והבל כחם כלו בחברם מסכת זבחים מסכת מנחות מסכת בכורים פסח שני סנהדרין ובכלל רוב התלמוד קרוב לכולו, וכן חכמי ישראל האחרונים כרש"י ובעלי התוספות ובעלי החדושים כהרמב"ן והרשב"א והר"ן וזולתם, גם הם אבדו זמנם כי התעסקו במה שלא היו נענשים אם לא ידעוהו. ואילו במקום העסק ההוא היו עושקים בפילוסופיא וישיגו להיות כארסטו וחביריו אז ישרו בעיניו, רחמנא ליצלן מהאי רעתא.

בא וראה דעת רז"ל מהו, אמרו בתוספתא דסנהדרין: בן סורר ומורה לא היה ולא עתיד להיות, למה נכתב, אלא לומר דרוש וקבל שכר, עיר הנדחת... בית המנוגע... ע"כ. ולפי שמצאו רז"ל הדבר הזה בתורה וידעוהו והאמינוהו ונהגו גם הם המנהג הזה והתעסקו בכל מה שהתעסקו ממשפטי התורה ודיניה, בין שיהיו נוהגין בכל מקום ובכל זמן או לא, כי כמו שאין הבדל בקדושת התורה בין פרשת היחוד לסיפור בלעם עם אתונו, כך אין הבדל בלמידת הלכותיה בין הלכות ק"ש להלכות בכורים ועבודה ודומיהם שאינן נוהגות עתה. ואמרו בסוף מנחות: כל העוסק בתורת חטאת כאילו הקריב חטאת וכל העוסק בתורת אשם כאלו הקריב אשם והעוסקים בהלכות עבודה מעלה עליהם הכתוב כאילו נבנה מקדש בימיהם. ובפ"ק דברכות דין פשוט והביאוהו הפוסקים: שהרוצה לעסוק בין במקרא בין במשנה בין במדרש בין בתלמוד, צריך לברך קודם אקב"ו וכו'. הא קמן שהעוסק בדיני התורה לא שנא נוהג או בלתי נוהג ^{הוא} עושה מצות עשה מן התורה, וכיון שעושה מצות עשה בהכרח יש שכר לפעולתו, דלא גרע מצוה זו משאר מצות. ואדרבה היא גדולה מכלם..., וכיון שהעוסק במה שיהיה מהתורה יש לו שכר וכדתנן באבות פ"ג, א"כ כשיניח העסק ההוא הוא מאבד אותו שכר, ולא עוד אלא שיענש עליו וכמו שכתבנו לעיל בארוכה. וארז"ל בפ"ק דברכות כל שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק הב"ה מביא עליו יסורין מכוערין ועוכרין אותו, שנאמר החשיתי מטוב וכאבי נעכר, ואין טוב אלא תורה וכו'. ובפ' במה מדליקין מוכח שהמבטל ת"ת חייב מיתה בידי שמים. ומשנה שלימה שנינו בפ"ק דאבות: דלא מוסיף יסיף ודלא יליף קטלא חייב. ופי' הרמב"ם: מי שאינו מרבה בקריאה ימיתוהו הש"י, ומי שלא למד כלל ראוי ליהרג, עכ"ל. וא"כ איך אמר החכם הזה שאם לא ידעו לא היה נענש, שלא יזיקנו אם לא ידענו...

סוף דבר, העסק בכל מה שיהיה מן התורה נוהג או ההפך, גדול יתר מאד הוא ולא דבר רק הוא, והאומר להפך, דבר רק הוא. הן אמת שבשאי אפשר, כגון שאין לאדם פנאי לעסוק בכל המשפטים נוהגין ובלתי נוהגין ויש לו פנאי לעסוק במקצתם, ראוי שיבחר לו לעסוק בנוהגין, כאמרם: תדיר ושאינו תדיר תדיר קודם, ויניח הבלתי נוהגין כיון שאי אפשר. אבל אין בזה התנצלות על החכם בעל דינו⁸⁰ באמור שזאת היתה כונתו, לפי שהוא אמר של"ה

שנה נתעסק בטורח גדול במה שצריך לו וכו' ולא פנה לבו וכו', ואין במצות התורה הנוהגות תדיר דבר שלא יספיק לו ל"ה שנה, אבל יספיק לחכם שנה א' ללמוד הלכות ק"ש ותפלה ושבת וי"ט וזולתם. ולכן הדבר ברור שמ"ש שלא הספיקו לו ל"ה שנה, על החכמה היונית ואלהיותיהם אמר...

אף הר"מ אבן מכיר, מחכמי צפת וראש ישיבת עין זיתון, מתפלמס בספרו 'סדר היום' (וינציה שנ"ט) פרק 'סדר הלימוד' עם לומדי הפשט לבד:

כן דרך הלומד, שיש הפרש רב ועצום בין המעמיק לקורא על פני המים, כי זה מוציא לאור מבוקשו ומוציא לאור משפטו להבין ולהורות חק ומשפט ותעלומה יוציא אור וטועם טעם הענין מדבש ונופת צופים, מה שאין כן בקורא כאגרת כי הולך בחשך ואומר לכל סכל הוא והימים והשנים חולפים ובאים, ולא ימצא אתו לא שכל ולא יושר להוציא דבר מאפלה לאור ולעמוד על עקרון של דברים להשיג הכונה האמיתית שלא יכשל בה.

וזה היה המנהג שנהגו לקבוע ישיבות לפלפל בהם סוגיות ודבורים קשים ואעפ"י שנראה כאבוד זמן אחר שאין מוציאין ממנו לא דין ולא משפט, מפני הענין שאמרנו כדי ללמוד להישיר השכל כדי שידע להעמיק הענינים כאשר יבואו לידו, כדי שיוציא לאור משפט.

אוצר החכמה

ומי שלומד בענין אחר נצלל במים אדירים והעלה חרס בידו, ומוציא שם רע על חמדת התורה הקדושה והעמוקה, כי נראה לו שאין ענין התורה כי אם אותו דבר שעולה בדעתו בתחלת עיונו והוא הפשט הדומה למלבוש החיצון שנותן האדם על בגדיו החשובים כדי שלא יתלכלכו ולא יראו לכל, כי עקר התורה סודותיה ורוזיה הנסתרים והעמוקים הם נעלמים מעיני הכל בתחלת העיון, עד שמי שיש לו שכל יטה שכלו לסבול הטורח והמשא לעיין יום אחר יום עד שיגלה הענין אשר הוא מבקש והמקום ברוך הוא בראות טוב כונתו לידע ולהבין מגלה לו את חפציו, הכל לפי מה שהוא אדם... כי אין עקרי הדת וסודותיה מתגלים בדבר נקל לכל לומד, כי אם אחר עמל וטורח הרבה מאד לעסוק בה יומם ולילה לאכול פת במלח ולשתות מים במשורה ולמסור נפשו עליה כדכתיב אדם כי ימות באהל, ולעולם אינו מסיח דעתו ממנה בשכבו ובקומו בשבתו ובלכתו. לאיש אשר אלה לו ודאי ישיג את כל אשר יחפוץ, כי כמו שהוא רודף אחר התורה ומבקש אהבתה כך תרדוף היא אחריו להתגלות אליו ולמסור בידו גנזי סתריה ורוי עמקיה, כענין שנאמר תכבדך כי תחבקנה. ואין לך כבוד גדול מזה לעסוק בה תדיר וכל חפצך לא ישוו בה ולעיין הטב כל דבריה ולספור כל תיבותיה ואותיותיה אם יש איזה תיבה או אות יתרה ומה ענין יתרתה כי לא דבר רק הוא ואם רק הוא ממנו שאין אנו רודפים אחריה בטורח הראוי להשיג אמריה אמרות טהורות מזוקקות שבעתים וכן לידע כלליה ופרטיה לדקדק בהם כל מה שאפשר ומתוך כך יצא משפטו לאור ומעקשים למישור ויברר הענין היטב...

בענין זה כתב ה'חתם סופר' בחידושיו עמ"ס נדרים⁸¹ (פא, א ד"ה שלא ברכו):

...יש תורה לשם שמים ממש, אך אין כוונתו אלא כדי לקיים המצות ולירד ההלכה איך יעשה המעשה. וכיון שכל עצמו של אותו העסק איננו אלא לקיים המצוה איננו עדיף מקיום המצוה גופיה דבעידנא דלא עסיק בה לא מגינא ולא מצלי. אך עיקר מצות עסק התורה הוא מצוה בפ"ע להגות בה יומם ולילה ולהעמיק ולעיין בכל תוצאותיה ומובאיה כי עמקו מחשבותיה ואם בחקתי תלכו שתהיו עמלים בתורה, לא לבד לידע המצוה בשעה שצריך לה, אלא דרוש וקבל שכר, היינו הדרשה עצמה היא השכר ונחת רוח לפני הקב"ה. וזהו עוסק לשמה של תורה, לא על כונה אחרת, והיא המגינה ומצלי.

ואז בשעת החורבן לא עסקו ע"ז האופן. והמחשבה הלז גילה להם הקב"ה היודע מחשבות ולא חכמים ונביאים. אך במה יודע איפה זאת, אמר רב יהודה אמר רב שלא ברכו בתורה תחלה, ומסקינן בפרק התכלת כל מצוה שעשייתה גמר מצותה מברכים עליה ושאיין עשייתה גמר מצותה אין מברכים עליה, והשתא אי כל כונת עסק התורה אינה אלא לעשות המצות, א"כ אין למודה ועסקה גמר מצותה, אין מברכים עליה, אבל המברך עליה מודה שכוונתו שמלבד קיום המצות, עוד העסק בעצמו מצוה.

עוד מצאנו לבעל 'חתם סופר' שיצא לחלוק בהדיא על שיטת ה'חובת הלבבות', וז"ל **ב'חתם סופר' עה"ת פר' בחקותי (ד"ה או יאמר ע"ד מוסר):**

לאפוקי ממה שכתב 'חובת הלבבות' ז"ל: 'וזהוהיר מהיות כל עסקינו בידיעת הדינים הנכריות ושאלות הזרות כגון דיני גיטין וכדומה, אלא יהיה כל עסקינו בעיוניות ולכשיבא שאלה כזו לדינו נעיין בה'. והנה במחילת כבוד החסיד ההוא, לא זה הדרך סלולה אשר חפץ ה' ואשר כבשוהו רבותינו ז"ל, וקבעו בש"ס איבעיא להו רגלו אחת בתוך חמשים אמה ורגלו אחת חוץ לחמשים אמה וכו'. כי ידעו חז"ל שידיעת דברים אלו זהו האושר האמתי וזה הוא המביא לאדם להבת לבו ביראת ה' כל היום ודבקות בשמו הגדול, ובתנאי שתהיה תחלת כונתו לשם ה' ותל"מ.

[אוצר החכמה](#)

[הנחלת](#)

הגדיל לבאר ולפאר את חשיבות הפלפול רבי ישראל סלנטר⁸² בהקדמתו לקובץ **'תבונה' ח"א**⁸³ שהו"ל:

והיותר גדולה אלי היא בקשת תורת האמת... מה היא האמת? לא על הפשטות לבדו יהיה האמת, כי הפשטות אינו אלא סעיף מדרכי הראיות, ועל פי הרוב קושיות החמורות הנולדות מהרכבות הקודמות משולבות

81 ראה עוד בענין זה: דרשות חתם סופר ח"ב רף רנב, ב. שם ח"ג דף כ, א. וכעין דבריו כאן כתב מרנפשיה הר"י סלנטר כ'אור ישראל' מכתב לא, ע"ש.

82 ראה עוד בענין זה: 'אור ישראל' לרי"ס מאמר כז. ועיין מה שהאריך הרבה, על יסוד דברי הרי"ס, ה'חזון איש' ב'אמונה ובטחון' פ"ג. וע"ע בס' 'הגדול ממינסק' עמ' 147 בשלילת שיטת החובה"ל.

83 קניגסברג תר"כ, דף ב.

בשילוב חזק עומדים הכן ללחום נגד הפשטות ולהזיזה, כאשר אנחנו רואים בדברי התלמוד בהאוקימתות, ובדברי רבותינו בעלי התוספות אשר לאורם נלך תמיד, גם לא בחידוש הקצר יתמך האמת, כי יש דבר קצר והקדמותיו משולבים בשילוב פורח באויר, עד אשר גם ריח האמת אין בו...

אחת היא אשר חכמי המוסר הרחיקה מלבא בקהל ישראל, היא הפלפול. ולדעתי נהפוך הדבר! הפלפול הוא יסוד גדול וחזק לבקשת האמת, וכמעט בלעדה לא תקום. לב' עילות:

האחת - השכל העמוק והישר, אשר הוא יסוד הדאשי (אחר יסוד העיקר - גודל הבקיות) למטרת האמת, החוב וההכרח להרחיבו לחדדו ולהישירו (איש לפי ערכו), אשר כמעט בלתי אפשר ע"י בחינת האמת המוגבל מכל צד. [כי] אם ע"י התבוננות בפלפול התורה. וביד האדם להרחיבה כחפצו באופן שילך ע"ד הנאה ויפה מאידת עינים, תישיד ותחדד שכל האדם, ואז אם ילזה גודל הבקיות, בידו (לפי ערכו) לחפש האמת.

השניה - היא אשר חזקה עלי יד הנסיון בילדותי, בהיותי אסור בלימוד המוסר ומשפטיה, גמרתי בדעתי לכוף יצרי (אשר השתוקקה להראות פלפולי נגד בני גילי) לעזוב לגמרי דבר הפלפול ורק אל האמת יהיה מבטי (נער הייתי, מקור האמת לא ידעתי, כי רחוקה ממני כרחוק מזרח ממערב), ע"פ ציורי אז: הפשטות, הקיצור והחפץ לדרוש האמת. בהליכתי במצב הלזו השקפתי בעין חודרת כי התשוקה להראות כח שכלי פרצה גבול האמת ותתעה את שכלי להטות האמת אל חפצי והאמת ברצון תכונן. אז אמרתי טוב טוב לי להתיר לי באין חשש ויראה להשתמש בפלפולים, למען תהיה שכלי חפשי משבית היצר. וכ"כ גדל הרעיון הזה אצלי, עד אשר רחקה נפשי להאמין כי יתיצב האדם בטהרת השכל לבל יטהו אל הרצון לאמר כי זהו שכל מזוקק, בלתי אם יצא חפשי להגיד פלפולים כרצונו באין מפריע...

* * *

משם רבינו האריז"ל נמסר לנו נתיב חדש בהבנת תועלת הפלפול, אם כי דעתו היא שהפלפול אינו נחשב לעסק התורה ממש. וז"ל הרח"ו בספר 'שער המצוות' פ' ואתחנן: גם בענין עסק ההלכה בעיון עם החברים, ראיתי למורי זלה"ה מתגבר כארי בכח בעת שהיה עוסק בהלכה עד שהיה נלאה ומזיע זיעה גדולה⁸⁴. ושאלתי את פיו מדוע טורח כ"כ. והשיב לי, כי הנה העיון, לשבר הקליפות, שהם הקושיות שיש בהלכה ההיא שאין מניחים לאדם להבין אותה, ולכן צריך האדם לטרוח ולהתיש כחו אז, כי לכן נקראת התורה תושיה שמתשת כחו של העוסק בה, ולכן ראוי לטרוח ולהתיש כחו בהיותו עוסק בהלכה.

84 כע"ז כתב תלמיד האר"י רבי יוסף די שיגוביא בספרו 'דובב שפתי ישנים', איזמיר תל"א (דף ג, ב): 'ועל ידי הפלפול אדם מתחמם הלא כה דברי כאש, אורייתא מרתחי ליה. וכן אנו רואים שמתעצמים ומתחממים בישיבה זה לקראת זה. ומודעת זאת כי מורי הרב החסיד מהר"י לוריא אשכנזי נר"ו כ"כ הוא מזיע בישיבה בפלפול עצום, ויותר חמום יש בעיון מקיום מצות עשה'. וראה עוד בנושא זה מה שכתב רבי אברהם אזולאי בספרו 'חסד לאברהם' מעין ב נהר ט ונהר כח.

גם בענין הפלפול ועיון ההלכה, היה מורי זלה"ה אומר: כי תכלית העיון הוא לשבר הקליפות שהם הקושיות, כי הם גרמו לאותם הקושיות שהם בהלכה שלא יובנו תירוציהם כ"א בקושי ובדוחק גדול כנודע. ואמנם עסק התורה ממש אינו העיון, רק קריאת התורה בעצמה בארבע דרכיה שהם ר"ת פרד"ס כנודע. וכמו שמי שרוצה לאכל האגוז צריך תחלה לשבר קליפותיה כן צריך להקדים העיון בתחלה.

והיה מורי ז"ל אומר: כי מי ששכלו זך ודק וחריף לעיון ההלכה בשעה או על הרוב בשתי שעות, ודאי הוא שטוב לו מאד שיטרח שעה או שתי שעות בתחילה בעיון, לסיבה הנזכרת. אבל מי שמכיר בעצמו שהוא קשה העיון וטורח בו זמן הרבה עד שיעיין ההלכה, לא טוב הוא עושה, ודומה למי שמשבר כל היום אגוזים ואינו אוכל מה שבתוכם, ויותר טוב לו שיעסוק בתורה עצמה בדינין ובמדרשים ובסודות.

ואמנם מורי ז"ל היה מהיר וקל העיון בתכלית ורוב הפעמים היה מעיין בכל הלכה והלכה ששה דרכים של פלפול כנגד ששת ימי החול ואח"כ היה מעיין דרך שביעי ע"ד הסוד כנגד יום השבת שאין בו קליפות. ענין מה שאמרו רז"ל רבי מאיר אומר כל העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה כו', ביאורו הוא זה...

- סוף דבר: גם המגנים את הפלפול, אינם שוללים אותו לחלוטין. גם המשבחים את הפלפול, אינם מבכרים אותו על הפשט בכל אופן, אלא כל אחד מרבותינו חכמי הדורות התריע בזמנו על מה שחרג מהדרך הסלולה, לפי המקום והזמן שעמד בה⁸⁵.

הרקע לכתיבת האגרות

המפתח להבנת הרקע לפולמוס, הוא כמה מילים שכותב רב"א בסוף התשובה: 'וכתבתי קרוב לג' אלפים ניירים בדבר הלכה'. אלו המילים היחידות מאגרות אלו המצוטטות כהלכתן⁸⁶ במקום אחר. הדברים מופיעים בסוף תשובה חריפה שכתב ה"ר שלמה גאוויזון, מרבני מצרים, נגד הרב"א ובעד ה"ר חיים כפוסי. להלן דברי ר"ש גאוויזון, כפי שנדפס⁸⁷ בקונטרס 'שלש תשובות', הוסיאטין תרס"ח⁸⁸:

אח"ח 1234567

85 וראה ררשות ומאמרים 'משנת יוסף' (ירושלים תשנ"ח, ח"א מאמר ב) שמשתדל לפשר בין השיטות.

86 בנוסף ל'בלבול הפלפול' שבהם נצרכתי לתיקון טעות, להלן בחלק 'האגרות' הע' 154.

87 מלבד הנדפס ב'שלש תשובות' (ע"י הרי"מ טולידאנו. ונדמ"ח בדפוסי צילום של שו"ת רב"א הכרוכים יחד עם מהר"ם אלשקאר ומהרד"ך, ירושלים תשד"מ, בסוף הכרך), ישנם שלשה עדי נוסח נוספים לתשובה זו בכתבי יד: 1. שו"ת הר"מ גאביון, כת"י ביהס"ל בירושלים 8-127. בסוף כתב היד נעתקה תשובה זו בקיצור, והדברים שונים בתוכנם לנדפס, כולל ענין הג' אלפים ניירים. 2. שו"ת ר"ח כפוסי, כת"י בהמ"ל נ"י R.1454. 3. שו"ת רח"כ, כת"י בודפסט קויפמן 133. בשני כתה"י האחרונים נעשו קיצורים בהרבה מהלשונות החריפים, לכן נשמט שם מתיבות 'ואם כל פסקיו' ואילך, ובמקום זה נכתב: 'ואין משגיחין בהם'. אין מרובר בגרסאות שונות, שכן שינויי העריכה שם ניכרות להדיא.

88 שם פוענח בטעות שמו של המשיב כ"ר אברהם גאבישון. ונבוכו בזה כותבי התולדות, שכן לא ידוע על ר"א גבישון במצרים בתקופה זו, ויש שהאריכו את ימיו ושינו את מקומו של ר"א גאבישון בעל 'עומר השכחה' בשביל זה.

'הנה נתברר מכל זה שזה המשיב חכם בעיניו, ולא היה בצל אל... וכתב על אסור מותר ועל מותר אסור. ואם כל פסקיו ומה שמתפאר שכתב ג' אלפים ניירים הם על דרך זה, ראויים הם לגנוזם...' ⁸⁹.

ברור למעיין שר"ש גאוויוזון מתייחס לדברי רב"א שבתשובה דנן. א"כ יוצא שהתשובה נכתבה בסמוך לזמן הפולמוס בין רב"א לר"ח כפוס, או במהלכה, והיותר מסתבר שהיא עוסקת בפולמוס זה ממש ⁹⁰, שהתרחש בקהיר בשנים שמ"ט - ש"ן.

באותה עת שהגיעו לידי רש"ג תשובות רב"א ור"ח כ העוסקות בפולמוס זה, הגיעה אליו ג"כ תשובה זו של רב"א אל רמ"ג הכרוכה בענין. ולכן שייך שיתייחס רש"ג לשתי תשובות אלו בחדא מחתא. ומעתה יובן יותר מאין הלשון החריפה מאד שנקט בה רש"ג, שכן הוא בא להשיב דברים גם בער עלבוננו של רמ"ג, ולא בעד רח"כ בלבד. עוד כמה סניפים יש בידי, המסייעות להנחה זו:

רב"א כותב בסוף התשובה החדשה על ספריו שהם בירושלים, וז"ל: '...[ספ]רים נ[א]ים ומסופרים, והנה הוא בירושלם תוב"ב, כל רואיו יכירו המה...'.

לפי ידיעותינו עבר רב"א לשכון בירושלים בשנת שמ"ח, ובכמה תשובות שכתב אחרי שנה זו הוא מזכיר את ספריו שכירושלים. ראה שו"ת רב"א סימן טז, משנת ש"ן: 'תשובה: ידי אסורות אשר ספרי אין אתי והם בירושלים תוב"ב ואני כגבר אין איל ולבי ועיני ורעיוני שמה במקום קדשו כל הימים'. ובשו"ת רב"א הסמוכה לה, סימן יז:

'וכיוצא בזה כתב הרשב"א ז"ל בתשובה סי' אלף רכ"ז וז"ל וכן נמי... ע"כ בתשובות כתיבת יד, ולא דייקי כולי האי, ונראה שיש חסרון בסוף לשונו. ובירושלים תוב"ב יש לי תשובות דוקני ובעזר העוזר האמתי שמה עיני תחזינה מישרים'.

ובשו"ת רב"א סי' לג שנכתבה אחרי שנת שמ"ח במצרים ⁹¹: ולחדש בפשיטות הייתי צריך לחפש באמתחות בעלי התשובות ובעלי החידושין, וכעת ידי אסורות כי ספרי אינם אתי וגם כל רעיוני וש[ר]עפי נגד ירושלים אשר שם ביתי ואני פה כגר בארץ וכאורח נטה ללון לכן משכתי ידי, הגם כי הפצירו בי עד, בוש. ועתה שמעתי אשר קם פה בעירנו מי שלא ראה מאורות מימיו...'

89 לאורך כל תשובתו של רש"ג הוא מצטט מדברי רב"א בשו"ת שלו סי' לב ומשיג עליהם, מלבד בקטע זה שאין הדברים המצוטטים 'שכתב ג' אלפים ניירים' מופיעים כלל בתשו' רב"א הנדפסת, ולא היינו מבינים מאי שיאטיה דמר הכא. ורק עתה בהכירנו את התשובה החדשה נרע כלפי מה הדברים אמורים.

90 וכנראה שבחלקים שהושמטו ע"י המעתיק הופיע במפורש ההקשר לפולמוס עם רח"כ.

91 שכן ר' שמעון קשטילאץ מוזכר בה ב"ז"ל: 'והוא נפטר אייר שמ"ח. התשובה מכוונת נגד ר"ח כפוס, ראה להלן הע' 117.

לפי זה מוכרח שהתשובה דנן נכתבה בין השנים שמ"ח - שנ"ב. ומתאים לתקופת הפולמוס עם רח"כ שהיה בין השנים שמ"ט - ש"ן.
 עוד מצינו באגרות שלפנינו כמה ביטויי לשון המופיעים ג"כ בכתבי הפולמוס עם רח"כ, השתדלתי להדגישם בחלק ה'נספחים' ובהערות על האגרות.
 יתכן גם שר"ח כפוסי מוזכר ברמז בכמה מקומות בדברי רב"א כאן.

* * *

הגאון רבי חיים כ"ר יצחק כפוסי, היה מחשובי הרבנים בקהיר. תלמידם של ה"ר יצחק בירב⁹² ושל האר"י⁹³. היה מקורב מאד אל ה"ר מאיר גאויזון ואל ה"ר שלמה גאויזון⁹⁴. ובר פלוגתיהו דהר"ב אשכנזי⁹⁵ ומהר"י קאשטרו⁹⁶. רח"כ ידוע בכינוי 'בעל הנס' משום שנסתמא וחזר ונתפקח. חיבר: 'באור החיים' דרושים על התורה⁹⁷, 'ספרי חיים'⁹⁸ פירוש ספרא, ספרי, מכילתא וקצת מדרש רבה. דרשות⁹⁹. ספר שו"ת¹⁰⁰. נלב"ע בקהיר ביום י"ב שבט שנת שצ"א.

היחסים בין רח"כ לרב"א

המחלוקת הראשונה הידועה לנו בינו לבין רב"א היתה בשנת שמ"ו¹⁰¹, ברין אלמנה שתבעה נדונייתה וגבתה מן היתומים, אם מפסדת מזונות או לא.
 תחילה נחלקו ביניהם רח"כ ומהריק"ש, רח"כ השיב לטובת האלמנה שאינה מפסדת מזונות (שו"ת רח"כ כת"י סי' נג והועתק בשו"ת רב"א סי' 102). וחלק עליו מהריק"ש ופסק לטובת היתומים (שו"ת אהלי יעקב סי' כה והועתק בשו"ת רב"א סי' ח בעילום שם מהריק"ש). רב"א כתב תשובה נגד דעת רח"כ (שו"ת רב"א סי' ט)¹⁰³. השאלה נשלחה

אה"ח 1234567

- 92 ראה שו"ת רח"כ סי' ב ושו"ת אהלי יעקב סי' עח.
 93 ראה 'טוב מצרים' בערכו. וראה להלן, ציטטתי הערכת רמ"ג על רח"כ שהוא בקי בסודות התורה.
 94 ראה מבוא לשו"ת ר"מ גאויזון בערכם.
 95 רח"כ מכנה בכ"מ בספר תשובותיו את רב"א: 'איש ריבי'. מלבד בתשובה סי' מט, בה הוא כותב: 'מה אאריך לשון וכבר קדמני חד צורבא מרבנן, חסדא שמיה וחסדאין מיליה, החכם השלם כה"ר אברהם מונסון נר"ו, ועל צבאו נשיאו החכם השלם מהר"ר בצלאל אשכנזי נר"ו, אשר אישר וחיזק יד החכם הנזכר בחותם אות אמת'. ראה מש"כ ר"א שוחטמן במבוא לשו"ת מהר"ם גאויזון עמ' 34 הע' 44 שתשובה זו מוקדמת בזמנה לפולמוסו עם רב"א.
 96 ראה קובץ 'טללי אורות', טו (תשס"ט), עמ' 51-63. פולמוסים עם רח"כ יש בשו"ת 'אהלי יעקב' סימנים יח, כה, נ, קכב, קלא.
 97 ירושלים תרפ"ט, ונדמ"ח ע"י אהבת שלום, ירושלים תשמ"ט.
 98 נקרא 'ספרי חיים'. כת"י מוסקבה - גינצבורג 19. רוגמא מהספר נדפס ב'מקבציאל' כא עמ' לא-לו. עתיד בעז"ה לצאת לאור ע"י מכון 'אהבת שלום'.
 99 ראה 'טוב מצרים' בערכו. דרשותיו נזכרו גם בספרי חכמי דורי ה"ר שבתי ברכה וה"ר חיים חברייא.
 100 עדיין בכת"י. עוסק בההדרתו ד"ר מיכאל ליטמן (ועומד להוציאו לאור בקרוב). חלק מתשובותיו נדפסו בספרי חכמי דורו.
 101 בערך. ראה הע' 105.
 102 רב"א הוסיף שם בסוף תשו' רח"כ שהביא: 'ע"כ הגיעו דברי חיים כפוסי הנז"ל הועתק הכל מלה במלה בלי תוספות ובלי חסרון'. השווה למש"כ רב"א בתשו' סי' לב, הובא להלן ב'נספחים' אצל הע' 24.
 103 רב"א עמד בראש החולקים על רח"כ, שהרי הקדיש לנושא זה ג' סימנים בס' תשובותיו. וראה

לסלוניקי אל מהרשד"ם, והוא כתב תשובה הנוטה לדעת רח"כ (שו"ת מהרשד"ם אה"ע סי' רט, והועתק בשו"ת רב"א סי' 104). עוד יש בניהון זה תשובה מרבי אברהם מונסון, תלמיד רב"א (שו"ת מהרש"ך ח"ב סי' רד), והכרעת מהרש"ך (שם סי' רה).

לאחר שלש שנים, בשנת שמ"ט¹⁰⁵ נתגלעה שוב מחלוקת גדולה ביניהם. וכך היה מעשה: פקיד של מוכסן קיבל הלוואות מידי אנשים שונים בשביל המוכסן, ונדר שלא יאכל בשר ולא ישתה יין אם לא יפרע חובו. וכן נדרו הערבנים, אשר אחד מהם היה רח"כ¹⁰⁶. לימים ירד הפקיד מנכסיו ולא עמד בהתחייבויותיו. וכאשר תבעוהו הנושים, פסק לו רח"כ שאין הוא מחוייב לקיים את נדרו, הואיל ועניות אונס הוא והוא נדרי אונסין. ובר פלוגתיה, המלוה, שהיה חכם ידוע במצרים¹⁰⁷, כתב פסק לאיסור. כיון שיצאו עוררין על פסקו, כתב רח"כ תשובה מנומקת ('שלש תשובות', הוסיאטין תרס"ח, עמ' 5-16) ובה התבטא בחריפות נגד פסק החכם הרשום¹⁰⁸. במקביל שלח את תשובתו לצפת, והסכימו עמו כל חכמי צפת בראשות רמ"ג. רב"א לעומתם תמך בידיו של החכם הרשום המלוה¹⁰⁹, והוכיח את רח"כ ברבים. רח"כ לא נכנע ואף שלח לו אגרת טרוניא על עלבונותיו ('שלש תשובות' עמ' 27). אז יצא רב"א בפסק חריף ומנומק (שו"ת רב"א סי' לב¹¹⁰) לחלוק עליו. לאחר כשלשה חדשים¹¹¹ ענה כנגדו רח"כ בתשובה שניה משלו באותו סגנון ('שלש תשובות' 25-39). רח"כ שלח את תשובתו יחד עם תשובת רב"א לרבים מחכמי הדור, וביקש מהם להכריע ביניהם.

בעד פסקו של רח"כ כתבו¹¹²: רבי משה גאלנטי בצפת, שתי תשובות: הראשונה יחד עם חכמי צפת כנ"ל, נשלחה אל רח"כ¹¹³. תשובה זו לא הגיעה אלינו. והשניה

שטה מקובצת לכתובות פד, ב מוזכר פסק זה: 'והארכתי בזה בתשובת שאלה, לפי שקצת מחכמי עירי נחלקו עלי בדין האלמנה, והאמת יורה דרכו, ומצאתי און מחכמי ארץ ישראל תוב"ב שכתבו גם הם כוותי...'

104 כל הענין מתואר באריכות בתשו' רח"כ שבקונטרס 'שלש תשובות' עמ' 27, הובא להלן בנספחים אצל הע' 33. פולמוס זה בדין האלמנה עדיין היה בתוקפו בסוף שנת שמ"ט, שכן בשו"ת רח"כ כת"י סי' נד כותב המחבר, שרצה להשיב עוד תשובה בניהון למהרשד"ם, אך נטרפה השעה ונסתלק לב"ע.

105 כך מוכח ממה שהזכיר רח"כ בתשובתו הנ"ל את מהרשד"ם בברכת החיים, ז"ל: 'כבר בא פסקי זה באוצר ה' לפני הרב אבינו הזקן מוהר"ר שמואל רי מדינא נר"ו, ות"ל בעיקר הדין הסכים לדבריו'. והנה רשד"ם נפטר ביום ב' חשון ש"ן (ראה מש"כ ר"א שוחטמן שם), אם כן מסתבר שהתחיל הפולמוס בשנת שמ"ט. דאחר שמ"ט א"א, שאז כבר נפטר רשד"ם. ולפני שמ"ט ג"כ לא מסתבר, שכן תשובותיהם של חכמי אלג'יר ומרוקו נכתבו בשנת ש"ן, ומה טעם ימתין רח"כ כמה שנים לדרוש את תשובותיהם. ומ"מ בוראי לא קדם לשנת שמ"ח, כדמוכח משו"ת רב"א סי' לג, הובא להלן הע' 117.

106 רח"כ מעיד על עצמו שבתחילה לא אבה כלל לשמש כערב, אך הפצירו בו עד שהוכרח לכך.

107 בלשונו של רב"א: 'החכם הרשום נר"ו' 'החכם השלם'. ובשטר החוב: 'החכם הנעלה'. גם הבית דין של קהיר פסקו לאיסור, כדבריו של רב"א: 'לבלתי שמוע את דברי הב"ד יכון בצדק...'

108 בעילום שם הנתקף.

109 ראה מש"כ בחלק 'נספחים' הע' 13 על זהות החכם המלוה, וקשריו עם רב"א. רב"א לא היה תושב קבע אז במצרים. ראה לעיל הע' 27.

110 פסק זה מאוחר בזמן לאגרת רח"כ, שהרי האגרת מוזכרת בו בלשון השאלה.

111 מזמן תשובתו הראשונה של רח"כ. כך ציין רח"כ בתשובתו השניה, ע"ש.

112 פירטתי כאן רק את שמות המשיבים, ולהלן בנספחים יבואו חלקים מהתשובות הללו, המסייעים להכנת הרקע לפולמוס.

113 כ"כ רמ"ג בשו"ת סי' פט: 'מלבד אשר כתבתי פעם ראשונה וחתמו עמי כל חכמי העיר'. וראה

שכתבה לבדו, אל רב"א¹¹⁴, בצירוף דברי תוכחה (שו"ת רמ"ג סי' פט). רבי יוסף מטרנני בצפת, תומך ברח"כ, אך לא מטעמיה (שו"ת מהרי"ט ח"א סי' א). רבי שלמה גאוויזון במצרים ('שלש תשובות' 39-44).

בעד פסקו של רב"א כתבו¹¹⁵: החכם הרשום המלוה, כנראה רבי יעקב קאשטרו מקהיר. תשובתו לא שרדה עמנו, אך ניתן ללמוד עליה מתוך דברי רח"כ בתשובתו הראשונה שבקונטרס 'שלש תשובות'. רבי שלמה דוראן באלז'יר (שו"ת תשב"ץ ח"ד טור א סי' מג. מתאריך אדר ב' ש"ן). חכמי פאס שבמרזקו: רבי אברהם רמון, רבי יצחק אבזרדיל ורבי יצחק אבן צור (כת"י שו"ת רח"כ סי' יג. מתאריך ט"ו אב ש"ן). כתב הרחיד"א בערך מה"ר מאיר גאביוזן:

'הרב החסיד מה' חיים כפוזי בעל הנס זלה"ה, שהיה דיין ונסתמא, והיו מרננים עליו שח"ו לקח שוחד. ואמר בתוך קהל ועדה כי שמע דבת רבים יחדו ירננ"ו שלקח שחד, ואם האמת אתם, כן יהיה, תמיד הענן יכסנו, ואם הוא נוהר מאד בזה, יאיר עיניו כבראשונה. ונתקבלה תפלתו בהלו נרו. ואני הצעיר ראיתי חתימתו כשהיה סגי נהור והיה חותם מאומד וכמעט אין האותיות נכרות כמי שלא ראה, וראיתי חתימתו אח"כ 'ה' נסי חיים כפוזי' כתיבה מאושרה. ועד היום כל הנשבע לשקר על קברו נענש. תנצב"ה זכותו יגן עלינו'¹¹⁶.

מבי שפאט

רבי יעקב משה טולדנו בפתיחה ל'שלש תשובות' שהוציא לאור, עמד והטיל את כל ענין העוורון והפכחון בפולמוס זה. ונביא דברי השערתו בלשונו:

'ואיך שיהיה אנו למידין מתוך שלשת התשובות האלה ומדברי רב"ץ והרמ"ג וכו' הנ"ל שהמחלוקת הזאת שעברה בין הרב"ץ ורבינו הרח"כ, התלקחה בעוז ועצמה, ורבים מחכמי מצרים וגדוליה אז שהריב הזה היה נוגע גם להם, היו בעוזרי הרב"ץ ויוסיפו לדבר סרה על רבינו הרח"כ. ולפי המובן מסדר השאלה שכתב רב"ץ שם בתשובתו הנ"ל וכן מתשובתו השנית של רבינו הרח"כ בזה, ניכר להדיא שרבינו הרח"כ ז"ל היה הוא הערב והקבלן הראשון מהערבנים שערבו ללוח ההוא שעליו דנים, ולכן היה הדבר הזה בעין רבינו הרח"כ למכשול, לבלתי יאמנו דבריו בעיני המלומים והתובעים שרצו לחייב את הלוח הגם שרבינו הרח"כ פסק לפוטרו, כי חשדוהו לנוגע

לשונו של רח"כ ('שלש תשובות' עמ' 27): 'ואם כיון למה שכתבתי היום כמשלש חדשים אני וקצת מרבתי על ספר כתב איש ריבי בעל חובי שהובא לפנינו וכו', הבל יהבל, כי הנה גם הוא לצפת הובל, והנה החכמים השלמים העומדים לפני ה' בידי תמכו ואשרו חמוץ, הלא הוא כמוס עמדי חתום באוצרותי'. תשובתו הראשונה של רמ"ג נכתבה בטרם מעורבותו של רב"א ברין זה.

¹¹⁴ בשונה מכל התשובות כנידון, שנכתבו אל רח"כ, רק רמ"ג פונה ישירות אל רב"א. ונראה שקדם לכן שיגר רב"א עותק נפרד מתשובתו (סי' לב) אל רמ"ג. שכן משמע מלשון רמ"ג (סי' פט): 'הגיע לי מנחת תשובתך, עברתי עליו פעמים שלש...'. ומכאן תראה מעורבותו הרבה של רמ"ג בפולמוס זה.

¹¹⁵ מעניין שאע"פ שהם פסקו נגדו, הכניס רח"כ שתיים מתשובותיהם לספר השו"ת שלו, סימנים יב-יג. ולעומת זאת את פסקי רמ"ג ומהרי"ט לא הכניס, אף שהם תומכים בדעתו.

¹¹⁶ הענין מסופר בהרחבה בספר 'אבן ספיר' לר' יעקב ספיר, דף י, ב. והובא במבוא לספר 'באור החיים', הוצאת אהבת שלום. תשמ"ט, עמ' 7.

בדבר, ויטו אוזן לפסקו של רב"ץ שפסק לחייב להלוה לעמוד בנדרו כל עת שלא יפרע.

ולפי דעתי כי עדותו של הרב חיד"א ב'שם הגדולים' נוגעת בענין המחלוקת הזאת... ובתשובת רב"צ שם בשאלה כתב על רח"כ: "ובפרט זה החכם בעיניו היה מחזק את לבם לבלתי שמוע לדברי הב"ד וכו' וזה כמה שנים היה סורר ומורה דין זה במחשכים ובמסתרים ועל פיו היו מקילים בנדרים רוב המועלמים, וכשהיו מוכיחים אותם, היו משיבים שעפ"י חכם המה עושים, ולא ידענו מאין הרגלים וכו'" ע"ש. מזה נראה שהוראתו זו של רבינו הרח"כ, נהג להורות על פיה פעמים רבות, ולכן בלי ספק הביאה להמון העם לחשוב מחשבת און על רבינו הרח"כ לומר שלקח שוחד מהמוכסים שהם כמובן עשירי קרתא והתקיפים שבעיר, במה שהורה להקל להם תמיד. ואם נדקדק היטב נוכל למצוא רמז בתשובתו השנית כאן של רבינו הרח"כ, שמחלוקת זאת בינו ובין רב"ץ היתה אחרי שכבר ניטל מאור עיניו, שהרי על מש"כ רב"צ עליו (שו"ת רב"א סי' לב) "והוא הולך חשכים", השיב ע"ז רבינו הרח"כ בזה"ל: "גם כי אלך בגיא צלמות לא אירע רע וכי אשב בחשך ה' אור לי וכו'"¹¹⁷. והדברים כפשטן יתנו אומץ להשערתינו הנ"ל שזה היה אחרי שעבר הקול במחנה ויצא הלעז שרבינו הרח"כ קבל שוחד, והיינו מן המועלמים, על שהקל להם לפוטרם מהחוב והשבועה.

וזהו הטעם שבתשובותיו אלה אינו חתום בהקדם המלות "ה' ניסי" כמו שראה החיד"א בתשובותיו המאוחרות כמ"ש בשם הגדולים שם, מפני שלפימ"ש כתב רבינו הרח"כ ב' תשובות אלו בהיותו עוד מעלומי עין ואשר זה היה לעזר לרבינו בצלאל וסיעתו לחזק את לבם לפסוק היפך ממנו ולומר עליו שהוראתו זאת גרמה לו שיהא הולך חשכים כנ"ל. ע"כ דברי רי"מ טולדנו שם.

לאור דבריו, מסתבר מאד שאל זה כיון ג"כ רח"כ בסוף תשובתו אל רב"א (י'שלש תשובות' עמ' 39), בנוקטו בלשונות המזכירים מאד את ניסוח דכריהם של הרחיד"א ור"י ספיר הנ"ל:

117 וה"נ צריך לומר דהתשובה הסמוכה לה, שו"ת רב"א סי' לג, נכתבה ג"כ באותו זמן נגד פסק אחר של רח"כ, שכן בתוך דבריו כותב רב"א: "זכעת ידי אסורות כי ספרי אינם אתי וגם כל דעיוני ושרעפי נגד ירושלים אשר שם ביתי ואני פה כגר בארץ וכאורח נטה ללון, לכן משבתי ידי הגם כי הפצירו בי עד בוש. ועתה שמעתי אשר קם פה בעירנו מי שלא ראה מאורות מימיו ולא הכיר צורתא דשמעתא, קרבות יחפץ יחפש עולות בחפץ מחופש מדבריהם בדויין, ואף על יתום יפיל ומשלח אלמנות ריקם. ולכן שלא לעשות תורה שלימה פלסתר ולכוף על האמת פסכתר ולהקים זרועות יתומים בכתר האמת ולא ישמע צעקתם בגבולנו, אמרתי לא עת לחשות וישמע קן קלמוסא וקן מגילתא מהמושכים בשבט סופר, ומאן דלביש מדא ילבש מדא. וגם אם יהיו דבריהם מעט מן האור, דוחה הרבה מן החושך. ואי יימא מאן דלא לביש מדא למאן דלביש מדא שלח מדיין ואנא אלבישיה, יסכר פי דוברי שקר, והאמת יורה דרכו...". ע"כ. וכן גם יש לדייק בשו"ת 'אהלי יעקב' למהריק"ש סי' יח שנכתבה אחרי שנת שמ"ט, אשר שם נמצאים לשונות כאלו (ראה דף כה, א ועוד), והיא מכוונת נגד תשובת רח"כ (שו"ת רח"כ כת"י סי' כ-כא). וגם שם ישנה הסכמה של רב"א (דף לא, ב) כער מהריק"ש ונגד רח"כ, ע"ש.

יזמה שהעיד ואמר [רב"א] וז"ל, וידוע שאפי' יסדרו לו לזה הבליעל וכו' - אלה העדות תבאנה בהיכל מלך, האל המתנשא לכל לראש, ודרוש ידרשהו אלוד ממעל, ועל כל מוצא פיו, פי ה' יקבנו. ואם עדותו נאמנה ועריכתו נכונה כדת וכהלכה, ישא ברכה, גם את הטוב יקבל. ואם מך אני מערכו, כה יעשה לו אלדים וכה יוסיף. ואני בה' אצפה ישוב עלי לטובה ורפא ורפא'.

היחסים בין רמ"ג לרב"א

אין רמ"ג נזכר בשו"ת רב"א בשמו, וכן להיפך. אולם שניהם חולקים זה על פסקו של זה בעילום שם מנגדו. כבר בשנת שמ"א אנו מוצאים דברים קשים ביניהם, בדיון על פרשת החליצה לכלת מרן מהר"י קארו. המעשה מתואר בקצרה בשו"ת מהריט"ץ¹¹⁸: 'בשנת הש"ס נפשנו בחיים, זה היה מעשה בבנו של הרב המוסמך מהרי"ק ז"ל שמת, והיתה אלמנתו זקוקה לאחיו¹¹⁹, ואביה לא היה רוצה לתתה לו. ולימדוהו שתרק בפני היבם ותקף תפסל לו ויכפוהו לחלוץ ועשתה כן, ורוב החכמים הורו לכופו לחלוץ... זולת החכמים השלמים כמה"ר משה אלשיך וכמה"ר יהושע ן' נון וכל חכמי האשכנזים'. ראש המדברים בעד החליצה הכפויה היה רמ"ג, שכתב על כך את סימן פ בספר תשובותיו, זו לשונו שם:

'בזמננו זה קרה מקרה, מיבמה אחת שנפלה זקוקה ליבם זה שנתים ימים, ואש מתלקחת היה בוער כאש בהם בכל יום, מכמה טענות ומריבות שהיו לקרובי היבם עם קרובי היבמה, שהיבם היה אומר שהיה רוצה ליבם ולא הוה אסתייעא מלתא.

ויהי היום יעצוהו לקרובי היבמה שילמדוהו שתלכי לבית הכנסת במקום מושב היבם בשעת קריאת ספר תורה ותרוק בפני היבם. וכן היה, נכנסה ביום שני בשעת קריאת התורה ועמדה בפני היבם וירקה בפניו שלש פעמים, ובכל פעם רוק הנראה כדין, בפני כל הקהל, ובכל פעם היתה אומרת זהו היבם שרוצה ליבמי איני רוצה בך איני רוצה בך, ורקקה עד שלשה פעמים כפי מה שהעידו שלשה מהקהל שעבר בפניה. ועשו מעשה בית דין ככתוב אצלם.

ועתה שואלים מה דינה של יבמה זו, אם אסורה ליבם וחולצת ויש כח ברקיקה זו לאוסרה ליבם וצריך לחלוץ. ואם תימצי לומר שתחלוץ, ראוי לדעת אם יכולים בית דין לכופו ולאנוס ליבם שתחלוץ, אם לאו. עוד ראוי לדעת, כי הם שני אחים¹²⁰, אם מספיק בחליצת הגדול שרקקה בפניו, או

118 סי' לא.

119 בניהו (יוסף בחירי' עמ' שכו. וראה גם במבוא לשו"ת מהר"ם אלשיך, מהדו' מישור, ירושלים תשמ"ב עמ' כו) מוכיח שהאח שרצה ליבם הוא רבי שלמה קארו. וכנראה שסירבה לו מפאת גילו המבוגר, כבן מ'.

120 רבי שלמה ורבי יהודה קארו.

כמו שחליצה פסולה פסלתו על כל האחים גם כן צריך לחזור על כל האחים. כל זה צריך לבאר ביאור רחב, ועת לקצר ועת להאריך...¹²¹

רמ"ג פוסק שהדין עם היבמה, וכופין את היבם לחלוץ אותה¹²¹. והוא מוסיף: ז'כן עלה בהסכמת בולנו'. ר"ל שכל חברי "בית הוועד" שבראשותו הסכימו עמו. כנגדו מצאנו שלש תשובות מחכמי צפת שיצאו לערער על תוקפה של החליצה, וצדדו לזכות היבם: רבי משה אלשיך - בשו"ת שלו סי' צב¹²². רבי יום טוב צהלון - שו"ת מהריט"ץ סי' לא. ורבי בצלאל אשכנזי - שו"ת רב"א סי' כו. גם מפולין הרחוקה נזקק לענין רבי שלמה לוריא - שו"ת מהרש"ל סי' כב¹²³, ופסק לאיסור. רב"א בסוף התשובה, תוקף את החכם שפסק לכופ לחרוץ. הדברים מכוונים כלפי רמ"ג, אף שאין רב"א נוקט בשמו:

אוצר החכמה

ועל דבר הכפייה אשר בא עליה השאלה - בר מן דין ומן דין הדין ברור דאין כופין. וכמו שכתב החכם השלם כמה"ר משה אלשיך נר"ו שפתים ישק משיב דברים נכוחים, לבו יזה בינה כליותיו מישרים והדברים עתיקים. ולא ידעתי מי ילד את אלה הדברים ומבטן מי יצא הסברא הזאת לכופ לחלוץ בכגון זה ולא חש לכמה וכמה גדולי עולם דמתירין להדיא ליבם, ומי יערב לבו לגשת להכניס ראשו בין הרים גדולים ולא יירא ולא יחת פן ירוצו את גלגלתו, האמנה אמונת אומן לא יצאו הדברים מפי שום בר הוראה דחיל חטאין, כי מי שעמו המדה גדושה לתורה ולתעודה חפץ ה' בידו יצלח ואל ימשלו בו שגיאות, אבל נאצל מהתחונות מהארץ, ומי שקדרתו חסרה מלח ותבלין יכניס ראשו בין הרים גדולים ובר נפחא עייל באתר דזקוקין דנור ובעורין דאשא, וגם אמר יאמר בארזים נפלה שלהבת ולשונו תהלך בארץ לאמר מי כמוהו מורה ותהי האמת נעדרת. ואל אמת יתן אמת בלב כל עקוב ותורה יבקש מאשר תורת אמת בפיהו ודבר ה' בפיהו אמת יפתח לבנו להבין את הרשום בכתב אמת ולהורות משפטים ישרים ותורות אמת שלום ואמת יהיה במהרה בימינו ימהר יחישה בנין המקדש וההרצל. בצלאל אשכנזי.

משנת שמ"א אנו מדלגים לשנת שמ"ט, בה התחיל הפולמוס של רב"א עם רח"כ. כאמור לעיל היה רמ"ג ראש התומכים ברח"כ. והנה בעוד שכל התשובות האחרות בנידון, אף אלו התומכות בדעת רב"א, נכתבו לדרישת רח"כ ואילו הן שוגרו. תשובת רמ"ג היא היחידה שמופנית ישירות אל רב"א¹²⁴. ואף שלא גילה רמ"ג את זהות החכם

121 נוסח שטר החליצה ומעשה בי"ד אודותיו נמצא בכת"י ספר 'תקון סופרים', ביהס"ל בירושלים מס' 8-958. נדפס במבוא הנ"ל עמ' כה. ע"ש שמרחיב בנידון.

122 התשובה במלואה נדפסה ג"כ בשו"ת רב"א סי' לד (סמוך לתשובתו של רב"א נגד רח"כ בענין אחר). כנראה שהמדפיסים מצאוה בין כתביו של רב"א ולא הבינו שאינה שלו. מה גם שנתנו תשובה זו בריחוק מקום מתשובתו של רב"א בנידון - סי' כו.

123 מסתבר שכתבה ע"פ בקשת רב"א מצפת, שכן יש דמיון בין תשובותיהם, שניהם מתפללים מאד על החכם שהסכים לכופ לחלוץ.

124 כונתי לתשובת רמ"ג השניה, ואילו הראשונה שחתמו עליה כל חכמי צפת איננה. אמנם גם תשובתו של ר"ש גאביון בתובה נגד רב"א, אך היא לא נשלחה אליו, כמוכח למעין בה.

אותו הוא תוקף, ברור הדבר שמכוון אל רב"א, שהרי את תשובתו הוא מצטט. והא לך חלק מדבריו (שו"ת רמ"ג סי' פט):

¹²⁵ ¹²⁶

שאלה ממצרים לחכמי צפת:

ראובן הלזה אלף זהובים לשמעון חבירו וקבע לו זמן לפרעון ואם באולי בהגיע הזמן לא יפרע אסר עליו בשר ויין עד יפרע לו מעותיו. ובעונותיו קודם זמן הפרעון ירד מנכסיו שהיה חייב למלך יר"ה ושללו כל אשר לו. ועתה רוצה ראובן לאסור לשמעון שלא יאכל בשר ולא ישתה יין עד יפרע לו. ושמעון משיב אין לי כעת, אולי יהיה ה' בעזרתי ואשיג לפרוע לך.

יורנו מורנו מה דינו, אם אסור בבשר ויין עד יפרע חובו אפילו שאין לו, או הוא פטור מהנדר כל זמן שאין לו. ושכרו כפול מן השמים.

תשובה: השיב תלמיד חכם אחד במצרים¹²⁵ שם, והביא ראיות שאסור לאכול בשר ולשתות יין עד יפרע לב"ח אפילו שאין לו כח לפרוע, והביא ראיות. ואני בעניי קלעתיה בכף הקלע אכן אחר אכן ערו עד היסוד, בראיות ברורות. מלבד אשר כתבתי פעם ראשונה וחתמו עמי כל חכמי העיר¹²⁶, אביא עוד ראיות ברורות אחר סתירת ראיותיו, ואוציא בע"ה הדין לאמתו. וכן כתבתי לו:

הגיע לי מנחת תשובתך, עברתי עליו פעמים שלש, ולא ראיתי בהם הדמות כלל כי אם בשנים או שלשה מקומות, וקלעתים בכף הקלע. והנה אחי - חצי התשובה תאריך טרחא בדברים אשר לא מועילין ולא מורידין, ויראה אותה כל מבין ספר ומורים הוראות אם האמת אתי ואם כנים דברי...

ומה שהבאת ראיה מהרב הגדול הרב רבי דוד מתשובתו. וכשנעמוד על תשובתו ונדמה דין לדין אם יש הדמות זה מזה אם לא. וידעתי שאין זה סגנון תשובתו, שכבר בא מועתק מפי מנגדך¹²⁷ בסגנון אחר, סיוע לדברי מנגדך. ומעתה לא אעזור ממנו ולא אחלוק עמו, ואם המצא תמצא אין משיבין את הארי לאחר מיתה...

הרי מעתה כל מה שהבאת לדמות זה מהרמב"ם ז"ל ומסוגיא דקניא דרבא, היא משענת קנה רצוף, ובאמת הארכת בענין שני דפין דברים שאינו מעלה ומוריד בנדון דידן כלל...

125 רב"א. במפתחות שו"ת רמ"ג (ונציה שס"ח), שכתבה כנראה החכם ר' ידידיה גאלנטי, יש שינוי קטן אך משמעותי, ע"ש.

126 לזה כיון רח"כ בתשובתו השניה, בכותבו: 'כי הנה גם הוא לצפת הובל, והנה החכמים השלמים העומדים לפני ה' בידיו תמכו ואשרו חמוץ'.

127 ר"ש גאביזון. מדובר בתשובת רדב"ז סי' אלף רל"ז. רש"ג משיג על רב"א ומביא את דברי רדב"ז במקורם, ראה 'שלש תשובות' עמ' 32, ומכאן שתשובת רמ"ג מאוחרת לתשובת רש"ג. ועל כן היא מאוחרת גם לאגרות דנו.

[סיום התשובה]:

‘ועל מה שכתבת שידעת ‘מפי מגידי אמת שהיה מביא כיס מלא דינרים והיה נותן למי שהיה רוצה’ -

אם בתוך הזמן, אין בו עון אשר חטא שלא היה חייב. ואם אחר זמנו, יחקור על הדבר, אם יש לו אלהים יראה לו ויסדרו לו כמו שמסדרים לבעל חוב במאכלו הראוי לו ובכסות הראוי לו כדרכו וכל היתר לצורכו יתן לבעל חובו ראשון ראשון. וישים המלוה מגמת פניו שאסור להראות עצמו לבעל חובו, אפילו לעבור לפניו, כמו שכתב הרמב"ם ז"ל. וכשם שהזהרנו למלוה, כך אנו מזהירים ללוה¹²⁸, שאם יגיע ליתן יותר מצרכו, שיפרע לבעל חובו ויצא ידי חובתו, ולא יעבור ח"ו על נדרו אם ישיג לתת לו.

זהו מה שהורינו מן השמים אוכיחך ואערכה, ולמוכיחים ינעם וכו' מוכיח אדם ממחליק לשון.

ובהש"ת בטחתי שיכנסו דברי באזניך ותחזור ממדותיך ותתקיים תורת אמת היתה בפיהו וכו' כי מלאך ה' צבאות הוא, ותהיה נאהב לשמים ולבריות, ויהיה תורה ועונה ויראת חטא במקום אחד, כי כן דרכך להיות מורה על האמת והאמת והשלום אהבו.

והנלע"ד כתבתי. הצעיר משה גאלנטי

מכל הלין גבה טורא בין שני החכמים - רמ"ג ראש הרבנים דצפת ורב"א ראש הרבנים דמצרים וירושלים.

[\[1234567\]](#)

היחסים בין רמ"ג לרח"כ

כאמור היה רמ"ג מגדולי תומכיו של רח"כ בפולמוסו עם רב"א. גם בפולמוס אחר שהיה בין רח"כ למהריק"ש במצרים, בפרשת הגט של ניסים ענקרי, מוצאים אנו שעמד רמ"ג לצידו של רח"כ. בשנת שס"ו כתב רמ"ג הסכמה נלהבת על פסקו של רח"כ¹²⁹ בהכשר הגט שסידר (שו"ת זרע אנשים¹³⁰ סי' מה), ובתוך דבריו הוא כותב עליו:

‘אשר ת"ל חכמתו שמענו זה כמה שנים להיותו דיין בקי בחדרי תורה וסודותיה... וכל המטיל דופי בגט זה עתיד ליתן את הדין ולא יהא חלקי עמו, ובאמת לא יכופר לו... אלא ודאי אין דעתם כי אם שנאה ותחרות ולהטיל מום בקדשים... וזיל קרי בי רב הוא, ואפי' מי שלא ראה מאורות מימיו יורה יורה ידין ידין על אשה זו שהיא מותרת לכל אדם...’.

גם מצאנו לרח"כ בקובץ 'ציון וירושלם'¹³¹ מסכים¹³² לפסק דין של רמ"ג, בכותבו: 'וכבר הורה זקן, החכם השלם נר"ו, ודבר ה' בפיהו אמת'.

128 רח"כ.

129 לענין פולמוס זה, ראה לע"ע 'ארשת' ב' עמ' 119 במאמרו של בניהו 'רבי חייא רופא וספרו מעשה חייא', ובחבורו של רש"ז הבלין 'ר' אברהם הלוי בעל גנת ורדים ובני זמנו' ירושלים תשמ"ג.

130 כת"י ירושלים, ביהס"ל 8-2001.

131 שנה א, ירושלים תרנ"ז, עמ' כט. י"ל ע"י ר' יצחק באדהב.

132 בנוסף לרח"כ יש שם הסכמות נפרדות מהחכמים: רבי שמואל די אוזידה, רבי מלכיאל אשכנזי ורבי מנחם די לונזאנו.

הצעת הדברים

לאור כל האמור אנסה לשרטט בדרך אפשר את התפתחות הפולמוס, כדלהלן:
השנה היא שנת שמ"ט או ש"ן. ר"ב אשכנזי היה מכהן כראש רבני ירושלים, וסבב הרבה בערים וארצות אחרות, כדי להשיג תמיכה לעניי עירו¹³³, ובין השאר שהה בצפת זמן מה¹³⁴, רב"א לא הכיר כ"כ את רמ"ג אישית¹³⁵, אך ידע להעריכו כגדול הרבנים והמקובלים בצפת¹³⁶. בהזדמנות כלשהי הוא פגש את רמ"ג, חבריו ותומכו של ר"ח כפוס, והתווכח עמו בריתחא דאורייתא בענין דינו של רח"כ והמוכס, ששניהם כתבו עליו באותו זמן פסקים מנוגדים, ושמא גם בדין אחר. בתוך דבריו זילזל רמ"ג בפלפולים שהשמיע רב"א וכינם 'בלבולים' וכיוצא בזה¹³⁷. וכך נתקבל אצל רב"א הרושם¹³⁸ שרמ"ג אינו עוסק בעיון התלמוד כדבעי. לאחר זמן מה דיבר רב"א ברבים¹³⁹ בגנות דרך לימודו של רמ"ג, שנתגלה לו מתוך שיחתו עמו, ואולי אף מתוך קריאת פסקיו. כאשר שמעו חבריו ומוריו של רמ"ג את הדברים שנאמרו בגנותו, מחו על כבודו, כמתואר באגרתו. דברי ביקורתו של רב"א על רמ"ג היו: שכל לימודו הוא רק בדרך בקיאות ללא סברא, שהוא מגנה את דרך הלימוד בפלפול, ומעדיף את לימוד הזוהר, ואין הוא לומד בספרי הפוסקים¹⁴⁰.

לאחר זמן מה¹⁴¹ עזב רב"א את צפת והמשיך במסעו לקהיר¹⁴², ואז שלח אחריו רמ"ג אגרת תוכחה, ובה תשובות לביקורתו שבעל פה, והוא המודפס קמן.
תוכן דברי רמ"ג הם: - כל הדברים שאמרת בשמי אינם נכונים. - בניגוד לדבריך,

133 ראה מש"כ לעיל בתולדותיו.

134 ברור מהתשובה שרמ"ג הוא היושב במקומו, שהרי מסופר בה אודות שיעוריו בבית הכנסת 'כל הימים', משמע הוא מצוי בעירו צפת. מאידך רב"א הרצך שם כמה פעמים לעדות מגידי אמת ובעלי בתים על רמ"ג, נראה שהיה אורח באותו מקום. הוכחה נוספת יש, ממה שכתב רמ"ג: 'זבזו אותך מורי וחברי בדבר זה'. משמע דשם ביתו ואינו מקום רב"א (ובפרט שהיו הדברים במעמד הר"ם אלשיך מצפת). וכן ברור ממה ששינה רמ"ג מלשון הגמרא 'באתרא דלא ידעי ליה' - 'לבגברא דלא ידע לי', שכן רמ"ג שריו במקומו ומכירים אותו.

135 שכן רמ"ג כותב לו 'בגברא דלא ידעי ליה'. מאידך יש ביטוי אצל רב"א: 'נתגדלנו יחדיו בתורה וכו'. אך זה מכוון להיכרותם מילדות בצפת.

136 כנראה מדבריו: 'שאתה הוגה בתורה יומם ולילה וכו'.

137 כמוכא בדברי רב"א. ועיי' ש' בהע' 154 מה שהכאנו לאמת זאת.

138 רושם זה נתחזק אצלו לאחר שבשבת שלאחמ"כ עמד להקשיב מאחורי בית מדרשו של רמ"ג, ושמע את דרך לימודו. ראה תיאורו של רב"א ע"ז.

139 מעמד דומה לזה תיאר ר"ח כפוס בתשובתו לרב"א ראה 'שלוש תשובות' עמ' 27.

140 רב"א הכחיש, בשבועה, שאמר משפט כזה.

141 כך משמע מתוך לשונו הכואבת של רמ"ג, שבעת כתיבת אגרתו עדיין היו רשמי הויכוחים טריים. וכן משמע מסיפורו של רב"א על מה שראה בעיניו 'ביום הש"ק'.

142 תשובתו של רב"א לא נשלחה מצפת, שכן הוא כותב בסוף התשובה: 'ובעוד שגם חבירך [פלוגי] העומד בכאן מרגלא בפומיה וכו', משמע שכעת אין הוא עומד במקומו של רמ"ג. גם הדעת נותנת שאם היו נמצאים באותו מקום לא היו נזקקים לאגרות ארוכות כל כך. וא"כ אפשר שכתבה או בירושלים או בקהיר, שניהם מקומות מגוריו של רב"א (כדי לכתוב על החבר הנ"ל 'מרגלא בפומיה למימר' צריך רב"א להכירו מכבר). ירושלים א"א, שהרי רב"א מפנה את רמ"ג לספריו שבירושלים, ומלשונו שם נראה שאין הוא כעת בירושלים. נמצא אם כן, שהמחלוקת החלה בעת שהיו שניהם באותו מקום - צפת, וכתבי הפולמוס נכתבו בעת שהיה רב"א בקהיר ורמ"ג בצפת.

אני נטוע חזק גם בש"ס וגם בפוסקים ובמיוחד באגדה ובסוד. - מתאר את סדרי הלימוד בישיבתו¹⁴³ והכמות הרבה והמגוונת של פוסקים היוצאים מתחת ידו בבית הדין. - מוכיח את רב"א שילמד מוסר.

רב"א השיבו על דבריו בעוז ותעצומה, היא התשובה המודפסת קמן. אף הוא מכחיש כאן את רוב הדברים שציטט רמ"ג בשמו. מזה נראה שאנשי מדון מחרחרי ריב מסרו דברים מזה על זה באופן מוגזם ומוטעה.

לאחר שקיבל רמ"ג לידי את תשובת רב"א זו, נטל שוב קסתו וכתב לרב"א תשובה נוספת בנידון רח"כ והמוכס שממנו התחיל כל הריב¹⁴⁴ 'בראיות ברורות, אחר סתירת ראיותיו... ויראה אותה כל מבין ספר ומורים הוראות אם האמת אתי'¹⁴⁵.

יש מקום לשער שלסוף עבדו רבנן שלמא בהדיהו. ותקוה לכך מביע רמ"ג בסוף תשובתו הנדפסת אל רב"א:

¹⁴³אוצר החכמה

'ובהשי"ת בטחתי שיכנסו דברי באזניך ותחזור ממדותיך ותתקיים תורת אמת היתה בפיהו וכו' כי מלאך ה' צבאות הוא, ותהיה נאהב לשמים ולבריות, ויהיה תורה וענוה ויראת חטא במקום אחד, כי כן דרכך להיות מודה על האמת והאמת והשלום אהבו'.

וכן גם מציע רב"א בתשובה דנן:

'ועד אני כי ת"ל נתגדלנו יחד בתורה וביראת חטא, ומה שעבר עבר, ועתה שמע בקולי איעצך עצת שלום...'

סמך לכך יש בתשובת רמ"ג המאוחרת¹⁴⁶ שבכתב יד ('זרע אנשים' סי' מה):

'שנתתי לבי לימים קדמונים, זכרתי ימים מקדם שנות עולמים, תלמיד חכמים שבמצרים כלם אהובים רעים, מרצים זה לזה כאחים, תורה ויראת חטא אהבה וחבה היה בהם, ועתה ההפך, עליהם בלהות השנאה וקנאה ותחרות ח"ו קטיגוריא וכו'.

שמעת מינה מיהת שבעבר נתרצו עמו חכמי מצרים.

¹⁴⁴אוצר החכמה זמן כתיבת האגרות

לפי סדר התשובות שנכתבו בנידון פולמוס רח"כ (ראה פרק 'נספחים') נמצאת תשובתו של ר"ש גאביוזון לפני תשובת ר"ש דוראן, ומאחר שבאחרונה יש תאריך: אדר ב' ש"ן, נמצא שתשובתו של רש"ג נכתבה קודם לתאריך זה¹⁴⁷, ותשובת רב"א דנן קדמה לזו

143 חלק זה הושמט ברובו ע"י המעתיקים.

144 כנראה שנוכח לדעת שתשובתו הראשונה בנידון המוכס היתה קצרה מדי ובלתי מנומקת. ראה לשון רמ"ג (שו"ת רמ"ג סי' פט): 'מלבר אשר כתבתי פעם ראשונה וחתמו עמי כל חכמי העיר'. משמע שם שהתשובה הראשונה אופיינה יותר כפסק הלכה, ללא משא ומתן הלכתי. [השוה למש"כ רב"א בתשו' סי' יר, שנכתב באותן שנים: 'שאלה זו כבר נשאלה לפני רבני וחבמי הגליל יצ"ו, ולהיות כי הכל חייבים לקבל דבריהם מבלי חקירה, בעבור כי רבו שנותם וחכמתם מזולתם, לכן השיבו בקוצר...']

145 לשון רמ"ג בסי' פט. פרט זה, שתשובת רמ"ג הנדפסת היא מאוחרת לאגרות דנן, אינו מוכרח, אך הוא מסביר היטב מדוע כתב רמ"ג ב' תשובות בנידון. ויש ראייה להנחה זו, ראה לעיל הע' 127.

146 משנת שס"ו, י"ד שנה לאחר פטירת רב"א. התשובה היא בעד רח"כ ונגד מהריק"ש.

147 וכו' מסתבר, שהרי במצרים הוא דר ור"ש דוראן באלז'יר.

של רש"ג שהרי היא מצוטטת אצל רש"ג בסוף תשובתו, משמע שלא מזמן היא נכתבה. לפי זה אפשר לצמצם את זמן כתיבת האגרות לראשית שנת ש"ן¹⁴⁸.

מלאכת העריכה

כתב היד היה קשה מאד לקריאה בהרבה מקומות, ובסייעתא דשמיא זכיתי לפענחו כמעט כולו.

לפעמים נאלצתי להאריך בהערות בביאור דברי הגאונים הכותבים, אם משום שדברו ברמיזה, אם משום שכתב היד באותו מקום מטושטש ביותר ונמחקו התיבות ואילמלי הביאור לא היו הדברים מובנים.

במקומות שהכתב בלתי קריא או הנייר קרוע, ציינתי ... על כל תיבה חסירה - ע"פ השערה קרובה או רחוקה.

תיבות שקריאתן מסופקת - ציינתי בהערות עליהן.

טעויות המעתיק, או תיבות שאחשוב שהושמטו על ידו, ציינתי רק בהערות.

תיבות שהוספתי בהשערה, סגרתי בסוגריים מרובעות.

תיבות שנוספו ע"י המעתיק - באו באות נש"י.

אגרת רמ"ג באה פעמיים - 1. שחזור של מה שנותר מהאגרת, ברציפות. וכאן הוספתי את הערותי. 2. כפי שהוא בכת"י: זה לעומת זה, קטעים מאגרת רמ"ג באותיות קטנות ואחריה תשובות רב"א. באותיות מודגשות. בפעם השנייה הצגתי את אגרת רמ"ג ללא הערות, אך עם כותרות המעתיק וסימני ההשגות של רב"א.

תודתי נתונה למנהלי ספריית הבודליאנה באוקספורד THE BODLEIAN LIBRARY שסיפקו לנו צילומים מיוחדים מכתב היד, ואישרו לנו לפרסם את התעודה. וכן להרב יהושע געטר שליט"א שהשתדל הרבה בענין זה. רב תודות להרב בצלאל דבליצקי שליט"א שהעירני כמה הערות מחכימות שהיו לי לתועלת, וכן להרב משה הלל שליט"א שסייעני בהשלמת המאמר.

אשר זינגר

מכון אהבת שלום

כת"י אגרות רב"א ורמ"ג זלה"ה

הגאון רבי משה גאלנטי זלה"ה
אב"ד צפת

הגאון רבי בצלאל אשכנזי זלה"ה
אב"ד מצרים

האגרות¹

אגרת רבינו משה גאלנטי אל רבינו בצלאל אשכנזי:

[מה שמענת שהייתי אומר]² לך ש'תאבד זמנך בלימוד התלמוד וטוב לך שתלמוד בספר הוזהר³, השמים ביני לבינך⁴ [שלא דברתי ע]מך דברים הללו ולא כיוצא בהם. ויעיד עלי יוצר בראשית כי ת"ל⁵ נתגדלתי בלימוד התלמוד [מנעודי, וגם עד זקנה ו]שיבה אל יעזבני⁶, בגזרת בוראי יהא רעוא שלא ימוש מפי ומפי זרעי ומפי [זרע זרעי] עד עולם⁷. [ת"ל למ]דתי [ה]תלמוד⁸ ג' פעמים⁹, [וא]פי' מסכתות שאינן נהוגות וכ'¹⁰.

הוצאת דבה עלי ברבים כאומדך שהלעגתי¹¹ עליך על התלמוד. באמת עמדתי מרעיד¹²

- 1 מקרא: אות נטויה = דברי המעתיק [או שחזור דבריו]. אות הדסה = כותרות העורך.
- 2 כתה"י במקום זה קרוע ומטושטש בשוליו, וחסרים מראשית דברי רמ"ג כשלש תיבות. וכתשובה המקורית - שאיננה - בודאי היה כתוב עוד יותר.
- 3 הם דברי רב"א ששם בפי רמ"ג. ועליהם מצטדק עתה רמ"ג ומשיב: 'השמים ביני ובינך וכו'. ההכרח להשלים התיבות החסרות כפי שהשלמנו (באופן שמדובר בציטוט מדברי רמ"ג בעבר) - שכן מוכח מתשובותיו של רמ"ג להלן: 'נתגדלתי בלימוד התלמוד', 'ותן חלק לתלמוד', 'יש לי יד במקרא במשנה ובתלמוד', וכדו', משמע שהאשימוהו בריחוק מהתלמוד. וראה דברי רמ"ג בתחילת הפיסקא הבאה.
- 4 ע"פ נדרים צ, ב: האומרת וכו' השמים ביני לבינך. פי' ר"ן: 'הכי קאמר, אלהים עד ביני ובינך דקושטא קאמינא, שדבר זה אין יודע בו אלא השם'.
- 5 = תהלה לאל.
- 6 ע"פ תהלים עא, יז-יח: אלהים למדתני מנעורי ועד הנה אניגד נפלאותיך וגם עד זקנה ושיבה אלהים אל תעזבנו וגו'.
- 7 ע"פ ישעיה נט, כא: ודכרי אשר שמתי בפיו לא ימוש מפיו זרע ומפי זרעך ומפי זרעך אמר ה' מעתה ועד עולם.
- 8 השלמתי לפי הציטוט שמביא ממנו רב"א לקמן: 'שלמדת התלמוד זה שלש פעמים...'
- 9 את השאיפה לסיים התלמוד ג"פ דייקא מצינו גם אצל מן הב"י, רבו של רמ"ג, ראה בספרו 'מגיד מישרים' (פ' ויקהל אור ל"ג אדר ב'): 'ועוד אמר לי וכו' וכן אזכר לגמור כל התלמוד כל מסכתא שלשה פעמים, כדי שיתקשר נפש ברוח ורוח בגשמה וכו'... ואכן הבטחת המגיד נתקיימה, כמובא בספר 'קורא הדורות' (מהדורת 'אהבת שלום' עמ' קכח), שם מוסר ר"ד קונפורטי מה ששמע מפי ה"ר ידידיה קארו נכר מרן: 'שהרב זקנו אמר בשעת פטירתו שזכה ללמוד התלמוד כלו שלשה פעמים'. [שו"ר שכבר הר"ב דבליצקי שליט"א ב'מקבציאל' גליון לב עמ' תריח עמד על התגשמות הבטחת המגיד בזה].
- 10 ר"ל סדרי קדשים וטהרות שאין דיניהם נהוגים בזה"ז, ואינם נלמדים בישיבות.
- 11 בכת"י יש סימן כזה: ° מעל תיבת 'שהלעגתי', וכן גם על תיבות 'אותך', 'באמת', 'סגור', 'בגיטין', 'להלן'. ראה בהעתקה שניה שסימנתי על כולם, כפי שמופיע בכת"י. [בהעתקה הנוכחית השתדלתי לשחזר את האגרת כפי שיצאה מתח"י רמ"ג בלכדן. ולא אדע למה ירמזו הסימנים.

ורחפו כל עצמותי ולבי ישתומם בקרבי¹³ ולא מצאתי מרגוע¹⁴. ובזו אותך מורי וחברי בדבר זה¹⁵. וכלי ספק רעיוןך על משכבך סליקו¹⁶, כי כסעפים בחזיונות לילה¹⁷ רוח על פניך חלף¹⁸ להטיל מום בקדשים ולבקש עילה ודופי. כי לפני מי שאמר והיה העולם¹⁹ לא הייתי מקבל²⁰ תנחומין על זה, עד שהחכם השלם כמהר"ר משה אלשיך נר"ו²¹ ניחם לי באומרו: אולי²² היה החכם החסיד²³ אחיך, שג"כ היה מוכיח לי לפעמים שאעסוק

אוצר החכמה

- 12 ע"פ דניאל י, יא: ובדברו עמו את הדבר הזה עמדתי מרעיד. צירוף זה 'באמת עמדתי מרעיד' לא מצאתי מי שמשתמש בו אלא רמ"ג בשו"ת שלו סי' צא: '...באמת עמדתי מרעיד איך עולים דמיונות כוזבות בדעת המעיין כי הדין ירצה יושר לא פלפול הפלפול בישיבה...'.
13 ע"פ ירמיה כג, ט: נשבר לבי בקרבי רחפו כל עצמותי, ותהלים קמג, ד: ותתעטף עלי דוחי בתוכי ישתומם לבי. הצירוף 'לבי ישתומם בקרבי' לא מצאתי אלא אצל רמ"ג בכת"י שו"ת זרע אנשים (סי' מה): 'אוי לנו מיום הדין אוי לנו מיום התוכחה לבי ישתומם בקרבי וכו'.'
14 עפ"י ירמיה ו, טז: ומצאו מרגוע לנפשכם וגו'.
15 מעמד דומה לזה מתואר בתשו' רח"כ ('שלש תשובות' עמ' 34), הובא בי'ספחים' אצל הע' 43.
16 ע"פ דניאל ב, כט: אנת מלכא רעיוןך על משכבך סלקו מה די להוא אחרי דנה וגו'. פירש"י: מה שהיית מהרהר ביום מה יהיה אחריתך, על משכבך עלו.
17 ע"פ איוב ד, יג: בשעפים מחזיונות לילה בנפל תרדמה על אנשים.
18 ע"פ איוב ד, טו: ורוח על פני יחלף תסמר שערות בשרי.
19 לשון עדות הוא. ראה ירושלמי סנהדרין פ"א ה"א: ויהיו העדים יודעין את מי מעירין ולפני מי מעירין לפני מי שאמר והיה העולם.
20 'לא הייתי מקבל' = לא קבלתי.
21 =נטריה רחמנא ופרקיה. מהר"ם אלשיך (רס"א - שנ"ג) היה מגדולי חכמי ומנהיגי העיר צפת. תלמיד מרן הב"י, חבר בבית דינו, ונסמך על ידו בסמיכה המחודשת. חיבר כידוע פירושים יסודיים על כל תנ"ך ושו"ת.
22 'אולי' משמש כאן במקום 'אילו'. ר"ל: תאר לעצמך כאילו לא היה המוכיח רב"א, אלא אחיך. וכונת הר"מ אלשיך היתה לומר שלא ישים לבו אלא לתוכן דברי רב"א שהרי כאשר היה מוכיחו באותם ענינים אחיו הר"א גאלנטי בדרכי נועם היה מקבל ממנו. וראה דברים בסגנון זה שכתב רמ"ג להתנצל בפני מהרח"ש, ונדפס בספרו שו"ת 'תורת חיים' ח"ב סי' ל"ג: 'אותותי אלה כקרברך קדוש להתנצל לפני כ"ת באמת ובתמים כאילו התנצלתי לפני ב"ד של מעלה, אין דרכי חלילה בקולמוסי לצאת ממחיצתי להוציא ח"ו מתחת ידי שום דבר גנאי לעולם בכל תשובתי אפילו לקטני הדור, כל שכן וקל וחומר לעטרת צבי כמוהו מורה, אבל גלוי וידוע לפני מלכו של עולם... באמת כך חשבתי, שאם הייתי בעיר צפת תוב"ב והיו מודיעים לי קצת מחכמתו ועיונו, חלילה וחס לזרעיה דאבא לכתוב כי אם קצת שבחיו, אבל בהצטרף שתיים שהם ארבע מבחוץ בלי ידיעת טבעו וחכמתו ובלי מגיד לי, והייתי מצר בדוחק ובצער על הזמן וחסרון כיס, יגעתי באנחתי ומנוחה לא מצאתי עייף ויגע, ובחושבי שהתשובה יצא מפי איזה ת"ח כחור חמד להראות לעמים עם ה' חכמתו וידיעתו, כתבתי שילמד לכתוב בקצרה כמו שהלכו הראשונים אל תשג גבול עולם, ועם כל זה כתבתי דיהוי רעוא שירבו כמותו בישראל גדול שמו. יראה כ"ת כאילו הוא אחי יפת הגדול ועמו הסליחה, כשאינני... באמת שתהלה לאל דרכי מנהגי לחלוק כבוד בין בדבורי בין בקולמוסי לכל אדם, כל שכן וכל שכן לאיש כמוהו מורה ודין ידיו, חשבתי היום החלות להורות. ימחול לי כ"ת אלף מחילות. ובאמת שהגם שאני עתה פה בדמשק שבאתי לדבר מצוה ונמצאתי עם החכם השלם ריש מתיבתא הדיין המצויין כמהר"ר יעקב אבולעפיה נר"ו, והוא הראה לי פה מ"ש החכם השלם כהר"ר יו"ט [צהלון] נר"ו, וחרה לי עד מות, אבל כך מנהגו, וכמה פעמים הוכחתו בזה, אפילו לרב מוריניו זלה"ה בכל כתביו מבקש להקשות לו בלי טעם ואינו מקבל תוכחת. ועם כל זה כ"ת בעל ענוה הוא וירא חטא, גם ענוש לצדיק לא טוב, ועמך הסליחה ועל כל פשעים תכסה אהבה... וה' יתברך ישים בלב תלמידי חכמים אהבה ואחוה שלום ורעות, תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם. והנעלבים עליהם נאמר ואזהביו כצאת השמש בגבורתו... אשרי הדור שאתם הרי ישראל שרויים כתוכו, איז הדור יתום. נאם משתחוה מרחוק אל מול פני מעלתכם הצעיר מר ונאנת, משה גאלאנטי.

ג"כ²⁴ ביום בספר הזוהר, ותן חלק²⁵ לתלמוד, ולספרי הרשב"י ג"כ ובספר הזוהר ג"כ²⁶. והייתי מקבל תוכחתו כאח יקיר ל²⁷ באהבה וחבה²⁸, אז אמרתי²⁹ נחמתני³⁰.
 31 ת"ל כלנו מיוסרים³² בנסודות בשתי מסכתי בבקאות ובפלפול בקדושה ובטהרה

23 הוא רבי אברהם גאלנטי. מגורי האר"י. ראה עליו 'שם הגדולים' מע' ספרים ערך אור החמה. ו'האר"י וגוריו' עמ' ריא. חיבר: 'קינת סתרים' ע"מ איכה, 'זכות אבות' עמ"ס אבות, 'ירח יקר' על זוה"ק. חי בין השנים ש-שמ"ג לערך.

24 נראה שר"ל: 'שעיסוקו בס' הזוהר לא יהיה עיקרי, אלא ג"כ'. ותחילה יתן 'חלק' מספיק ל'תלמוד' ולאחר מכן יתן חלק 'לספרי הרשב"י ג"כ ובספר הזוהר ג"כ' [ראה להלן בהשגות רב"א המתמיה על אריכות הלשון]. כוונת רמ"ג בדבריו כאן להראות לרב"א שכזאת היא התוכחה הרצויה כדרך שנהג אחיו.

25 ע"פ קהלת יא, ב: תן חלק לשבעה וגם לשמונה וגו'.

26 רמ"ג עסק הרבה בלימוד הזוהר, ספרו הראשון שנדפס הוא 'מפתח הזוהר' וגם ספרו 'קהלת יעקב' מלא וגדוש בהבאות מס' הזוהר. ואף בפסקיו השתמש בס' הזוהר, ראה שו"ת ר"א נ' ארחא סי' יד, בהסכמת רמ"ג. לעומתו רב"א, אף בספר דרשותיו הביא אך מעט מס' הזוהר.

27 ע"פ ירמיה לא, יט: הבן יקיר לי אפרים וגו', ותהלים לה, יד: כרע כאח לי התהלכתי וגו'.

28 רמ"ג הושפע רבות מאחיו הצעיר ר"א גאלנטי. בספרו 'קהלת יעקב' הוא מביא מאחיו המון פירושים בדרך הקבלה לפסוקי קהלת ועוד, ולפעמים מביא מה ששמע מאחיו בשם הרמ"ק. מקור מעניין המתאר את השפעתו של ר"א גאלנטי על אחיו, יש בספר 'שבחי האר"י' (מונקטש תרנ"ה, מובא בספר 'האר"י וגוריו' עמ' ריא), בסיפור דרך התקרבותם של האחים גאלנטי לרבינו האר"י: 'לאחר שנתקרב הר"א גאלנטי אל רבינו האר"י, הלך להזמין לאחיו יפת הגדול הרב הגאון המופלג בדורו כמוה"ר משה גאלנטי זכרו קדוש לברכה, חימן אותו לסעודה, ואמר לו אחי מה היום מימים, והשיב ואמר לו לפי שומנתי את הרב יצחק אשכנזי לסעודה שעשיתי לו, א"ל ברקת אותו ויש אתו דבר ה', אז ספר לו כל המאורעות, אמר לו א"כ מצוה לילך לזאת הסעודה ויבא עמו, וכשנכנס בפתח הבית ויקומו הרב והחברים על רגליהם מפניו ועשו לו כבוד גדול והפצירו בו שישב בראש... עי"ש המשך הדברים. וראה גם בתשובת רמ"ג שנדפסה בשו"ת 'תורת חיים' הנ"ל בהע' 22. עוד על הקשר בין האחים, ראה זה חרש בשו"ת 'בית יוסף' (דיני גיטין וגירושין סי' ד), שם הובאה תשובת ה"ר יהודה ן' חלאוה, מח"ס 'צפנת פענח', למרן הב"י [מדובר שם אודות שני אחים חכמים רבי משה ורבי אברהם, מבית דינו של מרן בצפת, וברור שהכוונה לאחים גאלנטי]. וז"ל: '...אני מעיד כי באותו זמן לא היה בקי בגיטין וקידושין כ"ש בטיב גיטין וקידושין. אבל החכם רבי משה הוא סבב את כל אלה מפני שנתקוטט עם אחיו [=יחד עם אחיו] על אותו חילול השם של שאבארייגו ושותפו שהיו רודפים אחר עדי' שקרי' ומפני זה קמתי בבית הכנסת לזעוק על חילול השם כזה ואמרתי שמן הראוי היה שב"ד של חוצה לארץ ילכו אחר ב"ד של א"י כדאמרו ז"ל צדק צדק תרדוף. אבל בהיות שחכמי צפת אינם בהסכמה אחת הוצרכנו לעיין במריבותיהם וענייניהם זהו מה שאמרתי ולהשם יתברך אתן דין וחשבון אם היו דברי בפשע ומרד או לדבר כנגדם אלא מדאגת לבי על החילולים שנעשו באותו הענין ואין לאל ידי. ור' אברהם אחיו חשב שהייתי מדבר כנגד אחיו, הטיח דברים כנגדי יסוד מוסד על לא חמס בכפי, עד שאחר כך ידע האמת ונתחרט. ואולי זה הניעו להחכם רבי משה לעשות מה שעשה, כי מצד אחר אם היו רוצים לתקן ולהסיר מכשולות, לי היה ראוי לצוות על זה, אבל אני מניח עלבוני לבעל המחשבות אלהי המשפט'. נאם הצעיר יהודה ן' חלאוה.

29 לר"מ אלשיך.

30 מפתיע לראות מש"כ בענין זה רמ"ג עצמו בספרו 'קהלת יעקב' (קהלת ז, יח): 'ואמר טוב אשר תאחוז בזה, אשר תמלא כרסך מהתלמוד שהוא בשר ויין. וגם מזה אל תנח ידיך, שהוא מעשה הפרדס מעט מזער...'. והשוה למש"כ הרמ"ק, רבו המובהק של רמ"ג בקבלה, בספרו 'אור נערב' (ח"א פ"ו): 'זהכת הרצויה הם אותם האוחזים להם דרך הישר, שיש להם חלק במקרא וחלק בגמרא והוראותיה שהם אצלינו כמשנה, וחלק בחכמה זו [חכמת הקבלה]...'. ראה גם מש"כ מרן הב"י ב'מגיד משרים' (ריש ויקהל): 'צוני [המגיד] שאתן בכל שבוע חלק לקבלה'.

31 באן מתאר רמ"ג את סדר לימודו עם תלמידיו בישיבה שבראשותו. כדי להוכיח לרב"א שאין הוא מולזל בלימוד התלמוד. מקור נוסף מצאתי המתאר את סדרי הלימוד בישיבת רמ"ג בצפת שנים ספורות

ובענוה ובשפלות, בלי גסות הרוח. ואחר ההלכה³³ אנו לומדים פרק מהספר הקדוש הרב בעל 'חובת הלבבות', לשכר הגאווה וללבוש ההכנעה³⁴. ואתה אם היית לומד בספר הזה ובפרט³⁵ (ב)שער ההכנעה, לא יצא ממך עילה זו לדבר על ה' תועה³⁶, כי מי שלח לשונו במשיחי ה' ונקה³⁷. צא ולמד וכו'.

אמרת בכנופיה שאיני לומד בספרי הדינים. באמת שקר אתה דובר³⁸, כי מהיותי בן עשרים ושתים שנים עד עתה סגור³⁹ בפי ספר הרמב"ם ז"ל⁴⁰ ת"ל בציצת הלשון⁴¹. ות"ל⁴² בהיותי בן כ"ה שנים חברתי ספר⁴³ וקראתיו 'ירכתי המשכן'⁴⁴ על ספר הרמב"ם ז"ל, וזולת טומאה ומהרה וכו'.

לאחר פטירתו. באגרת שכתבו חכמי צפת ובראשם הג"ר מסעוד אזולאי אל הג"ר יששכר בער איילנבורג מתאריך כ"ב אדר שפ"א, הם מבקשים למנותו לאב"ד ור"מ דצפת (ראה במבוא הע' 65): כי כן יסד המלך... הגאון המופלא הישיש ר"מ ואב"ד כמהר"ר משה גלאנטה ז"ל צוה לנו שנקבל את יפעת רום הדרת מכ"ת לר"מ ואב"ד... ומה גם עתה דסליק למתיבתא דרקיע החכם השלם הדיין המצויין מוהר"ר משה קאשטילאץ ז"ל... לרום מעלתו יאתה המלוכה... וירבץ תורה בינינו תמידין כסדרן ומוספין כהלכתן, ע"פ הסדר שלמדנו מעודנו עד היום הזה: תמיד של שחר - בעיון נמרץ בפלפול חברים ביד ה' הטובה עלינו עם התוספות. ותמיד של בין הערבים - בהסגר הלכה של בקיאות בלתי תוספות, ופרק אחד מהרמב"ם ז"ל. והתחלנו ללמוד התלמוד, וה' הטוב יגמור בעדנו שנסיים אותו...!

32 צ"ל 'מיוסדים', או 'מיושרים', שכן דרכו של מעתיק זה לשבש בין ס' לש'.
33 'הלכה' פי' סוגיית הגמרא. ראה לדוגמא דברי הרח"ו ב'שער המצות' פ' ואתחנן: 'ונבאר שינוי א' ששמעתי מזולתי והוא כי כשאדם עוסק בתורה בתלמוד הנקרא הלכה יכוין שהם אותיות הכלי'ה. ותהיה כונתו שכל קושיא שהוא מתרץ [יכוין] שעי"כ מסיר הקליפות החזקות והקשות מן ההלכה שהיא הכלי'ה עליונה וכו'". ע"כ. אבל מה שנקרא היום 'הלכה' היה נקרא אז 'דינים', כפי שמופיע בדברי רמ"ג בפיסקא הבאה.

34 מן העניין לציין את שמביא מן ב"י, רביה דרמ"ג ונשיא ישיבתו, בספרו 'מגיד מישורים' פר' בהר, שצוהו המלאך המגיד ללמוד בכל יום קריאה אחת מספר חובות הלבבות, כדי 'להכניע היצר הרע ולהשפילו מתקפרי'. ע"ע שם פ' צו אור לג' של פסח בסוה"ד.

35 בכת"י מסומן האות ב' למחיקה, וצ"ל 'שער ההכנעה'. כנראה שכך היה כתוב במקור. ומכאן ניכרת הקפדת המעתיק שלא לשנות מלשון המקור, אף אם הלשון משובש קצת, שהרי בתחלה תיקן מדעתו ובתב 'בשער' ושוב חזר ומחק הב' בי בן הוא במקור.

36 ע"פ ישעיה לב, ו: בי נבל נבלה ידבר וגו' ולדבר אל ה' תועה וגו'.

37 ע"פ שמואל א בו, ט: ויאמר דוד אל אבישי אל תשחיתו כי מי שלח ידו במשיח ה' ונקה. שינה רמ"ג, דרך עניויות, לכתוב 'במשיחי', כדי שלא יתייחסו דבריו אל עצמו בלבד, אלא לכל בני חבורתו - ישיבתו.

38 ע"פ ירמיה מ, טז.

39 צ"ל שגור. הטעות היתה כבר באגרת רמ"ג המקורית. ראה מה שתפס עליו רב"א בזה.

40 ראה גם שו"ת רמ"ג סי' נב: 'ובהיותי בן עשרים שנה הייתי בבית החכם השלם החסיד כמהר"ר יוסף סאגיש זל"ה ושמעתי מפיו שהייתי שכנו, ובכמה לשונות מהרמב"ם ז"ל הייתי הולך אצלו כתלמיד לרב, והשיב תשובה נצחת וכו'". וראה גם מש"כ חבירו הר"ח רופא בספרו 'מעשה חייא' סי' טו בשבח בקיאותו הרכה של רמ"ג ברמב"ם.

41 רצונו לומר: הרמב"ם שגור על קצה לשוני. ע"פ יחזקאל ח, ג: ויקחני בציצת ראשי וגו'. השוה למש"כ רבי יוסף די שיגוביא תלמיד האריז"ל בספרו 'דובב שפתי ישנים' (איזמיר תל"א, דף כג, א): 'או ירצה, פיה פתחה, שהאדם יפתח פיו בחכמה ובדרך חסד, בלי עיון יתגלה לו ההלכה על ציצת לשונו, כמורי הר"י אישכנזי גדול מרבן שמו, שהיה משיג ההלכה על ידי מלאכי מרום'. ע"ש עוד דף לו, א.

42 = ותהלה לאל.

45 ולא אוכל שאת המורה והעמל והמשא⁴⁶ מבקר לערב⁴⁷ לדון את עם ה' ית' בין בר...
 .... תו, ולהשיב שאלות הן בגיטין והן בקדושין⁴⁸, ולהשיב שאל[ות] ... .. ותם⁴⁹,
 ממנו פנה ממנו יתד⁵⁰ ... שועת בת עמי⁵¹ .. בר... [כנים ר]ברי⁵² והאמת אתי.
 והגם כי אני עובר על יהללך זר ולא פיך⁵³, בגברא דלא י[דעני] ליה שרי לי למימר

- 43 לפי מה שכתבתי לעיל ב'תולדות החכמים' יוצא שהספר חובר בשנת ש"ה בערך. רצונו כאן להשיב על טענת רב"א שאינו לומד בספרי הדינים. ולהלן יזכיר גם את תשובותיו הרבות בהלכה.
- 44 ספר זה נמצא בכתב יד בירושלים באוסף בניהו מס' ע' 29. ראה עליו במבוא. הספר היה לנגד עיני, ועניינו הוא שילוב של דברי הטור לתוך ספר משנה תורה להרמב"ם, בכל מקום שהטור מוסיף דברים בנדון. ותועלתו הוא למי שלומד בס' הרמב"ם כסדר, ואינו רוצה להטריח עצמו בחיפוש אחר ההלכות שנוספו עליו בטור. הספר כולל סדרי זמנים וקדושה. והשאר אבד. חלק מהספר היה בויניציא בשנות הת' (ראה מש"כ במבוא אצל הע' 9), כנראה החלק הראשון שכלל הקדמה. הספר כתוב בידי סופר מקצועי, ובקצת מקומות יש הוספות מכת"י רמ"ג. כתיבות אלו הן ודאי עצמיות [השויתי אותן לכתי"ק של רמ"ג - ספר 'קהלת יעקב' על קהלת, שישנו בספריה הבריטית מס' 12313 שעל גליונותיו רשם רמ"ג הוספות רבות בכתב ידו]. רמ"ג התכוון להדפיס ספרו זה, כפי שכתב בדף קסג, א: 'זה שייך להדפיסו בפרק דלעיל מזה כי שם ביתו'. והנה שם בדף קסח, ב הוא מעיר: 'בפרק א' ופרק וכו' חזרתי על כל הטור ולא מצאתי שום חידוש יותר ממה שכתב רבינו ז"ל עם מגיד משנה וכו'. לפ"ז יתכן שכאשר נדפס ספר 'שלחן ערוך' בשנת שכ"ה (חלק אורח חיים נסתיים חיבורו כבר בשנת שט"ו), שוב לא ראה רמ"ג תועלת בהדפסת ספרו 'ירכתי המשכן', ושימש אותו רק בלימודו העצמי.
- 45 ראה בהעתקה השנית שיש כותרת לפיסקא זו: 'עוד לקמיה לשון רמ"ג'. אולי המכוון בזה שמכאן ואילך דברי רמ"ג מצוטטים מתוך אגרת נוספת שכתב אל רב"א, והא ראייה שבחלק מדבריו הוא חוזר לנושאים שכבר דובר בהם לעיל. ומ"מ לא נראה בן. ואפשר שהמכתב היה ארוך הרבה עד שתיתכן בו חזרה כזו, לכן לא נקטנו בהנחה זאת.
- 46 ע"פ דברים א, ט: ואמר אלכם בעת ההוא לאמר לא אוכל לבדי שאת אתכם. ושם יב: איכה אשא לבדי טרחכם ומשאבם וריבכם.
- 47 ע"פ שמות יח, יג: וישב משה לשפט את העם ויעמד העם על משה מן הבקר עד הערב.
- 48 דברים מקבילים מצאנו לרמ"ג בכת"י 'זרע אנשים' סי' מה, משנת שס"ו: 'והנני הצעיר, זה לי ארבעים שנה שאהיה עבד לעם ה' אלה, לסדר גיטין וקדושין, מימות הרב מוריני כמהרר"י קאר"ו זלה"ה, ואפילו בחייו היה שולח אלי שאסדר למי שהיה מגרש, ות"ל אין פרצה פה ומצפצף וכו'. וראה גם בשו"ת רמ"ג סי' קכד: 'והנה בחייו בהיותי בן כ"ב שנה נתן לי רשות לדון בגיטין וקדושין, ואמרתי לו אדוני אינם כותבים שום גט בעיר הזאת כי אם ביו"ד אחת וכו', ואמר: הס שלא להזכיר, יעשו כמו שנוהגים וכו'. [אגב, אין להסיק משני מובאות אלו שבשנת שכ"ו היה רמ"ג בן כ"ב, כפי שרצה בניהו להוביח, (ראה 'יוסף בחירי' עמ' רחצ, ואף הוא שינה וכתב שנולד שנת ש' ולא ד"ש), כי יש להבדיל ביניהם: בגיל כ"ב נתן לו מרן 'רשות' לדון בגו"ק, ואילו ארבעים שנה קודם שנת שס"ו הנ"ל התחיל בפועל, בתוקף משרתו, לסדר גו"ק, וזה היה הרבה שנים אח"כ ראה במבוא הע' 50]. וראה עוד מש"כ רמ"ג בשו"ת 'תורת חיים' ח"ב סי' לג: 'שיש בידי י"ב התרת עגונות שהתרתי תהלה לאל, בשנה זו שנים וכו' ועל כל אחת חתומים עשרה עמודי עולם וכו'. ושוב בשו"ת רמ"ג סי' צא: 'כי בימי חרפי ואני לבדי ת"ל בכמה דינים חלקנו עם גדולי ההוראה והכריעו כוותי והנה בבית אמתחתי כתיבת הרב כמהר"ר דוד אבי'ן זמרה זלה"ה פעם אחד עם גדול מהמורים ופעם א' החכם השלם הכריע כמהר"ר ין וירגה ז"ל, ושניהם באמת הכריעו כמוני הצעיר וכו'.
- 49 אולי יש לקרוא: 'יותר'.
- 50 ע"פ זכריה י, ד: ממנו פנה ממנו יתד ממנו קשת מלחמה ממנו יצא בל וגו'.
- 51 קריאת תיבות אלו מסופקת. ע"פ ירמיה ח, יט: הנה קול שועת בת עמי מארץ מרחבים וגו'.
- 52 כך נראה להשלים. השוה שו"ת רמ"ג סי' פט: 'ויראה אותה כל מבין ספר ומורים הוראות אם האמת אתי ואם כנים דברי'.
- 53 משלי כז, ב: יהללך זר ולא פיך נכרי ואל שפתיך.

צורבא מרבנן אנא⁵⁴. שת"ל יש לי יד במקרא במשנה ובתלמוד, ב[פי ש]גורים, וכפרט בספרי הרשב"י ומדרשי' והגדות באמת עשר ידות⁵⁵ עליך⁵⁶, ולא אבוש כי ידברו אויבים בשער⁵⁷, כי איני רודף אחר הכבוד⁵⁸ המדומה כמוך היום⁵⁹.

אגרת רבינו בצלאל אשכנזי אל רבינו משה גאלנטי⁶⁰:

[לשון רמ"ג ז"ל]:

[מה שמענת שהייתי אומר] לך ש'תאבד זמנך בלימוד התלמוד וטוב לך שתלמוד בספר הזוהר, השמים ביני לביןך [שלא דברתי עמך דברים הללו ולא כיוצא בהם. ויעיד עלי יוצר בראשית כי ת"ל נתגדלתי בלימוד התלמוד מנעורי, וגם עד זקנה ושיבה אל יעזבני. בגזרת בוראי יהא רעוא שלא ימוש מפי* ומפי זרעי ומפי [זרע זרעין] עד עולם. [ת"ל למ]דתי ה[תלמוד] ג' פעמים**, [וא]פי' מסכתות שאינן נהוגות וכו'.

קצת⁶¹ מלשון תשובת מהר"ר בצלאל אשכנזי זלה"ה לאיש

* כל אשר בשם ישראל יכנה⁶² חפצים בתלמוד אבל קצים בעמלו, וחפצים שיבא להם אליהו זכור לטוב וילמד להם התלמוד על רגל אחד⁶³, ולא יושג כי אם בלהג הרבה ויגיעת בשך⁶⁴.

** תחת אלה זחה דעתך עליך⁶⁵, והלא זה מורה חסרונך⁶⁶ ואופן לימודך, שמעולם לא

54 יש כאן שילוב של שני מאמרי חז"ל במס' נדרים סב, א. המאמר האחד: 'רבא רמי, כתיב: ועבדך ירא את ה' מנעוריו, וכתיב יהללך זר ולא פוך, הא באתרא דידעי ליה, הא באתרא דלא ידעי ליה'. והמאמר השני: 'אמר רבא שרי ליה לצורבא מרבנן למימר צורבא מרבנן אנא שרו לי תיגראי ברישא, דכתיב ובני דוד כהנים היו, מה כהן נוטל בראש אף תלמיד חכם נוטל בראש וכו'. ראה להלן שהאריך רב"א להשיג עליו בזה.

אוצר החכמה

55 ע"פ שמ"ב יט, מד.

56 יש לציין שדרכו של רב"א בספרו 'שטה מקובצת' היא שלא נחית כלל לפרש דברי אגדה שבש"ס. 57 ע"פ תהלים קכז, ה: לא יבשו כי ידברו את אויבים בשער. פירש"י: תלמידי חכמים שמנצחין זה את זה בהלכה ונראים כאויבים זה לזה (קידושין ל, ב).

58 ב'אליהו זוטא' פי"ז, נמנה בין מ"ת דברים שהתורה נקנית בהם מי ש'אינו רודף אחר הכבוד'. וראה תנחומא ויקרא ג: 'כל מי שרודף אחר שררה, שררה בורחת ממנו'.

59 ע"פ ישעיה לח, יט: חי חי הוא יודך כמוני היום וגו'. רצונו לומר: לא אבוש אם תלעגו לי על מה שאני מתפאר בעצמי, כי באמת לא זאת כונתי, כי איני רודף אחר הכבוד וכו'.

60 הקטעים בעלי האותיות הקטנות הם ציטוטים מאגרתו של רמ"ג, אותם הביא רב"א בתשובתו, ורשם בהם סימנים להערה. בחלק מהקטעים הקדים המעתיק כותרת, במקום שהיה צורך ליידע את הקורא שלא יתבלבל מי הוא הכותב.

61 המעתיק מדגיש תמיד שהוא מעתיק 'קצת', כי השמיט הרבה מדברי רב"א שאינם נוגעים לחשיבות הפלפול.

62 ע"פ ישעיה מד, ה: וזה יכתב ידו לה' ובשם ישראל יכנה.

63 ראה שבת לא, א בעובדא דשמאי והלל.

64 ע"פ קהלת יב, יב: עשות ספרים הרבה אין קץ ולהג הרבה יגיעת בשר.

65 ע"פ יומא יט, א: שלא תזוח דעתו עליו.

66 ולכן אדרבה יש לך להסתיר זאת.

סברת, דאילו סברת לא היית לומד התלמוד אפי' פעם א'67, דהא ר' יוחנן תנייה לתורת כהנים בתלתא יומי וסברה בתלתא ירחי68. ונהגו גדולי עולם ראשי ישיבות ללמוד מסכתא אחת בשלשה או ארבעה שנים, כפי המסכתא וכפי הלימוד. ואתה אפי' גמרך69 אינה אלא כחותה על הגחלים70, מדלג על תהרים מקפץ על הנבעות71.

וכן ראיתי בעיני ביום השק72, שהיינו עומדים על פתח ביתך והיית לומד עם שנים שלשה בני בנסת, והבעלי בתים שהיו עומדים עמדי ללוות אותי היו מלעיגים על אופן למודך, ואני אמרתי: אולי מקרה הוא. והשיבו לי כי זה דרכך כל הימים73. ועתה נתאמת לי, מאשר אתה מתפאר שלמדת התלמוד זה שלש פעמים.

ואוי לך ששקלת קלות כחמורות74, אופן לימוד של אבות דר' נתן ומסכת סופרים כלימוד שחיטת קדשים והלכות חמורות שבתלמוד75. ואיכרא דמאן דלא גמר ולא סבר76 דמו ליה חמורות בקלות וקלות כחמורות77. ומיהו רב אשי מריה דתלמודא אמר78: כד מטית לשחיטת קדשים תא אקשי לי. ופרש"י ז"ל: לפי שהיא חמורה79 וכו'.

דמ"ג ז"ל:

הוצאת דבה עלי ברבים באומרך שהלעגתי עליך על התלמוד. באמת עמדתי מרעיד ורחפו כל עצמותי ולבי ישתומם בקרבי ולא מצאתי מרגוע, ובזו אותך מורי וחברי בדבר זה. ובלי ספק רעיונך על משכבך סליקו, כי בסעיפים בחזיונות לילה רוח על פניך חלף* להטיל מום בקדשים ולבקש עילה ודופי. כי לפני מי שאמר והיה העולם לא הייתי מקבל תנחומין** על זה, עד שהחכם השלם כמהר"ר משה אלשיך נר"ו ניחם לי באומרו: אולי היה החכם החסיד אחיך, שג"כ היה מוכיח לי לפעמים שאעסוק ג"כ ביום בספר הזוהר ותן חלק*** לתלמוד ולספרי הרשב"י ג"כ ובספר הזוהר ג"כ, והייתי מקבל תוכחתו כאח יקר לי באהבה וחבה. אז אמרתי ניחמתני.

67 ר"ל: אם כבר הספקת ללמוד התלמוד ג"פ בימי חיך, בודאי א"א שלמדתו בסברא, שהרי גדולי עולם למדו מסכתא אחת בלבר בג' או ד' שנים. ואם היית לומד בסברא לא היית מספיק ללמוד אפילו פ"א, שכן מדברי ר' יוחנן עולה שהזמן הנצרך לסכור כפול פי 30 מהנצרך לגמור.

68 יבמות עב, ב.

69 ר"ל: אפילו בלימוד הגמרא שהוא קשה יותר מתורת כהנים.

70 ע"פ משלי כה, כב: כי גחלים אתה חתה על ראשו וגו'.

71 שה"ש ב, ח.

72 צ"ל: 'הש"ק' = השבת קודש.

73 ע"פ דברים יט, ט: וללכת בדרכיו כל הימים.

74 ע"פ חגיגה ה, א: אמר רבי יוחנן בן זכאי אוי לנו ששקל עלינו הכתוב קלות כחמורות.

75 ראה מה שהערנו לעיל אצל אגרת רמ"ג.

76 ע"פ הוריות ב, ב: אפי' גמיר ולא סביר סביר ולא גמיר.

77 ע"פ חגיגה יד, א: יבא מי שחמורות דומות עליו כקלות וירבהו במי שקלות דומות עליו כחמורות.

78 ב"מ קט, ב.

79 לפנינו ברש"י: 'הכרתי בך שאתה חדוד ויורע להעמיק ולהקשות וכי מטית למסכת זבחים שהיא עמוקה תא אקשי לי ואתן לב לתרץ לפי שאלתך'. בכמה מקומות באגרת רב"א נראה שציטט מן המקורות בעל פה, לכן יש בהם חוסר דיוק.

* כמה רחוקים החזיונות ורוחין ולילין ושדין ונגעי בני אדם⁸⁰ מבעלי הפלפול, אשר אין להם מנוחה⁸¹ ומשימים עצמם על דברי תורה כשור לעול וכחמור למשאוי⁸², וכל היום וכל הלילה ינעים⁸³ לחשוב מחשבות לבלתי ידח⁸⁴ מפשטא דשמעת' רכעיא צלות' כיומא דאסתנא⁸⁵. ואין להם פנאי להרהר ביום⁸⁶, גם כלילה לא שכב לבו⁸⁷, ולא יפנו אל האלילים ושטי כזב⁸⁸ ולא ישיתו נגד עיניהם דבר בליעל⁸⁹, וכל יצר מחשבות לבו⁹⁰ אינו רק על דבר הלכה, ומתוך שלא לשמה בא לשמה⁹¹, לכן לא ידבק בהם סמים השאטים את האדם⁹². וקב"ה חרי בפלפולא⁹³, ולא יתן העצבים לשלוט בהם⁹⁴. מעתה רוח מעל פני יחלוף⁹⁵ וינוח על כל בני חלוף⁹⁶ אשר חלפו חק⁹⁷ השופט אשר יהיה בימים ההם⁹⁸.

** ירשיעך פיך ולא אני⁹⁹, המעט ממך תנחומות אל¹⁰⁰ אשר צוך על לשון תליתאי¹⁰¹,

80 ע"פ שמואל ב ז, יד: והכחתיו בשבט אנשים ובנגעי בני אדם. פירש"י: זה אשמדאי. ובמדרש תנחומא (בובר, בראשית סימן כו): אין נגעי אלא המזיקין.

81 ע"פ ברכות סד, א: תלמידי חכמים אין להם מנוחה לא בעה"ז ולא בעה"ב.

82 ע"פ ע"ז ה, ב.

83 ע"פ ישעיה סב, ו: כל היום וכל הלילה תמיד לא יחשו המזכרים את ה' אל דמי לכם.

84 ע"פ שמואל ב יד, יד: ולא ישא אלהים נפש וחשב מחשבות לבלתי ידח ממנו נדח.

85 ע"פ מגילה כח, ב: האי דעיילינן לבי כנישתא, לאו משום מיטרא, אלא משום דשמעתא בעא צילותא כיומא דאסתנא.

86 ע"פ כתובות מו, א: אל ירהר אדם ביום ויבא לידי טומאה בלילה. ראה אבות דרבי נתן פ"ב: כל הנותן דברי תורה על לבו, מבטלין ממנו וכו' הרהורי שטות הרהורי זנות הרהורי יצה"ר הרהורי דברים בטלים וכו'.

87 ע"פ קהלת ב, כג.

88 ע"פ ויקרא יט, ד: אל תפנו אל האלילים. וע"פ תהלים מ, ה: ולא פנה אל רהבים ושטי כזב.

89 ראה הע' 92.

90 ע"פ בראשית ו, ב.

91 ע"פ פסחים ג, ב: לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצות אע"פ שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה.

92 ע"פ תהלים קא, ג: לא אשית לנגד עיני דבר בליעל עשה סטים שנאתי לא ידבק בי. וע"פ יחזקאל כח, כד: ולא יהיה עוד לבית ישראל סלון ממאיר וקוץ מכאב מכל סביבתם השאטים אותם וגו'.

93 ע"פ זוהר פ' פקודי רלה, א: דקודשא בריך הוא חדי לה בחידו דאורייתא. ע"פ פ' תשא קצג, ב. וב'מגיד מישרים' (פ' ויקהל ריש מהדו"ב) מעיד המגיד לפני מרן ב"י: דקודשא בריך הוא חייך בפלפולא דילך וכו'.

94 ר"ל: בניגוד לדבריו 'כי בסעיפים בחזיונות לילה רוח על פניך חלף', אין כל זה שייך אצלי, כי מרוב עסקי בעיון ופלפול המשמח אלהים ואנשים אני לן בעומקה של הלכה, וכל מחשבת חוץ והרהורי עצבות אינם שולטים בי. ונראה שרומז לתהלים קכז, ב: שוא לכם וגו' אכלי לחם העצבים כן יתן לידידו שוא.

95 ראה לעיל הע' 18. יש לדייק שינוי לשונו של רב"א 'מעל פני'. ור"ל: הרוח כבר עבר מעלי ופנה אל העובר על חוק השופט וכו'.

96 ע"פ משלי לא, ח: פתח פיך לאלם אל דין כל בני חלוף.

97 ע"פ ישעיה כד, ה: כי עברו תורות חלפו חק הפרו ברית עולם.

98 ע"פ דברים יז, ט.

99 ע"פ איוב טו, ו. רב"א מכחיש שהוציא דבה על רמ"ג. זאת כוונתו באומרו 'ולא אני'.

100 ע"פ איוב טו, יא.

101 ע"פ ערכין טו, ב: במערבא אמרי, לשון תליתאי קטיל תליתאי, הורג למספרו ולמקבלו ולאומרו.

והזהירך שתהוי דן את כל האדם לכף זכות¹⁰². אמו מי שמעת מפי דבר ומפי כתבי¹⁰³ כי רחק ממך מנחם¹⁰⁴.

ואפי' הייתי כותב עליך מרורות¹⁰⁵, ישוב אפך ואל תאיץ להנחם¹⁰⁶, והלכת בדרכי הי'ת¹⁰⁷ אשר נלאה הנחם ממעשנו ומעצבון ידינו¹⁰⁸.

*** התלמוד הוא משען לחם¹⁰⁹ ועליו לבדו יחיה האדם¹¹⁰ ליסוד ארץ, ובזמננו מי יזכה לנטוע שמים¹¹¹, הלואי נזכה להבין גופא דתלמודא, הגם שנשים לילות כימים¹¹², ולכך כל עסקנו צריך להיות כו, וניתן חלק לספרי הרשב"י... .. בלב ובנסתרות אין לנו עסק¹¹³ עד שנמלא הכרם בשר ויין וכו'¹¹⁴.

מהו שח זה המנוזים 'ולספרי הרשב"י ג"כ ובספר הזהיר ג"כ, מה הפרש יש בין הזהיר לספרי הרשב"י, סתם זוהר הוא מספרי הרשב"י¹¹⁵ וכו'.

102 אבות א, ו.

103 ע"פ יבמות לא, ב: מפיהם ולא מפי כתבם.

104 ע"פ איכה א, טז: על אלה אני בוכיה וגו' כי רחק ממני מנחם משיב נפשי וגו'.

105 ע"פ איוב יג, כו: כי תכתוב עלי מרורות.

106 ע"פ ישעיה יב, א: אורך ה' כי אנפת בי ישב אפך ותנחמני. וישעיה כב, ד: אמרר בכבי אל תאיצו לנחמני וגו'. פי' רד"ק: אל תדחקו לנחמני וכו' כי רב הוא מלהנחם עליו. ביאור קטע זה: אתה הרשעת את עצמך, ולא אני. וזה ע"י שקיבלת לשון הרע ממאן דהו שכך אמרתי עליך. והיה לך לדונני לכף זכות, שהרי לא שמעת הדבר בפירוש מפי וגם לא מפי כתבי. ואם כך היית עושה ודן אותי לכף זכות שלא הוצאתי עליך דבה, ממילא היית בא על שכרך והיית מנוחם משמים - 'המעט ממך תנחומות אל וכו'.

107 = השם יתברך.

108 ע"פ ירמיה טו, ו: את נטשת אתי נאם ה' וגו' ואשחיתך גלאיתי הנחם. ובראשית ה, כט: זה ינחמנו ממעשנו ומעצבון ידינו. רצונו לומר: ואף אם הייתי באמת כותב עליך כן, אדרכה אסור לך להתנחם ע"ז, אלא לתקן את הצריך תיקון ב'עצבון ידינו'.

109 ע"פ ישעיה ג, א. כי הנה וגו' מסיר מירושלים ומיהודה משען ומשענה כל משען לחם וכל משען מים. וראה חגיגה יד, א: כל משען לחם אלו בעלי תלמוד וכו' וכל משען מים אלו בעלי אגדה שמושכין לבו של אדם כמים באגדה.

110 ע"פ דברים ח, ג: כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם כי על כל מוצא פי ה' יחיה האדם.

111 ע"פ ישעיה נא, טז: ואשים דברי בפך ובצל ידי כסיתך לנטע שמים וליסד ארץ.

112 ע"פ מועד קטן כה, ב: כי נח נפשיה דרבינא פתח עליה ההוא ספדנא, תמרים הניעו ראש על צדיק כתמר, נשים לילות כימים על משים לילות כימים. וראה מקבילות בדברי רב"א בשו"ת שלו סי' יד. הועתק להלן בסוף התשובה.

113 חגיגה יג, א.

114 מכוון לדברי רמב"ם הל' יסודה"ת פ"ד הי"ג: ואנו אומר שאין ראוי לטייל בפרדס אלא מי שנתמלא כריסו לחם ובשר, ולחם ובשר הוא לידע האסור והמותר וכיוצא בהם משאר המצוות וכו'. וראה לעיל הע' 30 מה שציטטנו מדברי רמ"ג בזה.

115 יש לציין מש"כ בענין זה מהר"מ האגוז (נכד הר"מ גאלנטי השני) בספרו 'משנת חסידים' (מעלה י' אות שלב-שלד): 'וקבל האמת ממי שאמרו, כי האמת יורה דרכו דמסדר ומחבר ספר הזהיר הקדוש, דודאי אדם גדול היה, דבאו לידו הקונטריסים, ומן השמים זיכו אותו להוציא לאור תעלומות חכמה רמה ונעלמה, והוא סידר הקונטריסים על סדר הפרשיות. אך לא חלילה רשב"י או רבי אבא עשו סדר זה הנמצא בידינו, כי זה טעות ושטות מפורסם, כעין אותם הסוכרים שאנו מאמינים דבר שאינו, שהתלמוד

ת"ל כלנו מיוסרים ביסודות בשתי מסכתי בבקאות ובפלפול בקדושה ובטהרה ובענוה*
ובשפלות, בלי גסות הרוח. ואחר ההלכה אנו לומדים פרק מהספר הקדוש** הרב בעל
'חובת הלבבות', לשבר הנאווה וללבוש ההכנעה. ואתה אם היית לומד בספר הזה ובפרט
(ב) שער ההכנעה לא יצא ממך עילה זו לדבר על ה' תועה, כי מי שלח לשונו במשיחי
ה' ונקת. צא ולמד וכו'.

* בל י[רא]ה גאות¹¹⁶, לא ידע גדר הגאות, וברוב גאונו יהרום קומתה¹¹⁷, שחושב שהוא
עניו יותר מדאי וקומה אין לו¹¹⁸, ולא כן בדיו¹¹⁹. ותוסיף אשר שמענו שהוא גא מאד
וגאותו וגאונו לא ישוער¹²⁰, וסימן לגסות הרוח עניות תורה¹²¹. ומדוב העדרו לא ידע ערך
הפלפול, רטועה בשכלו לאמר שהוא מפולפל גדול. ואילו ידע צורתא דשמעתא¹²², אמינא
שהוא מסתפק בפלפול בעלי התלמוד והתוספות ודמי ליה דמפי עצמו אמרו¹²³, אבל פשט
של דבריהם לא ידע וכו'.

** מוקש אדם ילע קודש¹²⁴, הנה מה הסכל ב¹²⁵, כי זכר את דבר קרושים אשר בארץ
המה¹²⁶ הרשב"י ו"ל והתלמוד הנורא, אליהם אישים יקרא בשמותם עלי אדמות¹²⁷ וראמות
לא יזכר¹²⁸, וכאשר זכר¹²⁹ ספר 'חובת הלבבות' אז הוחל לקרוא בשם 'קדוש', ויקרא שמו
פלא יועץ¹³⁰. ואיכרא דכן בקודש חזיתו¹³¹ ואשרי דרכיו ישמור¹³², ומיהו זה המנוים

כמו שהוא מסודר אצלנו היה אצל אברהם אבינו... אף הכי בחיבור נורא זה מספר הזוהר, אין להסתפק
בעיקרן של דברים כהוייתן שיצאו מפי רשב"י וחבריו... אך המסדר עשה התקשרות הדברים... עכ"ל.
ומש"כ רמ"ג 'לספרי הרשב"י', אולי נתכוון לספרים 'רעיא מהימנא' 'ספרא דצניעותא' וכדו' שהם ספרי
הרשב"י הכלולים בספר הזוהר.

- 116 ע"פ ישעיה כו, י.
- 117 ע"פ שמות טו, ז.
- 118 ע"פ הושע ח, ז: כי רוח יזרעו וסופתה יקצרו קמה אין לו.
- 119 ראה בהע' הבאה.
- 120 עפ"י ישעיה טז, ו: שמענו גאון מואב גא מאד גאותו וגאונו ועברתו לא כן בדיו. פי' רד"ק: לא
אמת כזביו.
- 121 סנהדרין כד, א: סימן לגסות הרוח עניות, ועניות לבבל נחית, מאי עניות עניות תורה. ראה עוד
להלן אצל הע' 326.
- 122 ע"פ שבת סג, א: והוא ידיעי צורתא דשמעתא.
- 123 ר"ל נדמה לו שמפרי מחשבתו נתחרשו דברי תורתו, אך כאמת הדברים עתיקים.
- 124 משלי כ, כה. פירש"י: כשאדם נכשל ונוקש בעבירות מקלקל את קדושתו וכו'.
- 125 לא ידעתי מקור וביאור מליצה זו. ואולי ר"ל: מה טפשות מצא בי.
- 126 ע"פ תהלים קה, מב: כי זכר את דבר קדשו את אברהם עבדו, וע"פ תהלים טז, ג: לקדושים אשר
בארץ המה ואדירי כל חפצי בם.
- 127 ע"פ משלי ח, ד: אליכם אישים אקרא וקולי אל בני אדם, וע"פ תהלים מט, יב: קרבם בתימו
לעולם משכנתם לדר ודר קראו בשמותם עלי אדמות.
- 128 ע"פ איוב כח, יח: ראמות וגביש לא יזכר ומשך חכמה מפנינים.
- 129 ע"פ בראשית ד, כו.
- 130 ישעיה ט, ה.
- 131 ע"פ תהלים סג, ג.
- 132 ע"פ משלי ח, לב.

במתוקנין שבו לא עשה¹³³, אבל במה שאינו מתוקן שבו עשה, לא שת לבו¹³⁴ ללמוד מזה הספר מדת הענוה והבטחון והקדושה והטהרה.

ואֵלֶּה צֶפֶן בלבו¹³⁵, מה שמספר¹³⁶ בהקדמתו:

ש'נשאל אחד מן החכמים על שאלה נכרית מענין דין הגרושין¹³⁷, והשיב את שואלו: אתה האיש השואל על מה שלא יזיקנו אם לא ידענו, הידעת כל מה שאתה חייב לדעתו מן המצות [שאינך] רשאי להתעלם מהם ואין ראוי לך לפשוט בהם, עד שנפנית לחשוב בשאלות נכריות אשר לא תקנה בהם מעלה יתירה בתורתך ואמונתך ולא תתקן בהם מעות במדות נפשך. והנה אני נשבע וכו' ולא פנית לבי למה שפנית לבך לשאול עליו. והאריך להוכיחו ולביישו על זה. ע"ב.

וכתב לקמיה¹³⁸ וז"ל:

'וראיתי במעשה קדמוננו ז"ל ובמעשה שקבלנו מדבריהם כי יותר היו זרזים בו ומשתדלים בחובות עצמם ממה שהיו משתדלים בתולדות הדינים והשאלות הנכריות המסופקות¹³⁹, ושהשתדלותם היתה בכללי הדינים¹⁴⁰ ולברד ענין אמור והתר וכו'. ובשנאת לידם שאלה נכרית מתולדות הדינים, היו מעיינים בה בעת ההיא בדרך הסברא ומוציאים את דינה מן העיקר שהיה בידם, ולא היו מטרידים דעתם עליה קודם לבן¹⁴¹, מפני שהיו ענייני העולם נקלים בעיניהם¹⁴² וכשהיו צריכים [לפסוק את הדין וכו']. ואנשי התלמוד אמרו על רבותיהם] מה שיורה על עומק חכמתם ודוב השתדלותם לברד את מעשיהם, והוא [שאמרו]¹⁴³ בשניה

אוצר החכמה

133 ע"פ סנהדרין לט, ב: כמתוקנין שבהם לא עשיתם, במקולקלין שבהם עשיתם. ור"ל: אמת הוא שס' 'חובות הלבבות' הוא ספר 'קדוש', ואשרי ההולך בדרכיו, אלא שזה המגזים אינו מקיים הדברים הטובים הכתובים בו וכו'.

134 ע"פ שמות ז, כג.

135 ע"פ איוב י, יג: ואלה צפנת בלבבך ידעתי כי זאת עמך. ר"ל: דברי 'חובות הלבבות' שאביא לקמן צפונים הם בלבבו.

136 בספר 'חובות הלבבות' (מהדורת לב טוב עמ' לו). ראה במבוא מה שהבאנו מהספר 'דרך חיים' לר"מ דילונזאנו, והשוה לכאן.

137 פי' טוב הלבנון' על אתר: ר"ל שהיתה השאלה ההיא בצירור רחוק ובענין שאינו מצוי. אף שבדברי חז"ל מצאנו איבעיא עשה בהמה גולל לקבר, לפירוש התוספות, היינו מפני שחז"ל כבר עמדו על השלמות במצות הלבבות. גם היה להם מקום להוליד מן תשובות אלו השאלות שאר דינים הרגילים ומצויים, משא"כ התלמיד הזה שגער בו החכם לא הגיע עדיין לכל זה.

138 'חובות הלבבות' (שם עמ' מב).

139 טוב הלבנון: שלא נתפרש דינם בתורה שבכתב ובתורה שבעל פה.

140 טוב הלבנון: ר"ל לא בלו זמנם בתולדות הדינים הרחוקים, מלבד בעקרי הדינים והשרשים, מה שהחייב לדעת אותם וא"א לעזבם בשום פנים.

141 טוב הלבנון: שלא היו מעיינים בשכלם קודם שהיו צריכים לעשות מעשה איך לפסוק באם יודמן, כמו זאת השאלה.

142 טוב הלבנון: ר"ל קניית השם ובקש כבוד מבנ"א.

143 ברכות כ, א. ובעי"ז בתענית כד, א וסנהדרין קו, ב. כאן מתחיל עמוד חדש - 65א.

רוב יהודה כוליה תנוי בניזקין הוה¹⁴⁴ וכו' א"ל קמאי הוו מסרי נפשיהו על קרושת ה' ו[כו'] ע"כ¹⁴⁵.

¹⁴⁶זואת שומה על פיו¹⁴⁶ של זה וכו' ¹⁴⁷, ויך לבו אותו¹⁴⁸ על עסק התלמוד.

מספרים עליו מגירי אמת שמעולם בישיבה לא פתח פיו ודבר שם וכו' ¹⁴⁹הלכה אך למחסור, ולא היה אלא מהממלאים מקום¹⁵⁰. וכל זה מורה כי שנאה בלבו על שקלא ומריא לתלמודא, ולבו יקבוץ און לו¹⁵¹, להג הרבה יגיעת בשר¹⁵² ללא הועיל¹⁵³. ולכן נאם פשע לו¹⁵⁴ לקרות לפלפול 'בלבול' וכו' ¹⁵⁵. דאם בן לא יהיה לנו עסק כי אם בפוסקים ז"ל וחובת הלבבות וברי"ף ז"ל, לדדידה רוב התלמוד הוא לבטלה, ורש"י ז"ל ותתוספות ז"ל והרמב"ן ז"ל וכל בעלי החידושים לדיק יגעו¹⁵⁶, הם כי לא להזכיר¹⁵⁷ בזה וכיוצא בזה.

¹⁴⁴ טוב הלבנון: לא נתנו לבם לעיין בשאלות הדינים קודם שיצטרכו אליהם למעשה, רק בניזקין, כאשר שהוא דבר רגיל והוה מאד וצריך הרבה לקיום העולם וכמ"ש על ג' דברים העולם קיים על הדין ועל האמת ועל השלום. אבל שאר הסדרים לא היו מעיינים הם בשכלם על תולדות דינים מחודשים, רק הספיק להם משניות הסדורות מקדם.

¹⁴⁵ ראה במבוא שהבאנו כמה לשונות נוספים מספר 'חובת הלבבות' בנושא זה.

¹⁴⁶ ע"פ שמואל ב יג, לב: כי על פי אבשלום היתה שומה מיום ענתו וגו'.

¹⁴⁷ רמ"ג.

¹⁴⁸ ע"פ שמ"א כד, ה: ויך לב דוד אתו על אשר כרת וגו'.

¹⁴⁹ שיחזור חלקי: [ודבר] הלכה אך למחסור וכו'. כאמור לעיל 'הלכה' פי' שמעתתא. ע"פ משלי יד, כג: בכל עצב יהיה מותר ודבר שפתים אך למחסור.

¹⁵⁰ ר"ל מתופסי מקום בביהמ"ד.

¹⁵¹ ע"פ תהלים מא, ז: לבו יקבוץ און לו יצא לחוץ ידבר.

¹⁵² ע"פ קהלת יב, יב: ויותר מהמה בני הזהר עשות ספרים הרבה אין קץ ולהג הרבה יגיעת בשר.

¹⁵³ השוה לדברי רב"א על רמ"ג בפולמוס החליצה (שו"ת רב"א סי' כו), הובא במבוא.

¹⁵⁴ ע"פ תהלים לו, ב. מקור לטענת רב"א יש בשו"ת ר"מ גאלנטי סי' צא (יתכן שתשובה זו היתה לנגד עיני רב"א ובה ראה לשון זה, אך מ"מ תשובתו זו לא נערכה אל רב"א, כמוכח מתוכה): 'הנה הרב מוהרי"ק זלה"ה סתם בשלחנו בסי' מ' בקיצור בלי בלבולים... באמת עמדתי מרעיד איך עולים רמיונות כוזבות בדעת המעיין, כי הדין ירצה יושר לא פלפול הפלפול בישיבה, שהדין דין אמת וישר והאמת יורה דרכו'. ע"כ. צריך להגיה שם 'לא בלבול הפלפול', וברור שהמדפיסים החליפו ב' בפ'. ראה עוד מה שהבאנו מעין לשונות אלו במבוא.

¹⁵⁵ ראה מה שכתב בעל 'אור החיים' בספרו 'ראשון לציון' (בנדמ"ח כ"ב תשס"ח עמ' קכו, וע"ש עמ' קכג) עה"פ במשלי (ב, ז) 'יצפן לישורים תושיה מגן להלכי תם' אודות הקוראים לפלפול 'בלבול': 'והנה תמצא כמה ת"ח שעוסקים בתורה וטורחים ויגיעים בה בעומקה ובפירושה ולא יגעו ולא יעפו ומתישים כחם בה מרוב אהבתם. ויש כת אחרת שלומדים מהתענג ומרוך בלי טורח ויגיעה כפורע חובו, ומבקשים אולי לא ימצא להם מעורר מדנים להקשות ולפלפל, כי יגיעים ובורחים מלשמוע דברי טרחא, וקוראים לזה המעיין וטורח כי הוא מבלבל. מי יתן איפה וידעו כמה... יהיו ניכרים בחופת חבריהם היגיעים...'. ע"כ. וע"ע דבריו ב'חפץ ה' עמ"ס שבת פח, ב באריכות. לעומת זאת ראה מה שהבאנו במבוא מ'אורחות צדיקים' בזה.

¹⁵⁶ ע"פ ישעיה מט, ד. ראה להלן הע' 188. דברי רב"א כאן שאובים מספר 'דרך חיים' דפוס ראשון, ראה במבוא. והשוה גם לדברי רב"א בשו"ת שלו סי' א: 'ואני אומר, דברים אלו מורים באצבע מה בלבו על המפרשים ז"ל, ומי יברר לנו פסק ההלכה אם לא המפרשים ז"ל, הלא המה רש"י ז"ל והתוס' ז"ל ושאר בעלי החידושים והפוסקים ז"ל, כי באמת אנן יתמי דיתמי... כי סיכתא בגודא לגמרא וכי אצבע בקירא לסברא...'.
מקבציאל - לז חברת אהבת שלום עמוד מס 551הודפס ע"י תכנת אוצר החכמה

ור' ירמיה דהוה מארעא דישראל והוה רגיל למימר¹⁵⁸: 'כבלאי מפסאי'¹⁵⁹ משום דיתני בארעא חשוכא אמרי שמעתא דמחשכין'. והוא הוה רגיל למכעי שאלות ודות. אמו מי השיג בלימות¹⁶⁰, אתמהה¹⁶¹.

ואל תשיבני ממאי דאמרי¹⁶² 'אפקוה לר' ירמיה', שכבר פירשוהו התוספות ו"ל¹⁶³ 'דלא אפקוה משום וכו'¹⁶⁴ דלא שכיח כלל' וכדאיתא התם¹⁶⁵.

וכתבו עוד התוספות ו"ל בפ"ק דכתובות¹⁶⁶: דאשכחין כמה כעיי דלא שכיח ואיירי בהו תלמודא לדרוש ולקבל שכר, כדאמ' בפ' בהמה המקשה וכו'¹⁶⁷ הדביק שני רחמים וכו', אעפ"י שלא יבא לעולם. ע"כ.

ומי שרגיל למיכעי בעיי דלא שכיח אמו עתה יבוש ופניו יחווירו¹⁶⁸, אתמהה¹⁶⁹.

וגרסי' נמי¹⁷⁰: בעי פלימו מרבי מי שיש לו שני ראשים באיזה מהן מניח תפילין, א"ל או קום גלי וכו'¹⁷¹. ופרש"י ו"ל: או קום גלי, או עמוד וצא בגלות, או קביל

157 ע"פ עמוס ו, י.

158 יומא נו, א. וראה כתובות עה, א: וחד מינן כי סליק להתם עדיף כתרי מינייהו, דהא רב ירמיה דכי הוה הכא לא הוה ידע מאי קאמרי רבנן, כי סליק להתם קרי לן בבלאי טפשאי. ראה שטמ"ק שם ד"ה כי סליק מה שהביא ע"ז פירוש רש"י מהדורא קמא.

159 צ"ל טפשאי. הטעות חוזרת על עצמה להלן.

160 ע"פ מיכה ב, ו: אל תטפו יטיפון לא יטפו לאלה לא יסג כלמות. ראה להלן הע' 173.

161 השוה למה שהובא משם האריז"ל בעניינו של ר' ירמיה ב'שער הגלגולים' (הקדמה לו דף מג, א): 'וכבר ידעת כי זה ר' ירמיה תמיד היה שואל שאלות וכו' והנה להיות כי הוא נתכוון לטובה להגדיל תורה ויאדיר בשאלותיו, וביישוהו ואפקוהו מבי מדרשא, לכן יש לו שכר טוב למעלה, כי כל השאלות הנשאלות במתיבתא דרקינא, הוא שואל אותם ונשאלות על ידו וכו'.

162 ב"כ כג, ב: ועל דא אפקוהו לר' ירמיה מבי מדרשא וכו'.

163 שם ד"ה ועל דא.

164 שחזור: דלא אפקוה משום [דבעי מילתא] דלא שכיח כלל.

165 ז"ל התוס': 'ונראה לרבינו תם דמשום הכי אפקוהו, משום דמדדה אינו מדדה כלל יותר מחמשים אמה אפילו רגלו אחת דכל מדות חכמים כן הוא'. ע"כ. פי' דאפקוהו לר' ירמיה משום שפקפק בשיעור שקבעו חכמים [ראה ר"ה יג, א ובדש"ן], ולא כפירש"י ד"ה ועל דא משום שהטריחם יותר מדי. [אך ראה 'משנת חכמים' מעלה י' אות שכה שביאר באופן מחודש, דאף לדעת רש"י לא אפקוהו לר' ירמיה משום שאלות זרות, אלא אדרבה משום שהתשובה לשאלתו שם היא מילתא דפשיטא, דיחלוקה, והיינו 'שהטריחם יותר מדי' - ללא צורך. וכן מוכח מגמ' ב"ב קסה, ב, ראה רשב"ם שם ד"ה ועל דא עיילוהו - שהשיב להם כהוגן וכו'.

166 דף ד, ב ד"ה עד שיסתם הגולל. ובשינוי קצת ישנו בתוס' שבת קנב, ב ד"ה עד שיסתם הגולל: כמה דברים אשכחן דלא שכיחי ומיירי בהו הש"ס להראות לנו הדין ודרוש וקבל וכו'.

167 חולין ע, א: בלעתו חולדה הוציאתו והכניסתו והקיאתו ויצא מאליו מהו, הדביק שני רחמים ויצא מזה לזה מהו.

168 ע"פ ישעיה כט, כב. ראה הע' 173.

169 בסגנון טענות רב"א על 'חובת הלבבות' כתב ג"כ בעל 'חתם סופר' בספרו עה"ת פר' בחוקותי. צוטט לעיל במבוא.

170 מנחות לו, א.

171 'או קבל עלך שמתא, אדהכי אתא גברא א"ל איתיליד לי ינוקא דאית ליה תרי רישי, כמה בעינן למיתב לכהן, אתא ההוא סבא תנא ליה חייב ליתן לו י' סלעים וכו'. כצ"ל.

עלך וכו' 172. ע"כ. אלמא משום דלא שכיח לא היה מביישו רבי 173.

ומ"מ נעשה לו נס ו'אתא ההוא סבא' 174 וא"ל איתיליד לי ינוקא דאית ליה תרי רישי כמה בעינן למיתן לכהנא, א"ל חייב ליתן לו עשר סלעים. ע"כ.

וכתבו התוספות בחולין 175 דכל מקום שהוזכר בתלמוד 'ההוא סבא' הוא אליהו זכור לטוב. ואמו מי עביד רחמנא ניסא למפסאי 176 וכו'.

וגדולה מזאת אמרו קצת תנאים 177: דבן סודר ועיר הנדחת לא היה לעולם אלא דרוש וקבל שכר 178.

והיינו טעמא, דהעסק והפלפול בגופא דאורייתא מעלה עליו על כל ריבור ודיבור שיוציא מפיו הוא בעושה מלאכה בכלי ומבהיק אותו 179.

והיינו ראמר רב ששת 180 לבתר דמיהדר תלמודא: חדאי נפשאי, חדאי נפשאי, לך קראי, לך תנאי 181.

ואפשר דלכך אמר ר' אבהו 182 בעת סלוקו מן העולם כשראה י"ג נהרי דאפרסמונא:

172 'שמתא, דאחוכי חייכת בי'. עכ"ד רש"י. להבנת שיטת רבי שרצה לנדות ע"ז, ראה מש"כ ה'מרדכי' כאן דבעל תרי רישי 'לא חיי עד שיהא ראוי להניה תפילין'. ולפי"ז אין שאלת פלימו במציאות רחוקה אלא בדבר הנמנע לגמרי. וראה 'חזו"א' הל' פדיון בכור סי' קפג.

173 ובניגוד לסיפור המובא ב'חובת'ל' שהאריך החכם להוכיחו ולביישו על שאלות זרות.

174 לפנינו בגמ': 'אתא ההוא גברא'. ראה הע' 176.

175 ו, א ד"ה אשכחיה ההוא סבא. התוספות מביאים כן בשם יש מפרשים, אך תיכף מקשים על דעה זו דא"א לומר כן, ע"ש. ומ"מ מסתמך רב"א על דעה זו. וכן עמא דבר. יש מן המפרשים שנקטו שאף התוס' לא נתכוונו לשלול רעה זו, אלא דא"א לומר כן בפרק במה מדליקין' אך בשאר מקומות אפשר לומר כן.

176 ע"פ ברכות נח, א: אמר ליה ההוא גברא עביד רחמנא ניסא לשקרי הכי.

177 סנהדרין עא, א.

178 וכן גם סנהדרין נא, ב: אלא מעתה כל שחיתת קדשים לא ליתני, הלכתא למשיחא, אלא דרוש וקבל שכר וכו'.

179 ר"ל: הטעם שכ"כ גדול שכרו של המפלפל, אף שאינו הלכה למעשה, כי בזה שהוא משתעשע בגופא דאורייתא הוא משול לאומן שמבריק כלים, וכאילו התורה עצמה משתבחת ומבהיקה ע"י מעשיו. וראה מש"כ ב'נפש החיים' שער ד פ"ג בענין תורה לשמה.

180 פסחים סח, ב: רב ששת כל תלתין יומין מהדר ליה תלמודיה ותלי וקאי בעיברא ודשא ואמר חדאי נפשאי חדאי נפשאי לך קראי לך תנאי. פירש"י: 'שמחי נפשי, בשבילך ולצורךך שניתי וקריתי'.

181 המשך דברי הגמ': והאמר רבי אלעזר אילמלא תורה לא נתקיימו שמים וארץ וכו' [פירש"י: וכי אין הנאה בת"ת אלא ללומדיה לבדם], מעיקרא כי עביד איניש אדעתא דנפשיה קא עביד. ע"כ. מכאן למד רב"א שרב ששת יגע בתורה לשם קיום מצות לימוד התורה גרידא, שבזה נעשית הנאה לנפשו, ולא בשביל לדעת האסור והמותר בלבד כשיטת החובת"ל. ומכאן שגם העוסקים בבעיי דלא שכיחי שכרם רב, וכמו שפירש רב"א להלן המשנה 'אם למדת תורה הרבה וכו'.

182 ירושלמי עבודה זרה פ"ג ה"א: רבי אבהו מי דמך עברון קומוי י"ג נהרין דאפרסמון, אמר לו כל אילין למאן, אמרו ליה דידך, אמר לון וכל אילין דאבהו ואני אמרתי לריק יגעתי וגו'. הקב"ה מראה להן לצדיקים מתן שכרן בעולם הזה ונפשם שביעה והן ישינין להן. למלך שעשה סעודה וצר כל מיני סעודה כמפה, כיון שנכנסו האורחין ראו אותו ונפשם שביעה וישנו להן. ע"כ. וכ"ה בבראשית רבה סב,

'ואני אמרתי לריק יגעתי'¹⁸³. שהיתה סברתו¹⁸⁴ קרובה לסברת בעל 'חובת הלבבות', ורוב עסקו היה בתלמוד להבין דברי הא... .. והבריתות ולמבעי בעיי דלא שכיחי ... .. ללה בחייו בחצר הקיסר יושב¹⁸⁵, דאיברא¹⁸⁶ יש לו שכר בעמלו¹⁸⁷ ... .. [ב]מה שנהנה בעולם הזה מהכבוד, וזהו ריק והבל, וכשראה את כל הטוב הצפון לו תמה ואמר 'כל אילין דאבהו וכו'¹⁸⁸. ויש לי להאריך בזה ואין כאן מקום.

ואפשר דהיינו דתנן¹⁸⁹: אם למדת תורה הרבה נותנים לך שכר הרבה, ונאמן וכו'. פי' הא אתא לאשמועינן דבכל גונא שילמוד תורה הרבה יתנו לו שכר הרבה, ואפי' אי עסיק בשאלות זרות דלכאורה אין בהם תועלת וכמו שכתב בעל 'חובת הלבבות', אפי' יתנו לו שכר הרבה. ויש עוד להאריך ואין כאן מקומו.

וגרסי' במסכ' חגיגה¹⁹⁰: אשכחיה שמואל לרב יהודה דתלי וקאי אעיברא דדשא וקא בכי, א"ל שינא אמאי קא בכית. א"ל מי זוטא מאי דכתיב בהו ברבנן¹⁹¹ איה סופר וכו' איה סופר את המגדלים, שהיו שונים ש' הלכות במגדל הפורה באויר, ואמר ר' אמי ש' כעיי בעו דואג ואחיתופל במגדל הפורה באויר, ותנן¹⁹² שלשה מלכים וארבעה הריומות אין להם חלק לעולם הבא, אנן מה תיהוי עלן¹⁹³. א"ל שינא מינא¹⁹⁴ היתה כלבם. ופרש"י

ב. בנוסח אחר ישנו במדרש תנחומא בראשית א: מעשה בר' אבהו כשהיה מסתלק מן העולם הראה לו הקב"ה שלש עשרה נהרי אפרסמון, התחיל לומר בשעת מיתתו לתלמידיו אשריכם עוסקי התורה, אמרו לו רבינו מה ראית, אמר להם שלש עשרה נהרי אפרסמון נתן לי הקב"ה בשכר תורתך, התחיל לומר ואני אמרתי לריק יגעתי וגו'.

183 ישעיה מט, ד: ואני אמרתי לריק יגעתי לתהו והבל כחי כליתי אכן משפטי את ה' ופעלתי את אלהי.

184 כלומר ההו"א שלו - 'ואני אמרתי'. רב"א בא ליישב כאן את קושיית המפרשים: איך עלתה על דעתו של ר' אבהו שיגיעתו בתורה היא לריק, הלא נאמן בעל הבית לשלם שכר פעולתו.

185 ראה כתובות יז, א: ר' אבהו כי הוה אתי ממתבתא לבי קיסר נפקן אמהתא דבי קיסר לאפיה ומשרין ליה וכו'. וכ"ה בסנהדרין יד, א. וראה גם חגיגה יד, א וירושלמי מגילה פ"ג ה"ב.

186 פי': דאמנם.

187 תיבת 'בעמלו' איננה ברורה בכת"י.

188 ר"ל דר' אבהו היה עוסק לפעמים כבעיי דלא שכיחי, ובתחילה היה סובר כבעל 'חובת הלבבות' שאין זה נחשב ללימוד תורה כראוי ולא יקבל ע"ז שכר בעוה"ב, והיה סבור שעל עסקו בבעיי דלא שכיחי כבר תוגמל בעוה"ז במה שנהנה מהכבוד בחצר הקיסר (והסיבה שהיה סבור כן, אפשר משום שחשב שהעסק בבעיי דלא שכיחי הוא 'שלא לשמה' שע"ז נאמר 'ולמשמאילים בה עושר וכבוד', היינו עוה"ז), והיינו 'לריק יגעתי' כל יגיעותי בבעיי דלא שכיחי היו רק עבור ה'ריק והבל' שהוא הכבוד הנ"ל, ורק בעת פטירתו כשראה גודל השכר המגיע לו, הבין שהשכר ניתן דוקא על הפלפולים הללו.

189 אבות ב, טז. לדעת רב"א באה המשנה להוציא משיטת החובה"ל, ולומר שאין לחשוב שהעסק בשאלות זרות פחות בערכו מהלימודים הנצרכים, אלא 'בכל גונא שילמוד' שכרו מתוקן לו.

190 טו, ב. רב"א פונה להסביר בהרחבה סוגיא זו, שיש לה כמה מקבילות בש"ס (נסמן לעיל הע' 143), ועל אחת מהן מסתמך החובה"ל כהקדמתו הנ"ל.

191 ישעיה לג, יח: לבך יהגה אימה איה ספר איה שקל איה ספר את המגדלים.

192 סנהדרין פ"י מ"ב. (בגמ': דף צ, א).

193 כיח שאין אנו מפלפלים כמותם, יהיה גמולנו בעוה"ב גרוע משלהם, ואם הם לא השיגו שכר

ז"ל¹⁹⁵ דגרסי' 'במגדל הפתוח באויר' והן מהלכות אהללות. ע"כ. הא קמן דעל שאלות זרות הוו עדיפי מרב יהודה¹⁹⁶ לולי טינא שהיתה בלבם.

וקשה, דבפ' חלק¹⁹⁷ גרסי': אמר ר' אמי ת' בעיי הוו בעי רואג ואחיתופל במגדל הפורח באויר ולא אפשר להו חר. אמר רבא רבותא למבעי בעיי, בשני דרב יהודה כוליה תנויי בנויקין וכו', ורב יהודה שליף מסאניה ואתא מטרא¹⁹⁸ ואנן צוחינן וליכא דמשנת בן, אלא הקב"ה לבא בעי, דכתי' ¹⁹⁹ וה' יראה ללבב. אלמא דלאו משום דטינא היתה בלבם הוא [דגרסי], אלא משום שדחמנא לבא בעי²⁰⁰. ותקשי אההיא דחגיגה²⁰¹.

וגדאה, דרב יהודה להכי הוה בבי ואמר אנן מה תיהוי עלן, משום דהיה ידא פן יכשילנו תיצר הרע. דהא אינהו כל תורתם לא הצילם מיצר הרע, דהא אין להם חלק לעולם הבא, ^{1234567 ח"ח} אנן מה תיהוי עלן²⁰².

והכי נמי פריך במס' סוטה²⁰³ עלה הא²⁰⁴ דרב יוסף דאמר ד'תורה כין בעידנא דעסיק בה בין בעידנא דלא עסיק בה מגנה ומצלה', ד'רואג ואחיתופל מי לא עסקי בתורה אמאי

עוה"ב, מי יוכל להשיגו. כך נראה שלמד רב"א בהו"א, [וכן פי' בהגהות יעב"ץ], ולהלן מסיק רב"א שישנה סיבה אחרת מדוע בכה ר"י.

194 ראה ב'ליקוטי הר"ב אשכנזי' למס' חגיגה כאן שפי' תיבת טינא: 'י"מ כעס וי"מ חלודה וי"מ מינות. מצאתי'. לעניינינו מתאים יותר הפי' 'חלודה' דר"ל מקולקל מאז ומתמיד.

195 ד"ה במגדל. רב"א בחר פי' זה מתוך ג' פירושים שהציע רש"י (תעוד לו בפ' חלק), כי לפ"ז עסקו דואג ואחיתופל בשאלות זרות.

196 ראה הע' 201. ומ"מ למדנו מכאן דפולפוליהם בשאלות רחוקות יש להם ערך רב, שהרי רב יהודה התקנא בהם על כך. ואף נראה מדברי ר"י שהפולפול הוא מדד לבחון מי הוא העוסק בתורה כראוי.

197 סנהדרין קו, ב.

198 ראה תענית כד, א וברכות כ, א.

199 שמואל א טז, ז: כי האדם יראה לעינים וה' יראה ללבב.

200 עי' רש"י סנהדרין שם ד"ה רבותא למבעיא בעיי; וללמוד תורה, רחמנא לבא בעי, דהא בשני דרב יהודה כוליה תנויי..., שלא היו מרבין כ"כ לדורש... ואפ"ה בהם היו חסידים יותר.

201 ביאור הקושיא: דמדברי רבא בסנהדרין משמע שאין הפולפול רבותא כלל, רק כונת הלב קובעת, ולפי דברי שמואל בחגיגה הפולפול חשוב, אלמלא טינא שהיתה בלבם מקודם. ומדע לא יישב רבא כשמואל.

202 נראה שהתירוץ כך הוא: רב יהודה לא בכה משום שאינו מפלפל כדואג ואחיתופל, ולא משום זה חשב ר"י שימעט שכרו בעוה"ב. אלא הטעם שבכה, כי ראה שאף שלמדו הרבה תורה, נכשלו ונפלו במלכות היצר הרע, משמע שלא הועילה תורתם להצילם מיצה"ר [וכקושיית רב יוסף בסוטה - 'אמאי לא אגינה עליהו?], וא"כ אנן מאן יימר שתורתינו תגין עלינו, ואולי ניכשל ג"כ בחטא ובעונשו לעוה"ב. וההיריון היו"ל מביאור חדש זה, דלפ"ז אין המחלוקת בין רבא לשמואל בענין 'חשיבות הפולפול' אלא בענין 'מלכות היצר', ואכתי אית לן לאוקמי דפליגי במחלוקתם של רבא ורב יוסף בסוטה, כמבואר להלן.

203 כא, א. ראה אריכות רבה בזה ב'אור החיים' עה"ת במדבר יג, כו. וראה 'חידושי רבינו משה מאימראן' עמ"ס מגילה עמ' שמח, ובחידושי למס' סוטה (כעת בשלבי עריכה במכון 'אהבת שלום') בסוגיין, אריכות רבה.

204 'עלה הא' הוא כמו 'עליה'. ורגיל בו רב"א ב'שטה מקובצת'. וכן הוא להלן אצל הערה 237.

לא הגינה עליהו²⁰⁵. ולהכי [הדר]²⁰⁶ רבא מאוקמתא דרב יוסף ואמר: 'תורה בעידנא דעסיק בה מגנה ומצלה וכו'²⁰⁷.

והילכך איבא למימר ד[רב יהודה נמי הוה ק"ל על]יה דרב יוסף, ולכך הוה כבי כי היה ידא פן יבשילנו היצר הרע²⁰⁸.

והשיבו שמואל דל[הכי לא אנגה] עליה משום ד'מינא היתה כלבם'. ופרש"י ו"ל: רשעים היו מימיהם. ע"כ. פי' ... .. [תו]רה ... א כדי שיהיה לה כח להציל מהיצר הרע²⁰⁹, דהא אמר... שוברו עמו²¹⁰ א... ..

ורבא בפ' חלק אויל לשיטתיה²¹¹ דתרו[ייהו איצטריכא לן תורה הרבה]²¹² ויראת[חטא ... .. וס"ל דאיברא]²¹³ דכשהם שוים ביראת חטא, דמי שלומד יותר יש לו שכר [יותר. אבל מי שיש בו] ידאת חטא [יותר, ה]תורה [ש]לו שוה יותר, ומעט תורה שבו עדיף מתורה הרבה דכאינד²¹⁴.

ומ"מ²¹⁵ בעסק[ו] בש[א]ל[ות זרות] ... .. [שכ]ר[ו] מש[ל]ם²¹⁶ ויהי מה, ויש לו שכר מוב בעמל[ו]²¹⁷, ובלבד שתהיה לשמה. ולא דמי לענייני הסדר הזה שתמה ... ..

205 פירש"י: אמאי לא תגין עליהן מיצר הרע שהחטיאם ועשאם רשעים גמורים, כלומר אמאי לא תצילהו מן העבירות.

206 תיבת 'הדר' מסופקת.

207 'בעידנא דלא עסיק בה אגוני מגנא אצולי לא מצלא [רש"י: מהיצה"ר], מצוה בין בעידנא דעסיק בה בין בעידנא דלא עסיק בה אגוני מגנא אצולי לא מצלא'. ראה מש"כ בזה החת"ס בחידושו עמ"ס נדרים. הובא לעיל במבוא.

208 רב יהודה הסיק מסופם של דואג ואחיתופל, שאין התורה מצלת תמיד מן החטא, לפי שהיה קשה לו בקושיית רבא על רב יוסף - 'אמאי לא הגינה עליהו'. ולכן בכה כי התברר לו שאין ערובה להנצל מהיצה"ר.

209 ד"ל: מדואג ואחיתופל אין ראייה, דמשום שהיו רשעים מאז ומתמיד, גם טרם עסקם בתורה, לכן לא היתה לתורתם די כח להציל, אבל אנן שאין טינא בלבנו תורתנו תצילנו מהחטא, כי 'תורה מגנא ומצלא', ולא קשיא ארב יוסף. לפ"ז שמואל ס"ל כרב יוסף.

210 ע"פ גיטין פט, א: קול ושוברו עמו. התם איירי באשה שיצא עליה קול שנתקדשה, ואח"כ יצא קול שנתגרשה, ע"ש בסוגיא דמקבלין את שתי הקולות וה"ז מותרת לכל אדם. וה"נ הכא יצא קולם של דואג ואחיתופל בפלפולים גדולים, אך אין בכך כלום שכן 'שוברו עמו' הקול שיצא על רשעותם.

211 ביאור: רבא לשיטתיה דשלא בעידניה אין התורה מצלת מיצה"ר, ולכן נקט בפ' חלק בלשון 'רבותא למבעי בעיי', לא משום שסבר שאין לפלפול ערך ח"ו, אלא כונתו לומר: לגבי הצלה מיצר הרע אין רבותא בבעיי לבד. ורק בצירוף יראת שמים יש רבותא לפלפול. ואילו לדעת שמואל די בתורה לבד להציל תמיד מיצה"ר.

212 כאן מתחיל עמוד חדש - 65ב. סוף העמוד הקודם ותחילת עמוד זה מטושטשים וקרועים ולא יכולנו להעתיקו כראוי. ובכ"ז עיקר התוכן מובן.

213 'דאיברא' פי': דכן הוא האמת. ר"ל אף לשיטת רבא שכרו של המפלפל בתורה גדול מזה שלומד בקיאות, אך זה רק אם שניהם שוים ביראת חטא, כמבואר לעיל.

214 דואג ואחיתופל.

215 ר"ל: בין לדעת שמואל ובין לדעת רבא, מ"מ העוסק בו גדול חשיבותו ושכרו.

216 ע"פ ב"ק קטז, א: נותן לו שכרו משלם.

217 לשון דומה יש ב'שטה מקובצת' לכתובות ו, ב: כתבתי זה להתלמד לתלמידים, הגם כי למבינים

ונמשלה ל..²¹⁸ שהיא מאירה את הנפש יותר מהמצות. וכמה הנרות בתלמוד מוכיחים להדיא בן²¹⁹, וספרי הרשב"י ז"ל ..ם ... ..שך בר...

וגם [ה]פלפול ה[א] אהנה²²⁰ להוציא דין אמת לאמיתו²²¹, ואם לא יהיה שכלו מסותר מקודם, כשיבא מעשה לידו י... .. בודא[י] ול.. [הו]א סולם לעלות ממנה לא[ש] ... הנודאה כבשנו של עולם²²². והיינו דתניא²²³ ר' מאיר אומר כל העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה וכו' ונותנת לו מלכות וממשלה וחיבור דין ומגלין לו^ו דוי תורה ונעשה כמעין שאינו פוסק וכו'. ע"כ.

ומי שהכיר את החכם השלם החסיד האלדי כמהר"ר דוד [בן אבי] זימרא²²⁴ וצק"ל מנעוריו²²⁵, יבין ויבחין כי זה נתקיים בו. ואילו היית זוכה ללמוד לפניו, הוא היה מלמדך

פלפול בטל הוא, ויש לו שכר טוב בעמלו והיה מנוחתו כבוד.
218 לכאורה צ"ל 'לאור' ראה בהע' הבאה, אך בכת"י לא נראה כן.

219 ראה בסוטה שם: את זו דרש רבי מנחם בר יוסי: כי נר מצוה ותורה אור (משלי ו, כג) - תלה הכתוב את המצוה בנר ואת התורה באור, את המצוה בנר, לומר לך מה נר אינה מגינה אלא לפי שעה אף מצוה אינה מגינה אלא לפי שעה. ואת התורה באור, לומר לך מה אור מגין לעולם אף תורה מגינה לעולם וכו'. משל לאדם שהיה מהלך באישון לילה ואפילה ומתיירא מן הקוצים וכו' נזדמנה לו אבוקה של אור ניצל מן הקוצים וכו' ועדיין מתיירא מחיה רעה וכו' כיון שעלה עמוד השחר ניצל מחיה רעה וכו'. ע"ש. וראה עוד במדרש תהלים (מט, א): ר' אבא אמר מה מתוקין דברי תורה שנמשלה כאור, שנאמר כי נר מצוה ותורה אור, אשרי אדם שרואה את ההלכה מלובנת כשלג וכו'. ועוד שם (קט, סא): מהו פתח דבריך יאיר - מאירים הם דברי תורה, וכן הוא אומר מצות ה' ברה מאירת עינים וכו'. וכן בקהלת רבה (יא, א): ומתוק האור וטוב לעינים - מתוק אורה של תורה. וטוב לעינים, אשרי שתלמודו מאיר לו כשמש. ע"ב. וראה בדברי הוזה"ק ח"ב דף קסו, א.

220 תיבות 'הא אהנה' אין קריאתן ברורה.

221 ר"ל: דכניגוד לטענתך שהפלפול מבלבל, אדרבה הוא מסייע להוציא דין אמת לאמתו. אמנם אם שכלו מסותר, אז באמת הוא מבלבל.

222 ע"פ חגיגה יג, א: בבשים ללבושך (משלי כז, כו) - דברים שהן כבשנו של עולם יהיו תחת לבושך. ור"ל רזי תורה.

223 אבות ו, א.

224 יתכן שיש לקרוא: 'כמהר"ר דב"א זימרא'. רב"א מביא את רבו הרדב"ז כדוגמא למי שנתקיים בו משנת ר' מאיר דלעיל שהעוסק בפלפול האמיתי, סוף שיהיה לו לסולם לעלות כדי להבין סתרי תורה וכו'. וזה נתקיים בהדיא ברבינו הרדב"ז שהיה בראשית ימיו מעיין ומפלפל כנראה מספריו העצומים. ובסוף ימיו זכה שנגלו לו רזי תורה ונתן חלק גם ללימוד הסוד וחיבר 'מצודת דוד' טעמי המצוות ע"ד סוד, 'מגדל דוד' על שה"ש בדרך הסוד, 'מגן דוד' סודות האותיות. ומכאן למד רב"א שכל חכמתו של רדב"ז בסוד, באה לו מיגיעותיו בפלפול כימי חורפו. מעניין לציין לכאן את מה שפירש הר"ש אוזידא ב'מדרש שמואל' על הברייתא הנ"ל: 'ומגלין לו רזי תורה... ולפי שמי שמגלין לו רזי תורה וסודותיה ע"ד האמת, ימצא שלרוב הפעמים ימות בקיצור שנים, לז"א שזה אף שיתגלו לו רזי תורה לא יהיה נפסק, רק נעשה כמעין שאינו פוסק וכו'.. ואכן נתקיים הדבר ברדב"ז שהאריך ימים קרוב למאה שנים. ראה עוד בדברי הר"מ בן מכיר ב'סדר היום' שהובאו במבוא, בסוה"ד. ומש"כ רמ"ג בספרו 'קהלת יעקב' דף מט, ב ומש"כ רח"ו ב'שער ההקדמות דף א, ד בענין זה.

225 הרדב"ז נולד בשנת ר"מ בערך בספרד, ולאחר הגירוש בשנת רנ"ב התיישב במצרים, וישב על כסא ההוראה משנת רע"ד עד לשנת שי"ג או ש"כ, אז עלה לירושלים. אחר שנת שכ"ד העתיק הרדב"ז את מגוריו לצפת, ושם נפטר בשנת של"ג. לפי זה הכיר רב"א היטב את רדב"ז מנעוריו במצרים, וכידוע היה מגדולי תלמידיו, ואילו רמ"ג יכל להכירו רק בזקנותו. רמ"ג עמד עם רדב"ז בקשרי הלכה, ראה בשו"ת

להועיל בתלמוד וכדרך האמת²²⁶ באמת, והיה מדריךך בדרך [תלך בה]²²⁷ כי היית יודע ממנו. ועד אני כי ת"ל נתגדלנו יחד בתורה וביראת חמא²²⁸, ומה שעבר עבר.

ועתה שמע בקולי איעצך עצת שלום²²⁹, וע[שה את] אונך כאפרכסת וקנה לך לב לשמוע²³⁰ דברי התלמוד הנורא ודברי הרשב"י וצק"ל, ולא תסור מ[אשר] יגידו לך, ואפי' שיאמרו לך על ימין שהוא שמאל ועל שמאל שהוא ימין²³¹, חשוק שפתך זו בזו ואל תבהל להשיב²³².

והנה ראיתי כי בעל 'חובת הלבבות' לא הועיל לך, וכל מה שאתה קורא בו ... ייגע הנה. ג... ונבהו וגאוונו וגאותו ורום לבבו הרבה מאד²³³.

[ו]איני אומר לדבר [גמ] גומים כמוך ולא מפי ספרך [אשר] כתבת²³⁴ ל[ך] בעט ברזל בצפורן שמיר²³⁵, אבל אני לך את הרשום בכתב אמת²³⁶: דע לך כי כפי היראה אשר בלב המוכיח, כך יכנס בלב הנוכח. וכן שמ[עתי] משם החסיד הר' רבינו יונה ז"ל²³⁷ עלה הא דאמרינן²³⁸ כל אדם שיש בו יראת שמים דבריו נשמעים. וברור הוא.

רמ"ג סי' צא: 'כי בימי חרפי ואני לבדי ת"ל בכמה דינים חלקנו עם גדולי ההוראה והכריעו כוותי, והנה בבית אמתחתי כתיבת הרב כמהר"ר דוד אבי י' זמרה זלה"ה פעם אחד עם גדול מהמורים ופעם א' החכם השלם הכריע כמהר"ר [שמואל] י' וירגה ז"ל, ושניהם באמת הכריעו כמוני הצעיר וכו' [בהקשר לכך יש לציין לשו"ת רדב"ז ח"ו סי' קמז: 'ומעשים בכל יום שהבחורים מורים הוראות ואין פוצה פה ומצפצף, ומיום בואי פה (=ירושלים) באו אלי כמה קונדרסים מצפת תוב"ב מורים והם בחורים']. וראה גם שו"ת רמ"ג סי' סו, המסיים כך: 'והנלע"ד כתבתי, וחתם הרב המהר"ר דוד י' זמרא ז"ל כוותי ואישר דברי תשובתי, הצעיר משה גאלנטי'.

226 הרמב"ן עה"ת רגיל לכנות כן את תורת הקבלה.
227 ע"פ ישעיה מח, יז: אני ה"א מלמדך להועיל מדריךך בדרך תלך.
228 מכאן ראייה שהיה רב"א גר בצעירותו בצפת. ראה מש"כ במבוא.
229 ע"פ שמות יח, יט: עתה שמע בקלי איעצך ויהי אלהים עמך וגו'. וזכריה ו, יג: והוא ישא הור וגו' ועצת שלום תהיה בין שניהם.

230 ע"פ חגיגה ג, ב: אף אתה עשה אונך כאפרכסת וקנה לך לב מבין לשמוע את דברי וכו'.
231 ע"פ ספרי דברים פיס' קנד, על הפסוק (דברים יז, יא): לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל: אפילו מראים בעיניך על ימין שהוא שמאל ועל שמאל שהוא ימין שמע להם. הובא ברש"י דברים שם.

232 ע"פ ע"ז לה, א. יתכן שכונתו לרמזו לרמ"ג שלא יהא נבהל להשיב תשובות בענין הפולמוס שלו עם ר"ח כפוס. והיינו 'עצת שלום' שבראש הקטע.

233 ע"פ ירמיה מח, כט: שמענו גאון מואב גאה מאד גבהו וגאוונו וגאותו ורם לבו. ודברים יז, כ: לבלתי רום לבבו מאחיו ולבלתי סור מן המצוה ימין ושמאל וגו'.

234 ע"פ שמות לב, לב: מחני נא מספרך אשר כתבת. וע"פ יבמות לא, ב: מפיהם ולא מפי כתבם. רב"א מכוון כאן לדברי התוכחה שכתב לו רמ"ג על אגרת - ספר.

235 ע"פ ירמיה יז, א: חטאת יהודה כתובה בעט ברזל בצפרן שמיר חרושה על לוח לבם וגו'.
236 ע"פ דניאל י, כא.

237 לא מצאתי בשום אחד מספרי רבינו יונה ביאור זה - או אף ביאור כלשהו - על מאמר חז"ל דקמן. אמנם מעין דברים אלו יש בפי' רבינו יונה למשלי (יג, ב): 'ידוע הדבר כי המוכיח ואין לבו שלם עם דברי תוכחתו לא יוכל לישב הדברים עד שיהיו נשמעים'. וגם דמיון לשוני יש שם במק"א (טו, ד): 'כי כאשר יוכיח החכם וכו' יבאו דברי תוכחותיו בלב הנוכח וכו'. וראה 'שפתי כהן' עה"ת שמות ו, יב שכתב כע"ז.
238 ברכות ו, ב.

וכנראה שאתה שקוע תקוע טב[וע]... [א]...ם התרחצת במי אפסים מי מתנים²³⁹ לא תטהר. ולא תצא ממך רבת חלאתך²⁴⁰ כי אם רחץ בשרו²⁴¹ במי שחו נחל אשר לא יעבר²⁴² ויגיה המים עליך ואחר תטהר²⁴³.

מעתה עקוב הלב²⁴⁴ מה לך²⁴⁵ אצל אמת המים ונחל זרד²⁴⁶ ונהר יחרב ויבש²⁴⁷ ספר 'חובת הלבבות' ושאר הספרים הקטנים, כלך מדברותיך ולך אצל²⁴⁸ הים הגדול ים התלמוד מקוה היראה והענוה, וכל הנחלים הולכים אל הים²⁴⁹ והכל כלול בו, והפך בה והפך בה וחנה בה רכולה בה ובה תחזי²⁵⁰ ענוה ויראת חטא וקדושה וטהרה. ושצף קצף²⁵¹ שבו יבאיכ ויבניע יותר ממאה תוכחות²⁵² שב'שער ההכנעה'²⁵³.

[ואמרי]²⁵⁴: כל אדם שיש בו גמות הרוח אמ' הקב"ה אין אני והוא יכולין לדור בעולם. מי ישמע אחרי קול רעש גדול²⁵⁵ בזה ולא ירגו ויחרד וישוב לאחור[יו]²⁵⁶, ואפי' לב האבן

239 ע"פ איוב ט, ל: אם התרחצתי במי שלג וגו', וע"פ יחזקאל מז, ג-ד: ויעברני במים מי אפסים וגו' ויעברני מי מתנים. ר"ל מימיו רדודים הם ואינם מגיעים אלא עד הקרסולים או המתנים, ולא תוכל להודרך בהם.

240 ע"פ יחזקאל כד, יכ: תאנים הלאה ולא תצא ממנה רבת חלאתה.

241 ע"פ ויקרא כב, ו: ולא יאכל מן הקדשים כי אם רחץ בשרו במים.

242 ע"פ יחזקאל מז, ה: וימד אלף נחל אשר לא אוכל לעבר כי גאו המים מי שחו נחל אשר לא יעבר. פירש"י: מים שצריך לשוט בהם.

243 ע"פ ויקרא טו, כח: וספרה לה שבעת ימים ואחר תטהר. ראה לשונות דומים בשו"ת רב"א סי' כא. צטטתי מהם להלן בנספחים הע' 47.

244 ע"פ ירמיה יז, ט: עקב הלב מכל ואנש הוא מי ידענו. פירש"י: עקוב הלב - מלא תואנה ועקובה מכל רע.

245 ע"פ ירמיה ב, יח: ועתה מה לך לדרך מצרים לשתות מי שיחור.

246 ע"פ במדבר כא, יב: ויחנו בנחל זרד. ודרשו רז"ל (במדבר רבה יט, כד): שלא היה הנחל אלא מלא זרת.

247 ע"פ איוב יד, יא: אזלו מים מני ים ונהר יחרב ויבש. וכן ישעיה יט, ה.

248 ע"פ חגיגה יד, ב: מה לך אצל הגדה כלך מדברותיך אצל נגעים ואהלות.

249 ע"פ קהלת א, ז: כל הנחלים הלכים אל הים והים אינו מלא. ובמדרש משלי פ"י: זה התלמוד שיש בו חכמות הרבה.

250 ע"פ אבות ה, כב: בן בג בג אומר הפוך בה והפוך בה וכולה בה ובה תחזי וסיב ובלה בה ומינה לא תזוע וכו'.

251 ע"פ ישעיה נד, ח.

252 ע"פ איכה רבה א, לז: מצינו שסילוקן של צדיקים קשה לפני הקב"ה יותר ממאה תוכחות חסר שנים שבמשנה תורה ומחורבן ביהמ"ק וכו'.

253 השער השישי מספר 'חובות הלבבות'.

254 סוטה ה, א.

255 ע"פ יחזקאל ג, יב: ותשאני רוח ואשמע אחרי קול רעש גדול וגו'.

256 ע"פ עמוס ג, ו: אם יתקע שופר בעיר ועם לא יחרדו וגו'. וע"פ ירמיה לב, מ: וכרתי להם ברית עולם אשר לא אשוב מאחריהם להיטיבי אותם וגו'. יתכן שבמקום 'וישוב לאחוריו' יש לקרוא: 'ויחרב ויאשם'. והוא מלה"כ (יחזקאל ו, ו): והבמות תישמנה למען יחרבו ויאשמו מזבחותיכם ונשברו ונשבתו גלוליכם וגו'.

ימם ויהיה למים²⁵⁷, ואפי' ירבעם בזמנו²⁵⁸ אם לבנו יבין²⁵⁹ את הרבר הקשה²⁶⁰ הזה, ישוב אל ה' ואותו יעבור ובו ידבק²⁶¹.

¹²³⁴⁵⁶⁷לכן שמע נא [את] דבר ה' מפי התנאים והאמוראים מקבלי הרת והאמת, ואל יליו מעיניך פ"ק דסוטה²⁶², שמור אותם המימרות בתוך לבבך²⁶³. ומשנת עקביא בן מהללאל²⁶⁴ ור' אלעזר הקפרי²⁶⁵ קשרם על אצבעותיך כתבם על לוח לבך²⁶⁶, אז יכנע לבבך²⁶⁷ ולא ידבק בידך מאומה מן²⁶⁸ הנאות ולשון הרע והחנופה.

וזכור תמיד מה שכתב וחתם ראש הגאונים במעלה²⁶⁹ אביהם של ישראל רבינו האי גאון ז"ל²⁷⁰ וז"ל: 'ולא תמצא יראת חטא וזריזות וענוה וטהרה וקדושה אלא באותם המתעסקים במשנה ובתלמוד'. ע"כ.

257 ע"פ יהושע ז, ה: וימס לבב העם ויהי למים. וע"פ יחזקאל יא, יט: והסרתי לב האבן משרם ונתתי להם לב בשר.

258 ראה רמב"ם הל' תשובה פ"ג הלכה י והלכה יד דגם ירבעם יכול לחזור בתשובה.

259 עפ"י ישעיה ו, ו: ולבבו יבין ושב ורפא לו.

260 עפ"י שמות יח, כו.

261 עפ"י דברים י, כ.

262 דף ה, א הנז"ל: כל אדם שיש בו גסות הרוח וכו'. ושאר המימרות הרכים שם דף ד, ב - ה, א בגנות גסות הרוח.

263 עפ"י משלי ד, כא: אל יליו מעיניך שמרם בתוך לבבך.

264 אבות ג, א: עקביא בן מהללאל אומר הסתכל בשלשה דברים ואי אתה בא לידי עבירה דע מאין באת ולאן אתה הולך ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון וכו'.

265 אבות ד, כא: רבי אליעזר הקפרי אומר הקנאה והתאוה והכבוד מוציאים את האדם מן העולם.

266 ע"פ משלי ז, ג.

267 ע"פ ויקרא כו, מא.

268 ע"פ דברים יג, יח: ולא ידבק בידך מאומה מן החרם.

269 תואר כע"ז לרב האי גאון מצינו כבר אצל ה"ר אברהם אבן דאוד בעל 'ספר הקבלה': 'זכמוהו לא היה לפניו בגאונים והוא סוף הגאונים'. [ובלשון זה ממש 'ראש הגאונים במעלה' מצינו שכתב ר' ידעיה הפניני בס' 'בחינות עולם' פכ"א, אך שם הוא מכון אל הרמב"ם ז"ל]. וכ"ה בס' 'אור החיים' פ"ט, בהביאו אגרת רב האי גאון זו: '...לכתוב לך תשובת הגאון אשר לא קם כמוה בגאונים'.

270 דברי רב האי גאון נדפסו לראשונה בפירוש 'הכותב' לרבי יעקב אבן חביב על 'עין יעקב' חגיגה יד, א (דפו"ר שלוניקי רע"ו). וז"ל: 'קרוב לזה מצאתי תשובה אחרת שהשיב רבינו הגאון הגדול הזה, וכתוב בראשה ששלחה אל [ר' שמואל] הנגיד, וזה ממה שכתב לו: תקן הגוף והנפש ומישור הנהגת האדם הוא עסק המשנה והתלמוד, ואשר טוב לישראל כי למור התורה יועיל לעצמו ולחכמים כמותו ויעיל לעמי הארץ כי ימשכם לדרכי המצות והתורה. ואשר יסיר לבו מזה ויתעסק בדברים ההם אשר זכרת, יסיר מעליו יראת שמים ויפסד באותם הענינים, כי יסלק מעליו כל דברי תורה לגמרי, ומזאת ההסרה יארע לבני אדם שישתבש דעתם עד שלא יחושו לעזיבת התפלה ולשאר המצות. אבל אשר ימציאו עצמם לתורה וליראת שמים, יצא להם מזה כי ינהיגו כל ההמון ליראת שמים ואחרי התשובה בלא פקפוק ולא ישימו שום ספק בקב"ה. ואם תראה שאותם בני אדם המתעסקים באותם דברים יאמרו לך כי היא דרך סלולה ובוה ישיגו לידיעת הבורא, לא תשמע ולא תאבה להם, ודע באמת כי יזכו לך. ולא תמצא יראת חטא וזריזות וענוה וטהרה וקדושה אלא באותם המתעסקים במשנה ובתלמוד. אלו דברי הגאון רבינו האי ז"ל אביהם של ישראל. זה טופס מה שהעתיקתי ממה שמצאתי בספר הנמצא בבית חכם ירא וסר מרע ממלכות קאטאלוניא אשר מימי עולם ושנים קדמוניות רבו כמו רבו חכמיה וזקניה ז"ל. עכ"ד 'הכותב'. אגרת רה"ג נדפסה ג"כ בס' 'דרך חיים' לר"מ די לונאנו (דפו"ר קושטא של"ג),

ואם לא יספיק כל זה לך, לך אל הנחר הנדול תיוצא מעדן²⁷¹ ספר הזוהר, כי סימיו [מן] המקדש המה יוצאים²⁷², וממנו מתפרשים יפה כמה דינים סתומים שבמשנה ושבתלמוד. ובאמת מקול הקורא בו ינועו אמות הספים²⁷³ ו[ההולכים] בחשך אור נגה עליהם²⁷⁴, ואפי' פושעי ישראל בגופם²⁷⁵ בשעתא דעסקי ביה נרתעים לאחוריהם וישובו אל ה'. ואל תפן²⁷⁶ אלא להגדותיו ולא לסודותיו, שלא תטה מן הדרך, כי אין שכלך סוכל אפי' להעמיק בהויי דילן, שתועה אתה בהם²⁷⁷ ומקיש יציאה להויא²⁷⁸, כ"ש בהויי דאביי ורבא²⁷⁹, ועאכ"ו²⁸⁰ להציץ נציץ על הקדש²⁸¹ קדושה עילאה, אשר חסידים וקדושים הציצו ומתו ונפגעו²⁸², רחמנא לישובן.

וכן בס' 'אור החיים' להחסיד ר"י יעבץ, פרק ט, אשר העתיקה כנראה מ'ספר הירח' לר' אבא מארי ב"ר יוסף הירחי פ"ב, שהיה לפניו בכתב יד, כי נדפס לראשונה בתו"ס 'מנחת קנאות' פרשבורג תקצ"ח, מכתב נח, בשו"ת ריב"ש סי' מה (דפו"ר קושטא ש"ו, ומשם להגהות רמ"א על שו"ע יו"ד רמו, ד ולשו"ת יבין ובעוז, ליוורנו תקמ"ב, ח"א סי' קלר), ועוד. נוסח שונה מעט, הובא באגרת הרמב"ן לרבני צרפת (נדפס ב'תעלומות חכמה' ליש"ר מקנדיאה, באזילאה שפ"ט, ומשם ב'כתבי הדמב"ן' כרך א עמ' שלו-שנא), וז"ל: 'ואשר יסיר לכו מזה ויתעסק בדברים ההם בלבד יסיר מעליו תורה ויראת שמים ויפסיד עצמו וכו' ולא תמצא יראת חטא וענוה וקדושה אלא באותם המתעסקים במשנה ובתלמוד ובחכמה יחד, לא בדברי חכמה בלבד'. לפי נוסח זה ההסתייגות מלימוד החכמות היא קלה בהרבה. אך כבר הוכיחו (ראה 'סיני' כרך סח עמ' קפ) שאגרת הרמב"ן הלזו חלו כה ידי משכיל א' שהכניס כה דברים מהרהורי לבו. נוסח מורחב של אגרת רה"ג עם תוספת רבה לפני ואחרי, נמצא בספר 'מאירת עינים' לר"י דמן עכו תלמיד הרמב"ן (דפו"ר ירושלים תשל"ה, פ' וישלח, עמ' עז, וכ"ה ב'אוצר הגאונים' חגיגה, נספחים עמ' 65). גם נוסח זה יש לפקפק הרבה במקוריותו.

- 271 ע"פ בראשית ב, י ויהושע א, ד.
- 272 ע"פ יחזקאל מז, יב.
- 273 ע"פ ישעיה ו, ר: וינעו אמות הספים מקול הקורא.
- 274 ישעיה ט, א.
- 275 ע"פ ראש השנה יז, א: פושעי ישראל בגופן וכו' יורדין לגיהנם ונידונין בה שנים עשר חדש וכו'.
- 276 ע"פ במדבר טז, טו.
- 277 ע"פ נדרים נא, א: תועבה - תועה אתה בה.
- 278 ראה קירושין מח, א: ואקיש נמי יציאה להויה וגו'. מעין זה כתב רב"א לעיל: 'ואוי לך ששקלת קלות כחמורות וכו'.' אפשר שבדבריו כאן רומז רב"א לפסקו של רמ"ג בענין נדרו של ר"ח כפוסט, אשר בכדי לבסס את היתרו נזקק לכמה היקשים לדמות מילתא למילתא. ראה שו"ת רמ"ג סי' פט.
- 279 ראה סוכה כח, א: דבר קטן הויות דאביי ורבא.
- 280 =ועל אחת כמה וכמה.
- 281 ע"פ במדבר יז, כג: והנה פרח מטה וגו' ויצץ ציץ וגו'. וראה נדה לא, א: מי שהוא טהור וקדוש ומשרתיו טהורים וקדושים יציץ בדבר זה.
- 282 ראה חגיגה יד, ב: ארבעה נכנסו בפרדס וכו', בן עזאי הציץ ומת וכו', בן זומא הציץ ונפגע וכו' אחר קיצץ בנטיעות, רבי עקיבא יצא בשלום. והשוה למש"כ הרמ"ק להזהיר בספרו 'אור נערב' (ח"א פ"ו) את הבא לגשת אל הקודש לימוד הקבלה: 'הכת הטועה היא קצת מבני דורנו... שלא ראו אור הפלפול מימיהם ולא נגה אורו עליהם וקלקלו השורה...'. ושם (ח"ג פ"א): 'צריך שיהיה מורגל בפלפול בעומק, כדי שיהיה מורגל ויוכל להפשיט המאמרים מהמשלים, ובזה יגיע אל המכוון בחכמה זו'. וראה בענין זה מש"כ רמ"ג בעצמו ב'קהלת יעקב' (קהלת ז, יח): 'טוב אשר תאחה בזה, אשר תמלא כוסך מהתלמוד שהוא בשר ויין, וגם מזה אל תנח ידיך, שהוא מעשה הפרדס מעט מזער, וזה למי שהוא יודע בעצמו שהוא ירא שמים. כי לכך זכה רבי עקיבא יותר מכולם, הגם כי בן עזאי ובן זומא היו גדולי עולם בתורה וביראת חטא, לא כו מעשיו של אחר... באופן שמעשיו של רבי עקיבא הצילו מרדת שחת'.

אמרת בכנופיה שאיני לומד בספרי הדינים*. באמת²⁸³ שקר אתה דובר, כי מהיותי בן עשרים ושנים עד עתה סגור²⁸⁴ בפי ספר הרמב"ם ז"ל ת"ל בציצת הלשון. ות"ל בהיותי בן כ"ה שנים חבדתי*** ספר וקראתיו ירכתי המשכן על ספר הרמב"ם ז"ל, וזולת טומאה וטהרה וכו'.

* העבודה²⁸³, לא אמרתי אלא שאתה הונה בתורה יומם ולילה²⁸⁴ ולא חלק לך בבינה²⁸⁵, כי ביונים הגה תהנה²⁸⁶ ולא בינת אדם לך²⁸⁷, קולך ברונו ועזו ותעצומה, ומפך הגה יצא²⁸⁸ ולא יכין למו²⁸⁹. וכנראה שזה הגם רוח כדי לשבח את עצמו שבקי בדינים, בודה מלכו שאני אמרתי בכנופיה וכו'.

** איכרא [כן] הוא, סגור לכו²⁹⁰ בספרי הרמב"ם ז"ל, וסגר עליו המדבר²⁹¹ כחיה היוצאה בסוגר²⁹². ואין תפלתו מקובלת מאחר דלא ידע באשגרת לישן²⁹³, ונעלמה ממנו הא דתניא²⁹⁴ 'אם שגורה תפלתי כפי'. ואי ידע נסתמה עינו, שלא ראה שכתובה בשי"ן. ולא הכין את עצמו, שהוא מלשון שגר בהמה²⁹⁵.

*** מאי עסקי [ד]יך, אדרכה, היתגדל המשור על מניפו²⁹⁶, הא כבר קרים [ליה] הרב המובהק²⁹⁷ ז"ל ואסף בספר 'בית יוסף'²⁹⁸ כל הנמצא ברפוס וכל התשובות המ[פודסמו]ת שלא נמצאו ברפוס²⁹⁹, ובחר לחבר ספרו על הטור שגם הוא מאסף³⁰⁰. ומה [הוסיף] זה

- 283 ראה ברכות לד, ב.
284 ע"פ תהלים א, ב.
285 ע"פ איוב לט, יז.
286 ע"פ ישעיה נט, יא: נהמה בדבים כלנו וביונים הגה נהגה וגו'.
287 ע"פ משלי ל, ב: כי בער אנכי מאיש ולא בינת אדם לי.
288 ע"פ איוב לו, ב: שמעו שמתע ברז קלו והגה מפיו יצא. ותהלים סח, לו: הוא נתן עז ותעצמות.
289 איוב יד, כא.
290 ע"פ הושע ג, ח: ואקרע סגור לבם ואכלם שם כלביא וגו'.
291 ע"פ שמות יד, ג: נבבים הם בארץ סגר עליהם המדבר. ('המדבר' משמש כאן בלשון דיבור).
292 ע"פ שבת נא, ב: אין חיה יוצאה בסוגר וכו'.
293 ראה ירושלמי מגילה פ"ב ה"ה: באשגרת לשון הוא וכו'.
294 צ"ל: הא דתנן. במתני' ברכות פ"ה מ"ה (ובגמ': דף לד, ב): אם שגורה תפלתי כפי יודע אני שהוא מקובל וא"ל יודע אני שהוא מטורף.
295 שמות יג, יב: ובל פטר שגר בהמה וגו'.
296 ע"פ ישעיה י, טו: היתפאר הגרון על החוצב אם יתגדל המשור על מניפו וגו'. ראה בשו"ת רב"א ריש סי' א מעין לשונות אלו.
297 מן הר"י קארו. ראה שו"ת רב"א סי' ל: 'זהרב המובהק פאר זמננו מהר"י קארו ז"ל בספרו תירץ סברת הרמב"ם בשם הרב החסיד מהר"ר יוסף שגיש ז"ל בענין...'. וב'שטמ"ק' לב"מ צד, א נזכר: 'מורנו הרב ר"י קארו נ"ר'. כנראה שכתב זאת בעת שלימד בישיבת מן בצפת (ראה מבוא הע' 22).
298 הב"י ורב"א שניהם פעלו באופן דומה מאד בתחומיהם - להציל את הלומדים מן הטרחה הרבה שיש בחיפוש אחרי ספרים שונים וברירת הפירושים היותר מוסמכים, ונתנו לפני הלומד שיטה מקובצת כשולחן הערוך, זה אסף בספריו את כל פסקי הדינים עד ימיו, וזה אסף בספריו את כל הפירושים לתלמוד עד ימיו.
299 רב"א החשיב מאד ספרים בתיבת יד, ורוב מפעליו הספרותיים היו לקבץ ולפרסם חידושים והגהות על כל הספרות התורנית מתוך מאות כתבי יד. משום כך ההבחנה בחשיבות בין ספרים נדפסים לספרים

על שב"ר יוסף³⁰¹ וכו', וכי יראה האדם³⁰² ספר 'בית יוסף' ואמר לאשר ב'דרכתי המשכן' העוד [עמך ו]אמר אפס³⁰³, הלא לאמונה³⁰⁴ בוש יבוש בעה"ו ובעה"ב, שחבורו אינו אלא להויק שיכשלו ב[ו] ... ..תו ואין בו תועלת, כי מה האדם שיבא אחרי המלך את אשר כבר [עשוהו]³⁰⁵. .. שישמר ... ..רמב"ם ו"ל החרשתי עם עת בא דברו³⁰⁶, אבל הוא על האפסות...³⁰⁷.

עוד לקמיה לשון רמ"ג ו"ל:

ולא אוכל שאת* הטורח והעמל והמשא מבקר לערב, לדון את עם ה' ית' בין בד... ..
...תו ולהשיב שאלות הן בניטין³⁰⁸ והן בקידושין ולהשיב שאלות[ן] ... ..ותם, ממנו פנה
ממנו יתד ... שועת בת עמי .. בד... ..דרי והאמת אתי. והגם כי אני עובר על יחללך
זר ולא פיך, בגברא דלא ינדעין ליה שרי לי למימר צורבא** מרבנן אנא, שת"ל יש לי
יד במקרא במשנה*** ובתלמוד כןפי שגורים, ובפרט בספרי הרשב"י ומדרשי' והנדרות***

שבכתב יד רווחת אצלו. וכפי שכתב בהקדמתו ל'שטה מקובצת' בבא בתרא שנמצא בכת"י (אוקספורד -בודלי 386): 'אתחיל לכתוב חרושי ב"ב מקובצים ממה שנמצא מחרושי הראב"ד וכו', אמנם מה שנמצא בחרושים הנז' והוא כתוב בספרי הדפוס, כמו חרושי הרמב"ן ז"ל ופסקי הרא"ש ז"ל ונמוקי יוסף וכיוצא בהם לא נכתב פה, ואסמך על ספרי הדפוס הואיל והם נמצאים ביד רוב המעינים'. וכן הביאו גם המדפיסים בשער שטמ"ק בבא מציעא (אמ"ד תפ"א): 'וזה לשונו [של רב"א] בכתובת יד אות באות - חרושי בבא מציעא מקובצים וכו' ומה שהובא בספרי הדפוס כמו פסקי הרא"ש ונמוקי יוסף והתוספות, בין מה שמביאין במקומו בין מה שמביאין במקומות אחרים בתלמוד, לא נכתב כאן, לסיבת כי ספרי הדפוס נמצאים, עכ"ל'. וראה שו"ת רב"א סי' לו: 'עכ"ל הרשב"א ז"ל בתשובות כתיבת יד שבידי שלא נמצאו בדפוס'. ועוד הרבה כזה. וראה בחיבורו של ש' טולדנו אודות השטמ"ק (רבי בצלאל אשכנזי, ירושלים תשס"ב, עמ' 385-378) שמנה כמאתים וששים חיבורים בכתב יד שהיו לפני רב"א ושמשהו לכתיבת ספריו. מתוכם כמאה ושלושים שאינם מצויים היום כלל ונחשכים לאבירים.

300 לכינוי 'מאסף', ראה מש"כ הר"י די קוריאל להגן על ה'בית יוסף' מתלונותיו של הר"י די מולינא, מחכמי מצרים, שכינה את הספר ב"י 'מאסף' (שו"ת 'בית יוסף' דיני כתובות סי' יד): 'ועל שם חדש אשר קורא לו מאסף, ידענו כי זאת תורת הקנאות, וענייניו ודבריו אינם צריכים חיזוק, כי מפורסם לכל העולם כולו חכמתו הגדולה, כי לא לבד אסף וקבץ, אבל חדש בכל מקום, תירץ ותקן לשונות רבים, וגם עם זקנה ושיבה הרביץ תורה רבה בישראל, ויצאו מידו כמה מורי הוראה ושפט והנהיג את ישראל כל ימי חייו. וגם לשון מאסף לא יצדק, כי המאסף נקרא מי שמאסף דינים ועושה חיבור, אבל אומנות נקיה זו היא להודיע ללומדים שורשי הדינים מהיכן יצאו, מהתלמוד או מפוסקים, כדי לסמוך עליהם, וגם להודיע להם חידושים וכו'.

301 ע"פ עמוס ו, ו: השתים במזדקי יין וראשית שמנים ימשחו נָחֵלוּ על שבר יוסף. הסימן על תיבת שב"ר, בא להבהיר שיש לפרשו לשבח, מלה"כ (בראשית מב, ו): ויוסף וגו' הוא המשביר לכל עם הארץ. ולא לגנאי במשמעות שבירה.

302 ע"פ שמ"א טז, ז: כי לא אשר יראה האדם כי האדם יראה לעינים וגו'.

303 ע"פ עמוס ו, י: ונשאו דודו ומסרפו להוציא עצמים מן הבית ואמר לאשר בירכתי הבית העוד עמך ואמר אפס ואמר הס כי לא להזכיר בשם ה'.

304 ע"פ ירמיה ה, ג: ה' עיניך הלוא לאמונה הכית אותו וגו'. פי' מצודת דוד: הוא מאמר הנביא אל מול ה', לומר הנה השגתך בהם הלא היא על דבר המתקיים ולא על דבר בטל שאין בו תועלת.

305 קהלת ב, יב.

306 ע"פ תהלים קה, יט: עד עת בא דברו אמרת ה' צרפתהו. אולי צריך לתקן 'עד' כלשה"כ.

307 ההמשך מטושטש ואינו ניתן לקריאה. גם לא ידעתי כמה חסר. השוה לביטוי דומה בשו"ת רב"א סי' לב, שכותב אודות ר"ח כפוסי: 'להראות את גדולתו נגד עמי הארץ כי יש לו כח לדבר נגד גדולים וכו'.

באמת עשר ידות עליך, ולא אכוש כי ידברו אויבים בשער, כי איני ר' רודף אחר הכבוד המדומה כמורך היום.

רב"א ז"ל וז"ל:

* חושב זה וכו' דשמא גרים³⁰⁸, והשוה ע[צמו] למה שאמר אדון הנביאים: לא אוכל לבדי שאת³⁰⁹ [וגו'], איכה אשא לבדי וגו'³¹⁰. ואם שמע מן דבריו [אמת], הרי ראוי ק... .. הקודש במקום גדולי ישראל³¹¹, ובאתרא ... היה לו לב³¹² היה לו לברוח מזה כבוד מן הארי³¹³. והיה לו לישא ק"ו בעצמו מהאמוראים דהו אמרי³¹⁴: בצבו נפשיה לקטלא נפיק וכו'.

** מצרף לכסף וכור לזהב ואיש כמהללו³¹⁵, לא יתהלל החכם בחכמתו ולא החסר כמה שאין בו³¹⁶. וכן כתוב בזוהר³¹⁷ אשר הוא מתפאר בו וז"ל:

תלת סימנין אינון, סימן לעכירה ירקון, סימן לשמות [מלין], סימן רלא ידע כלום שבוחי וכו'. והכתי' ³¹⁸ 'יהללך זר ולא פיד' ואם לא זר פיד. לאו הכי, אלא אי לא הוי מאן דאשתמודע לך אפתח פומך באוריתא ולאודעא מילי קשוט באוריתא, וכדין פתיחו דפומך ישבחו מילך וינרעון מאן אנת³¹⁹ וכו'. ההוא רשע דבלעם שבוחי משבח גרמיה בכלא וכו' במילין ועירין הוה עביד רברבין וכו'. ע"כ.

והכי נמי רייק לישנא רתלמודא גרסי' בנדרים (ס"פ קונם יין³²⁰): אמר רבא שרי ליה לאיניש לאודועי נפשיה באתרא דלא ידעין ליה, דכתיב (מלכים א'³²¹) 'ועבדך ידא את ה' מנעדוריו'. ואמ' רבא שרי ליה לצורכא מרכנן למימר צורכא [מרכנן] אנא, שרו לי תגראי ברישא וכו'.

- 308 ראה ברכות ז, ב: מנא לן דשמא גרים וכו'.
- 309 דברים א, ט.
- 310 דברים א, יב. [אפשר להביא גם הפסוק בשמות יח, יג: ויעמד העם על משה מן הבקר עד הערב].
- 311 ע"פ משלי כה, ו: אל תתהדר לפני מלך ובמקום גדלים אל תעמוד.
- 312 אולי יש להשלים: 'ובאתרא [דרבנן אס] היה לו לב, היה לו לברוח'. אך אינו מובן כ"כ. ויותר נראה שיש למחוק תיבות 'היה לו לב', כי רצה המעתיק לכתוב תיבות 'היה לו לב[רוח]' וכפלן בטעות. לפ"ז צ"ל: ובאתרא [דרבנן הלא] היה לו לברוח מזה כבוד מן הארי.
- 313 ר"ל לברוח מלדון. ע"פ עמוס ה, יט: כאשר ינוס איש מפני הארי ופגעו הדב וגו'.
- 314 יומא פו, ב. רב כי הוה נפיק למידן דינא, אמר הכי, בצבו נפשיה לקטלא נפיק. פירש"י: ברצון עצמו לקטלא אזיל, לישא עונש חטא, שמא ישגה בדין וכו'. וראה שם להלן ודף פז, א מימרות רבא ורב זוטרא.
- 315 ע"פ משלי כז, כא.
- 316 ע"פ ירמיה ט, כב.
- 317 פ' בלק קצג, ב.
- 318 משלי כז, ב.
- 319 זהו מה שעשה רב"א בתשובה זו לעיל שפלפל בכמה סוגיות, שמתוך כך אתה רואה את כוחו בעיון.
- 320 נדרים סב, א. הציון מופיע בגליון הכת"י. וכמו"כ הציון הבא.
- 321 יח, יב.

ודו"ק רלא קאמר רבא במימרא קמ"יתא 'שרי ליה למימר צורבא מרבנן אנא' כדקאמר במימרא בתריתא, משום דבאתרא דלא ידעי ליה לא שרי ליה למימר 'צורבא מרבנן אנא', אלא לאודועי נפשיה על ידי דיבורו בתורה, וכדאיתא בספר הזוהר. אבל במימרא בתריתא, כי היכי דלישרו ליה תנראי, [שרי, ד]אי אפשר בלאו הכי. ועובדיה נמי קאמ[ר] 322: ועברך ירא, משום דהיראה אי אפשר לתוריעו אם לא שיאמר בן בפ[ירוש]. מעתה זה וכו'.

*** קונטרסוך זה לעד ולאות 323 על כל זה.

**** מה לך אצל אנדות, כלך מדברותיך ולך אצל נגעים 324, דוהו ענשו של בעל לשון הרע וגם רוח 325. וכבר אמרו בירושלמי פרק תמיד נשחט 326 דאין מלמדין אנדה לא לבבלי ולא לדרומי שהן גסי רוח ומעוטי תורה.

ולמה אמרת שבזה לבד יש לך עשר ידות עלי והלא גם בתלמוד ובפוסקים, כי לפי מהללך 327 וכו' מימות התנאים לא נמצא כמוך. ומצא מין את מינו וניעור 328, שגם חבירך וכו' 329 העומר בכאן מרגלא בפומיה למימר שאין בינו לתנאים אלא התאד לבד.

ואני העני 330, זה יותר משלשים שנה שאני תופש ישיבה 331, ומעולם לא ישבתי בישיבה בלא עיון. וזה יותר משלשה וארבעים שנה אשר חצות לילה אקום 332 לעסוק בתלכה בקיץ ובחורף, אם לא שתקפה עלי אונסא 333. וכתבתי קרוב לג' אלפים ניירים בדבר הלכה 334. ות"ל השגתי בכל היגיעה הזאת [ש]ידעתי שאיני יודע 335, ואם עד עתה הייתי מעיין בהלכה בד' שעות, השתא בשיתא לא מצינא 336.

- 322 שם.
323 ע"פ ישעיה יט, כ: והיה לאות ולעד וגו'.
324 ע"פ חגיגה יד, א.
325 ראה ערכין טו, ב: כל המספר לשון הרע נגעים באים עליו. ועי"ש טז, א דגסות הרוח נמנה בין ז' הדברים שעליהם הנגעים באים.
326 פסחים פ"ה ה"ג.
327 ע"פ משלי כז, כא.
328 ע"פ עירובין ט, א.
329 המעתיק העלים שמו. מדובר באחד מתומכי רמ"ג או רח"כ במצרים.
330 ע"פ תהלים סט, ל.
331 מחזיק במשרת ראש ישיבה.
332 ע"פ תהלים קיט, סב.
333 ע"פ אבות ג, ח: כל השוכח דבר אחד ממשנתו וכו' יכול אפילו תקפה עליו משנתו וכו'. ראה דברים מקבילים בשו"ת רב"א סימן יד, ונעתקו משם בצד האחורי של האגרת (הובא להלן בסוף התשובה).
334 'דבר הלכה' היינו חידושי גמרא. וכמובן שמכוון לספרו 'שיטה מקובצת' (מכאן ניתן לחשב כמה שיטות כתב רב"א, לאחר שנספור הניירים שיש בכת"י שטמ"ק חולין שהוא מעצם כתי"ק). הזכיר דבריו אלו ר"ש גאויזון, הובא להלן בנספחים.
335 ע"פ המאמר הידוע (מקורו ב'בחינת עולם' לר' ידעיה הפניני יג, לג): תכלית הידיעה שנדע שלא נדעך.
336 ע"פ בבא מציעא קיד, ב: אמר ליה בארבעה [סדרי] לא מצינא בשיתא מצינא. ראה במכוא שהבאנו מדברי הארז"ל (שהיה מחכמי הישיבה אצל רב"א) כמה שעות יש לעיין בהלכה.

ובהא עדיפנא על כל בני גילי, שלמדת כל סדר קדשים מתחלה ועד סוף בעשרה שנים, והגהתי אותו כתבליית הנמ' ורש"י ותוספות ... [ספ]רים³³⁷ נ[א]ים ומסופרים³³⁸, והנה הוא בירושלם תוב³³⁹, כל רואיו יכירו המה³⁴⁰ מרחתי בזה. ויותר כתוב בגיליון³⁴¹. ... .. יאמר לי שיצאתי מן השורה להתפאר, אבל מה אעשה עם וכו'.

ע"כ לשון הרב רב"א זלה"ה בקצת מקומות שראיתי ל[העתיק], לתועלת שבח לימוד בפלפול. וגם קצת וכתבתי 'וכו' בקצת מקומות שנה[אה]³⁴² ... .. מקום ...

³⁴³ [עוד כתב מהר"ר] בצלאל ז"ל לתשובת הנז' לעיל ז"ל:

[ה]לא נודע בשערים³⁴⁴ שותרן אני כממוני³⁴⁵ ... .. [שכרו] משלם, ולעולם ..ל.

337 התיבה לא ברורה. ואולי צ"ל 'כמה כרכים'.

338 אולי יש לתקן 'ומפוארים'. והיותר נראה שהיה כתוב 'ומשופרים', כי המעתיק הזה מחליף לפעמים בין ש' לס'.

339 על ספריו שבירושלים מדבר רב"א גם בחלק מתשובותיו המאוחרות לשנת שמ"ח (השנה שעבר לשכון בירושלים). ראה שו"ת רב"א סי' טז: 'ידי אסורות אשר ספרי אין אתי והם בירושלים תוב"ב וכו''. ושם סי' לג: 'וכעת ידי אסורות כי ספרי אינם אתי וגם כל רעיוני ושרעפי נגד ירושלים אשר שם ביתי ואני פה כגר בארץ וכאורח נטה ללון, לכן משכתי ידי'. וראה עוד מה שהבאנו במבוא.

340 ע"פ ישעיה סא, ט: כל ראייהם יכירום בי הם זרע ברך ה'.

341 עדויות רבות בידינו על ספרי תלמוד (דפוס ונציה ר"פ) בעלי גליונות גדושים מכת"י רב"א שהיו בירושלים. ראה מש"כ הגאון ר' יצחק הכהן רפאפורט, מחכמי ירושלים ואיזמיר, בשו"ת בתי כהונה (ח"ב סי' כא דף מד, ג): 'ובהיותי בעיר קדשינו ותפארתנו ירושלים ת"ו, נער הייתי, ראיתי תלמוד ישן שהיה בבית מדרשו של הרב הגדול מארי דארעא דישראל מהרמ"ג ז"ל [הוא מה"ר משה גאלנטי השני], מלא על כל גדותיו בגליונות מחידושי הראשונים ומימר קדישין. שמעתי שתלמוד הנז' היה מהרב הגדול מהר"ר בצלאל אשכנזי ז"ל וכו' והדברים העולים בהן הם ראשונה בסגנון הגהות רש"ל ושוב קצת חדושין, ורוב בכתב, מגיליון סתם ומתוס' שאנץ ותו' הר"א ותוספי הרא"ש ומחידושי הראב"ד והרמב"ן והרשב"א והריטב"א ז"ל ושאר רבנן קדישי, בכל מה שבאו בדבריהם בקיצור, כנראה כפי אשר יכיל הגיליון'. וראה דברי ר"ד קונפורטי ('קורא הדורות' מהדו' אהבת שלום תשס"ט עמ' קמו): 'גם בהיותי בירושלים תוב"ב בא לידי תלמוד שלו מדפוס ויניציאה, והיה כולו מוגה מכתבת ידו ובפרט בס' קדשים וטהרות, וכל הגליון מלא פה לפה מכתבת ידו, וחשבתי לקנות אותו ומפני סבה ידועה אצלי לא קניתיו שלא לחרחר ריב ומדנים בין גדולי וגבירי העיר ירושלים תוב"ב ולכך מנעתי עצמי מלקנותו'. עוד חכמים נוספים יש שהעידו על הגהותיו של רב"א, ציינם רי"ש שפיגל בספרו 'עמודים בתולדות הספר העברי' עמ' 350-354, ע"ש. הר"ש ערני תלמידו של רב"א ליקט כל ההגהות לחיבור אחד הנקרא 'בנין שלמה לחכמת בצלאל', המכיל הגהות על סדר קדשים ועוד. הספר נדפס מחדש בירושלים בשם 'שטה מקובצת' לקדשים, בכמה כרכים, ראה במבוא.

342 תוכן דבריו: העתקתי לשונו של רב"א היבן שניתן ללמוד ממנה את עוצם הערכתו ללימוד בפלפול, ובקצת מקומות שהדיון הוא אישי בלבד בין רב"א לרמ"ג ואין בו ללמד כלום על חשיבות הפלפול העדפתי לדלג ולכתוב 'וכו'.

343 פיסקא זו עומדת בפני עצמה. נראה שמדובר אורות הפולמוס עם הר"ח כפוס'י. ואולי כונת דבריו שאין הוא חולק על רח"כ משום חסרון ממון, דאי משום הא היה מוותר לו.

344 ע"פ משלי לא, כג.

345 ע"פ מגילה כח, א: שאלו תלמידיו את רבי נחוניא בן הקנה במה הארכת ימים וכו' אמר להם וכו' וותרו בממוני הייתי וכו'.

[ב] ספק ממונו להחמיר³⁴⁶ ונתעסקתי ... .. תי לשלום ... .. נושא ונותן באמונה³⁴⁷ וזהו .. .. [ה] קשו .. .. כי על אויבי יש... בפערם [עלי פיהם] ....³⁴⁸.

מאחורי הדף נכתב:

וזה לשון מודה"ר בצלאל אשכנזי ולה"ה בספר תשובותיו בשאלה ט"ז³⁴⁹:

ת"ל לא יחרף לבבי מימי³⁵⁰, כי עסק הנמרא הקנני מנעורי³⁵¹, וימי הנעורים זכו והיו [דרופתקי דאורייתא³⁵², כמה שינות] עוררתי מעיני, וכמה לילות על עומקה של הלכה לא נתתי שנת לעיני ולעפעפי תנומה³⁵³, וכמה מאכלות הסרחתי³⁵⁴ שלא אכלתי אותם בעתם [על עסק הנמר, וחלכי ודמי] שפתי על התורה³⁵⁵. ועל בן וכו'. עכ"ל.

³⁵⁶ [נ]תן ליד החכם הנעלה כה"ר יעקב נאבארז³⁵⁷ נר"ו במצרים³⁵⁸ יע"א. ולולתו נח"ש.

אוצר החכמה

- 346 ע"פ גיטין סג, ב: ספק ממונא לקולא.
 347 ע"פ שבת לא, א: בשעה שמכניסין אדם לדין אומרים לו נשאת ונתת באמונה.
 348 ע"פ איוב טז, י: פערו עלי בפיהם בחרפה הכו לחיי יחד עלי יתמלאון. לא ידעתי כמה תיבות חסרות.
 349 כ"ה בדפוס ראשון - ויניציאה שנ"ה. ובדפוסים שלנו הוא שאלה י"ד. השלמתי המחזק ע"פ הנדפס. מטרת המעתיק בציטוט זה הוא שוב להראות את עוצם טרחתו הנפלאה של רב"א בעיון התלמוד.
 350 ע"פ איוב בז, ו: בצדקתי החזקתי ולא ארפה לא יחרף לבבי מימי.
 351 ע"פ זכריה יג, ה: איש עבד אדמה אנכי כי אדם הקנני מנעורי.
 352 ע"פ סנהדרין צט, ב: א"ר אלעזר כל אדם לעמל נברא וכו' כשהוא אומר לא ימוש ספר התורה הזה מפיק הוי אומר לעמל תורה נברא, והיינו דאמר רבא כולוהו גיפי דרופתקי ניהו, טובי לדוכי דהוי דרופתקי דאורייתא. פירש"י: אשריו למי שזכה והיה עמלו וטרחו בתורה.
 353 תהלים קלב, ד.
 354 ע"פ עירובין נד, א: אם אדם משים עצמו כחיה זו שמסרחת ואוכלת, תלמודו מתקיים בידו, ואם לאו, אין תלמודו מתקיים בידו. ערש"י שם.
 355 ככל הלשון הזה נמצא בשו"ת הראב"ד סימן לט.
 356 שורה זו נכתבה מעבר הדף בכתיבה רהוטה, בצורה של מען לשיגור האגרת. ראה על כך במבוא.
 357 ר"ל שרב"א עצמו נתן הקונטרס ליד החכם ר' יעקב נאבארז. לא ידוע לנו על חכם במצרים בשם זה. אמנם מצינו בשו"ת מהרשד"ם (אה"ע סי' יב וחור"מ סי' נב. הרשד"ם נלב"ע ש' ש"ן) את י"ר יעקב נאבארז עומד לדין תורה אצלו בשאלתיק, אך אין הוא נזכר כ'חכם'. ובצפת מצינו רק את החכם רבי דוד נאבארז, חתום יחד עם רמ"ג: בשו"ת אבקת רוכל סי' קכד (ש' שט"ז בערך), בשו"ת מהר"ם אלשיך סי' כז (ש' שכ"ט) ובשו"ת משפטי שמואל סי' עג (ש' שכ"ג). וגם חתום עם אחרים בשו"ת מים עמוקים ח"ב סי' לה (ש' של"ה). ובשו"ת רמ"ג סי' סה (ש' שמ"ב).
 358 'מצרים' הוא כינוי לקהיר העיר. וכך גם בערבית: 'מצר' משמש לעתים כינוי לקהיר.

נספחים

להלן נביא חלקים מהתשובות¹ שציינתי במבוא, מתוקנים ע"פ כתבי יד, מאחר והם שייכים לנושא. הדגשתי בהן כמה לשונות המעוררים ענין מיוחד, וכן כמה ביטויי לשון החוזרים גם בתשובה החדשה דנן, כסיוע להנחתי שהיא נכתבה כחלק מהפולמוס עם ר"ח כפואסי.

מקורם של התשובות בקונטרס 'שלש תשובות', הוסיאטין תרס"ח², ועוד, כפי שצויין במבוא. בנוסף עמד לפני צילום כת"י שו"ת ר"ח כפואסי. אשר הסימנים ח-יג עוסקים בענין פולמוס זה, וזהו תוכנם: סי' ח - תשובת רח"כ הראשונה. סי' ט - תשובת רב"א שנדפסה בשו"ת רב"א סי' לב. סי' י - תשובה שנית של רח"כ. סי' יא - תשובת ר"ש גאביוזון. סי' יב - תשובת ר"ש דוראן. סי' יג - תשובת חכמי פאס. הוספתי במקומו את תשובת מהרי"ט. תשובת רמ"ג בנידון הובאה כבר במבוא.

¹הערות

תשובת רח"כ נגד החכם הרשום בעל דינו³:

שאלה: ילמדנו רבינו בראובן⁴ שהיה אמיד ועשיר ונושא ונותן עם בני אדם, והיה וכי"ל למעל"ם⁵ אחד והיה לוקח מעות מבני אדם לצורך המעל"ם הנז', ולא היה דרכו של ראובן לישוב, ונדר איסור בשר ויין, ואיתרע מזליה והסירו המעל"ם מהמקום קודם זמנו, והפסיד מעותיו ומטה ידו לארץ ונשארו עליו חובות הרבה, וכמעט אינו מתפרנס אלא מהצדקה ע"י טובי העיר. ועתה הבעלי חובות אומרים לו שיקיים נדרו ולא יאכל בשר ולא ישתה יין עד שיפרע להם. וראובן משיב שהוא אנוס, דאדעתא דהכי לא נדר, ושהוא מכלל נדרי אונסין שהתירו חכמים. יורנו רבינו הדין עם מי ושכרו כפול מן השמים.

תשובה: תשובת ראובן נצחת והלכה רווחת, דכיון..., וראיתי מי⁶ שאחזו בולמוס הקנטור

- 1 את חלקי השמעתתא השמטתי, וראה כשו"ת רבינו בצלאל אשכנזי הנדמ"ח, ירושלים תשנ"ד, שסידר המהדיר בהערותיו על תשובת רב"א סי' לב את השגות החכמים דלהלן.
- 2 בהערות רי"מ טולדנו שם פלפל בדברי המשיבים, עי"ש.
- 3 ראה להלן הע' 13 מיהו החכם הרשום. יש לדעת שאע"פ שבלשון השאלה שניסח רח"כ, אין רמז לכך שרח"כ בעצמו הוא מבעלי הדין, כאחד הערבים והנודרים, וכך נהגו הרבה משיבים שלא ציינו מעורבות אישית בלשון השאלה. אמנם החכמים המשיבים בנדון ידעו שמדובר גם ברח"כ בעצמו, ראה משיב מהרי"ט: 'ולהיותי מצטער בצערו של נדר זה, ובפרט שהוא ת"ח, לא מזגי' רישי אבי סדיא עד דמהפכא בזכותיה ומצאתי לו רפואה וכו'.
- 4 ר' אברהם שלום.
- 5 =פקיד המוכס. אודות המוכסים במצרים, ראה מה שכתב רבי יעקב אלטרץ, בתשובה שנרפסה בשו"ת מהר"ם גאויזון כרך ב עמ' שכט: 'על דבר המוכסין אשר כמצרים... והם מצויין לגבות מנת המלך והמכס, ע"י ממון שנותנין לאוצר המלך מכל שנה ושנה או לזמן קצוב, והם הנקראים מעלמים... ומלבד זה נודע בשערים שכל מי שנכנס למיניו זה רובם ככולם הם האנשים שיררו מנכסיהם ועליהם חובות, וכל מגמתם לקחת ממון המלך לפרע חובותם...'
- 6 הוא החכם הרשום שהוא היה המלוה. להלן בתשובתו השניה מזכירו רח"כ כך: 'ספר כתב איש

ומוציא דבה ודילמור על הנודר הנז' שעבר על נדרו ופרץ גדרו, והתאכזר ועזז התאזר באומרו עניות שכיח... הן אלה קצות דברי מורה לאיסור בנד"ד, ומראה פנים ועושה כוונים להעציב. ולבי ראה ואזני הקשיב, ויאמר להשיב: דברי ראובן הנה הנם על ספר...

עיניך רואות, ובא האות, כי דברי ראובן מפורשים הם לקדושים הללו, עיני כל ישראל עליהם, מי בעל דברים יגש אליהם. והאיש אשר יעשה בזדון להעמיד דבריו נגד דבריהם ישרפוהו בהבל פיהם, והחי יתן אל לבו לדרוש ולתור, לא לסתור, וידקדק בחכמה ובדעת, עד מקום שידו מגעת, ויעמוד ויפלל, ואם ימצא קושי בדבריהם ישכיל להטיב לפרוך ולמולל. זו היא דרך ישרה שיכור לו האדם ובזאת יתהלל המתהלל...

סיום התשובה:

הותר הנדר הותר הנדר. וראובן העני זכה בדינו ושרי ליה לאכול בשמחה לחמו ולשתות בלב טוב יינו. ומאן ידיע האי וחזיד להטיל מום ושולח לשונו, איתו דאפסיד אנפשיה והוא ילכד בעונו, אלקים יחננו ויברכנו, ינצרונו כאישון עינו, יפתח לבנו בתלמוד תורתו, ויטע בלבנו לעשות רצונו, נזכה למחדי קמי מלכא קדישא שהשמחה במעונו. נאם עבדא זעירא לעמלי תורה. הצעיר חיים כפוזי.

אגרת רח"כ אל רב"א⁷:

החכם יצ"ו!

מה עשיתי לך ומה הלאתיך אשר כזאת גמלתי לחרפני ברבים ולקרות אותי עברייך ובליעל ועם הארץ. ידעתי כי דברך נצב בשמים וכמוס לעה"ב, זאת היתה לי לבלתי השיב גמולך בראשך כראוי מן הדין ולהיות מהנעלבים ולא מהעולבים, כי אני ידעתי גואלי חי ובחרתי הסתופף בבית אלקים והוא יריב את ריבי. ועתה פן תהיה חכם בעיניך, **אוכיחך ואערכה לעיניך**. ואף גם זאת לא אדון אותך על אשר בשם בליעל קראתני, כי דרוש ידרשנו ה' אלקים מעמך יום הדין הגדול והנורא ורבים לוחמים לי מרום.

אך במה שקראתני עברייך ועם הארץ, אשיבך במליץ: ווי ליה לההוא גברא דלא חש לנפשיה ועשה מדמו שחוק למלא תאות נפשו הבהמית לקרות איש צדיק בדינו תמים במעשיו 'עבריינא' ברבים ואכילתו ושתייתו גדלים באיסור, וכזה עבר על דת משה. ומעית בדבר משנה ערוכה בפי דרדקי דבי רב, שנויה בפ"ד דנדרים, נדרי אונסין כיצד וכו'.

ואחר שהראתיך מקום הדין, לך נא אל בית הספר וקנה לך רב, **ילמדך להועיל המשנה הנ"ל** והוא יישירך פי' הרא"ש ז"ל עלה, משם תדע ותשכיל עוצם העונש המוטל עליך על הפקת רצון יצרך שלא לשם שמים. גם תבין ותדע ותודיע מי הוא זה הראוי לקרותו עם הארץ, ושמת סכין בלועך אם בעל נפש אתה.

ריבי בעל חובי שהובא לפנינו, והנה כלו קמשונים ונך אותו לא השארנו שריד.
7 הוצא מתוך תשובת רח"כ השניה. האגרת מוזכרת גם בדברי רב"א להלן: 'ואז קם זה הבליעל והתקצף וקלל ופנה למעלה וירם יד, וכתב לזה החכם המוכיח כי 'לא התירו לו ואין צריך התרה, ושטעה בדבר משנה ערוכה בפי דרדקי דבי רב, בפ' ד': נדרי אונסין כיצד הדירו חברו שיאכל אצלו וחלה הוא או שחלה בנו או שעכבו נהר הרי אלו נדרי אונסין וכו'.

גם הוגד לי כי שמתני למפגע לך, יושב בין הגדרים, וקראתני נחש נחשת. ויברכני ה' ומן שמיא אשגרוה בלוישנך ומפיך אנו חיים. ובכן על משמרת אעמודה לשמור מזוזות פתחי וגדרי, והפורץ סמא ידי תקטליה כמ"ד ופורץ גדר ישכנו נחש. כה המעתיר וכו'.

תשובת רב"א נגד רח"כ⁸:

שאלה: ראובן⁹ נתחבר עם מוכס אחד¹⁰ והיה הולך מפניה לפניה ומבית לבית לאסוף לו מעות להעמידו במלאכתו, שהיה השר כה"ר נתן הכהן¹¹ ז"ל רודף אחריו בכל עוז, מפני שלקחו המקום מידו, ולכן ראובן היה צריך לאסוף ממון רב.

והיה אומר לכל – ש'מי שרוצה להרויח בבטחון גדול, ילוח לזה המוכס בערבנותו. והיה מרבה בפטומי מילי כיוצא באלו, עד שהיה אומר ד'מי שילוח לו עדיף מדהבא פריכא בביתיה'. ובעונות היה מוחזק לבעל תורה והיה אמיד¹² דמשפי נכסיה ומהימן ושמע דינא דאורייתא, וקפצו עליו רבים ונתנו לו את ממונם, ומכללם חכם אחד רשום שבעיר¹³. וכתבו עליו שמר בחזוקים ובאיסור בשר ויין.

וזה נסח אחד מן השטרות: אוצר החכמה

'כפנינו עדים ח"מ הודה היקר ונעלה כה"ר אברהם שלום יצ"ו¹⁴ וכו' שהוא חייב להחכם הנעלה וכו' ארבע מאות ושמונה ושלשים פרחים ויניציאה וכו', וזקף עליו וקבל עליו לפורעם לו בסוף חדש אדר שני הבא ראשון פרעון גמור בשלימות בלי עכוב ואיחור כלל וכו'. ונכנסו החכם¹⁵ וכו' והבחור וכו' וחתנו וכו' ערבנים קבלנים, כל אחד מהם בעד חבירו הנז' ושלשתם בעד כה"ר אברהם שלום וכו'. באופן רצה החכם הנעלה וכו' לגבות המעות הנז' מכה"ר

8 לתתלת הקורא שיידע למה ירמזון לשונות 'החכם הרשום' - 'המוכיח' - 'הנעלה' - 'בעיניו', ציינתי אצל כל אחד במי מדובר.

9 רח"כ. יש לציין שבכל התשובות האחרות הדנות בדין זה אין הנידון כלל בראובן (רח"כ) שנתחבר אל המוכס ונעשה ערב לו, אלא במוכס עצמו (ר"א שלום). אמנם מיניה תדון גם על הערבים.

10 ד' אברהם שלום.

11 כנראה היה נכדו של הנגיד ר' נתן הכהן שולאל ממצרים.

12 אח"כ נעשה עני. ראה הע' 17.

13 לא מוזכר מי הוא ה'חכם הרשום'. ומתשובתו השניה של רח"כ שתובא להלן מוכח שהחכם הרשום היה מבני סיעתו של רב"א (ובפרט בענין החכם הרשום שלו). וכן מוכח במפתחות לשו"ת רח"כ (סימן ט) שבסוף כת"י נ"י באופן ברור שאינו רב"א עצמו: 'פסק דין של מהר"ר בצלאל אשכנזי זלה"ה על הענין הנז', והוא איש ריבי מסייע לבעל חובי. מ"מ רגלים לדבר שמדובר במהריק"ש, והראיה שרח"כ בתשובתו לדברי רב"א שבכאן (להלן אצל הע' 33) מסתפק מהי כונת רב"א באומרו: 'עד שמקורב כתב שטנה נגד החכם הרשום' אם לתשובת רח"כ בפולמוס האלמנה או פולמוס המוכס, והנה פולמוס האלמנה הלא היתה בעיקרה בין רח"כ למהריק"ש ('אהלי יעקב' סי' כה. ראה במבוא פרק 'הרקע'). נמצא שאם חשב רח"כ על צד א' ש'החכם הרשום' הנזכר בדברי רב"א הוא מהריק"ש, הרי שגם על צד ב' שהעלה שם שכוונתו לפולמוס הנוכחי. בענין המוכס מדובר באותו 'חכם רשום' מהריק"ש. ודו"ק. [ואכן מצאתי שכתב מהריק"ש ב'ערך לחם' יו"ד סי' רכח וסי' רלב דברים מקבילים, ע"ש].

14 מקור נוסף המזכיר חכם בשם זה במצרים, מצאתי באגרת בשפת לאדינו מן הגניזה הקהירית שנשלחה מצפת למצרים על ידי 'כאליפיה אגימאן' אל 'החכם הנעלה כה"ר אברהם שלום בן החכם השלם כה"ר יום טוב שלום'. ראה 'עליה והתישבות בא"י' עמ' 157.

15 רח"כ.

אברהם¹⁶ הנז', גובה, רצה מאיזה מהערכנים הנז', גובה. ושעבוד וכו' ונאמנות וכו'. ואם לזמן הנז' לא יפרעו לו המעות הנז' כנז', אסרו על עצמן כה"ר אברהם הנז' והערכנים הנז' כל מין בשר וכל מין יין איסור גמור מעכשיו כקרבן, עד שיפרעו המעות הנז' בשלימות. וקנינו מיד ארבעתם וכו'. ע"כ.

ועברו זמן החובות ולא נשתלמו. וזמן החוב של זה החכם הרשום נ"ר ורוב החובות קץ זמן היה בעודם עומדים על כנם, בזמן שהיו יכולין למצוא סדר לפרוע חובות אלו או רובם. ולא חשו להם, גם לאיסר אשר אסרו על נפשם לא נתנו לב¹⁷.

ובפרט זה החכם בעיניו¹⁸ היה מחזיק את לבם לבלתי שמוע את דברי הב"ד יכון בצדק. ועבר זמן רב ולא פייסו לבעלי חובם לכל הפחות בדבור, אדרבה היה מכעיסם זה החכם בעיניו.

עד שמקרוי כתב שטנה נגד החכם הרשום נר"ו¹⁹, לא בדעת ולא בהשכל, להראות את גדולתו נגד עמי הארץ כי יש לו כח לדבר נגד גדולים²⁰.

ואז קם החכם הרשום שבעיר²¹ והוכיח לזה החכם בעיניו ברבים לאמר – למה יריב עם מי שקראו הכתוב עבד לו והיה כנשה כאשר נשה בו, הלא טוב לו להתרפס לפניו, ואולי יותר לו האיסר, ולא יהיה במכשול כמה לאוין בכל יום.

וגם אם באולי התירו לו בשלשה, מ"מ גדולי עולם חולקין.

ואז קם זה הבליעל והתקצף וקלל ופנה למעלה וירם יד, וכתב לזה החכם המוכיח²² כי 'לא

16 ר"א שלום.

17 במפתחות של שו"ת רב"א דפו"ר (דף קיד ע"א) מנוסחת השאלה באופן שיש בו יותר בהירות: 'ועכשיו טוען החכם שעשה ערבות לחכם הרשום בעד המוכס כי אינו עובר על איסר אשר אסר על נפשו, כיון שהעני הוא והמוכס ואין יכולת בידו לפרוע, ודמיא לנדרי אונסין וכו'. ושאל השואל הדין עם מי'.

18 רח"כ.

19 הוא החכם הרשום המלוה הנז' לעיל [ולא כמש"ב רמ"צ בוחבט בתולדות רב"א שבראש דרשות ומאמרים לרב"א עמ' 17 הע' 22 שמדובר ברב"א עצמו]. ראה בתשובת רח"כ השניה שמסתפק למה כיוון רב"א ב'כתב שטנה' שהזכיר, אם לתשובת האלמנה שכתב רח"כ (נדפסה בשו"ת רב"א סי' ז), או לתשובתו הראשונה של רח"כ בענייניו. אמנם מרצף לשונו של רב"א כאן נראה שלשון שני עיקר.

20 בתשובת רח"כ השניה מבואר שכונת רב"א כאן היא שדיבר רח"כ נגד דעת הר"ן ז"ל.

21 רב"א. על המושג 'חכם רשום' והשלכותיו ביחס לרב"א, ראה שו"ת מהריט"ץ סי' קס: 'הגם כי רב הוא החכם הגזור גזרה הלא הוא החכם השלם הדיין המצויין כמהר"ר בצלאל ז"ל, בכל זאת חכמי אשכנז אשר נקבו בשמות בשאלה רבני אשכנז הם, הלא המה הרב רבי פי"ש היה רב מפורסם ודיין בעירו ואני שמעתי שהיו לו יותר ממאתים תלמידים גדולים וחכמים בישיבתו וגם הרב כמה"ר שמעון הגידו עליו שהיה אדם גדול וחבר ספר, וגם החכם השלם הה"ר שמשון [=ר' שמשון בק] והחכם השלם הה"ר יונה [=ר' יונה אשכנזי] חלקם בחיים את כלם זכרתי והנה הנם גדולי חכמי ישראל... ואם החכם כמהר"ר בצלאל היה רשום, אלו הם רשומים וחכמים גדולים, ולא יעלה על לב שיהיו טפלים לו להכריחם שיקיימו גזרתו כי בודאי היו גדולים ממנו במנין ובחכמה, ברוך חכם הרזים היודע מי הוא היודע כי המה היו בחזקת גדולי דעה... וכיצר יתכן שחכם אחד הגם שיהיה רשום הוא ושני תלמידים עמו יגזור גזרות ויסכם הסכמות על חמשה חכמים גדולים וכמה בעלי בתים על עסקי ממון, זה לא יעלה על לב... וראה גם שו"ת מהריט"ץ סי' קנה: 'יודע שיש הפרש בין חכם לתלמיד חכם שחכם הוא רשום ותלמיד חכם הוא תלמיד'.

22 רב"א.

התירו לו ואין צריך התרה, ושטעה בדבר משנה ערוכה בפי דרדקי דבי רב בפ' ד': נדרי אונסין כיצד הדירו חברו שיאכל אצלו וחלה הוא או שחלה בנו או שעכבו נהר הרי אלו נדרי אונסין. ופי' הרא"ש ז"ל: נדרי אונסין וכו', דמעיקרא לא היה בדעתו שיחול הנדר אם יעכבו אונס ודברים שבלב כי האי דמוכחין וידיעי לכל הויין דברים. ע"כ. וה"נ שהעני אין לך אונס גדול מזה ומעיקרא לא היה בדעתו שיחול האיסור בענין זה.

זהו דעתו של זה החכם בעיניו²³. וזה כמה שנים היה סורר ומורה דין זה במחשכים ובמסתרים²⁴, ועל פיו היו מקילין בנדרים כמה מעלמין ואכלו ממון ישראל. וכשהיו מוכיחין אותם, היו משיבין שעל פי חכם המה עושין. ולא ידענו מאין הרגלי, כי לא הוחזק זה החכם הבליעל למורה הוראות, עד אשר בגובה אפו נבעו מצפוניו.

ועתה אנו מחלים פני המורה צדק, יבאר לנו באר היטב אם יש ממש בסברא זו. תשובה: לא תציתו להני מילי מולייאתא דכיל קטן זה שלא כלו לו חדשיו, שעליו נאמר כי רבים חללים הפילה, ודבריו לית בהו מששא כלל, דשניא...

סיום התשובה:

ובר מן דין ומן דין, אפילו לדעתו המשובש, הרי נשלם זמן הפרעון בעוד שהיה יכולת בידו להמציא לו דרך ישכן אור והוא הלך חשכים²⁵ ולא רצה לפרוע לבעלי חובותיו.

ושמעתי מפי מגידי אמת שכמה פעמים היה בא מבית המכס וכיסו מלא זהב וכסף והיו שואלים ממנו בעלי חובותיו והיה דוחה אותם בדברים ובפניהם היה נותן למי שהיה לבו חפץ. נמצא דבשאט נפש לא רצה לפרוע בעוד שהיה יכולת בידו, ונמצא דחל עליו האיסור אפי' לדעתו המשובש והמבולבל. ואפילו עתה בעניותו לפי דבריו על כל פרוטה ופרוטה שיכול לפרוע ואינו פורע חל עליו האיסור...

והדין דצווחין ליה לישנא דמורה, אי בעי חיי מה לו [אצל רסן מתעה על לחייו²⁶] להוציא מזרות זרות וסברות נכריות לא שערום אבותינו, לאבד ממון ישראל בגאווה ובזו, ילך להפיק רצון בעלי חובותיו אשר כולם עליו, שהוא אכלם הממס הציגם כלי ריק, כי מי היה מאמין למוכס נעור וריק וארי רודפו לולי שהוא הדיחם בחלק שפתיו.

ושוב אמר לא פעלתי און לא נשיתי ולא נשו בי ובקש גם השתרר, ולא זכר אם היה בתוקעי כף בעורבים משאות²⁷.

ועתה זו היא תקנתו לקלקלתו - גודל לבו ישפילנה ישפילה עד ארץ לקחת רצון מיד מי מנושיו ולא יהיו נוגשיו. ואם אפשר יתיר להם פיסת יד מאשר תשיג ידו. ואם מך הוא, ימך לפניהם, ולא יענה עזות.

ולפני החכם השלם נר"ן²⁸ אשר אבד ממנו, ליזיל וליתבי אדשיה ויעשה אשפה ומאשפותיו ירים ראש, ולא ישיא אויב בו, כי תרתי אית ליה עליה - דררא דממונא, והקנטת דברים,

23 רח"כ.

24 רמז לרח"כ שהיה 'סגי נהור'. ראה במבוא הע' 117.

25 רמז כנ"ל.

26 השלמתי ע"פ כתב יד.

27 מכאן ברור שרח"כ היה אחד מן הערבים.

28 החכם המלוח.

אשר הרחיב פה האריך לשון וירב אמרים מרים זרים כנגדו, ובעט בעטו בעטיו של נחש וחקק חקקי און לדבר עליו תועה ונכוחותיו יעול.

ולכן צריך לבא באש ובמים לפניו כדי לפייסו ויגהה ממנו מזור. ואחר דעביד כל מצדקי דמצי למעבד כדי לפרוע ולא מצא מקום כלל ויכנע לבבו הערל כדי שיתירו לו ולא ירצו להתיר לו, אז יש מקום קצת לסברתו הרעועה.

ואם מפני שנשתרש בחטא גסות הרוח יאמר בלבו אידחייה ולא נדחיין, ולכן יתן כתף סוררת, כתפו משכמה תפול וימל כראש שבולת ובני יעלא בני דרקון, כההוא בר דרומא דאכשליה פומיה ברמות רוחא ואתא דרקונא שמטיה וכו', ומי שנעשה שוכן לעפר עפרו ננער ויאריך ימים ובכל יקפץ.

והאל יצילנו משגיאות ומהכשל בדבר הלכה.

נאם הצעיר בצלאל אשכנזי

תשובת רח"ב נגד רב"א, התשובה נשלחה אל כמה מחכמי ישראל, ובראשה בקשה אליהם שיסכימו עמו בתשובה זו

וזאת תשובתי על חלומותיו ועל דבריו:

אראלים ומצוקין דעסקי באורייתא קדישתא מאירים ומזהירים דדיירין בכל ארעא, שלמיכון יסגא.

אנא תלמידכון זעירא ועבדכון רבה דיתיב בתרעא דבי מדרשא וטריף אבבא מנשק כיפי ועינויהו מטייפי וכאיב לבא מחוי קידה ונשיק ידא לכולא מתיבתא מזעירא ועד רבא, ובתר כן יעול למשריתא ביה דינא שריא ויתבא למתבע אולפן ולאגחא קרבא עם הדין פלגאח בטל דבבא וכען הא מילתא דבעינא, מיניכו מלכי, אפרכי דהדין כתבא מתון מתון תתקרי, למשקל ולמטרי בה, אם תשכח רחמין בעיניכון ורחושי מרחשון שפתותי קושטא ויציבא, במטותא חתמו יתה בעזקתכון קדישא גושפנקא דדהבא. והן לא, תהודעונני מאי בורכא ומאי פירכא ולית לן בה, ולכי תיתי ותמטי הכא נגפף לה וננשק לה ועבידנא יומא טבא.

ודין הוא רשם כתבא:

כתוב בשאלה²⁹ וז"ל: 'ראובן נתחבר עם מוכס וכו', עד: 'מדהבא פריכא' –

עיניך תחזינה מישרים כי השואל הזה³⁰ הוא הדיין הוא העד שהעיד עלי שהייתי מפתה בני אדם לתת לנו את ממונם. והנה עתיק יומין והוא הסופר והוא העד נאמן עלי שרוב החובות של המוכס הזה לא היו על ידי, ובפרט בענין החכם הרשום שלו. ואדרבה הוא³¹ אשר פיתה אותי ע"י הסופר הנז', והייתי נשמש ממנו, כי ידעתי ורשום הוא אצלי איש ריב ומדון, וראיתי אותו שני ימים ולילה אחת לפני הולכים בקרב, עד שלרוב ההפצר והפיוס הוכרחתי לצאת ערב.

²⁹ רח"כ מצטט כאן בראש כל קטע מלשונו של רב"א בתשובתו סי' לב. מכאן ברור שרח"כ צירף אל תשובתו את תשובת רב"א זו, ושיגרן יחדיו אל החכמים הנמענים. ראה גם להלן בלשון תשובת חכמי פאס.

³⁰ רב"א.

³¹ החכם המלוח.

והשואל הזה הוא הידעוני המשיב והוא בכלל המכשפים המצפצפים לא בתבונה ולא בדעת, וראוי לנו ומצוה עלינו לבדוק אחריו עד מקום שידינו מגעת.

ומה שאמר 'ובעונות היה מוחזק לת"ח ומחזיק ושמע דינא דאורייתא' –

הודאת בעל דין כמאה עדים דמי. ובמה שאמר 'היה' – לא מפיו אנו חייין ולא כל כמיניה לסתור בנין מוחזק בהודאתו על כרחו שלא בטובתו בדברים בדאם מלבו בשנאתו ובקנאתו. ובעזרת ה' וחמלתו היה ותווה ומאתו נדרוש כן ירבה וכן יפרוץ.

ובמה שאמר 'קפצו עליו רבים וכו' –

זיכה אותי בעל כרחו. וכן הוא האמת שלא פתיתי אותם, אלא שהם מעצמם קפצו עלי, כאשר העדותי עלי בורא עולם. ובכן הכחיש דבריו הראשונים שאמר שפיתיתי אותם ושקורי שקר. ולשון אחרון עיקר. ואחר שהודה בפיו שהם קפצו עלי, הוכחה גמורה וברורה היא שלא נדרתי לדעתם, ויכילנא למימר אין נדרי ואדעתא ידי נדרי.

ומה שאמר 'ומכללם חכם רשום וכו' –

אין רישומו ניכר כל עיקר, ברם רושם בואה דחזינא יתיה בחדתותיה ובעתיקותיה³².

ומה שאמר 'ובפרט זה החכם בעיניו היה מחזיק את לבם לבלתי שמוע וכו' –

הנה חשבני לחוטא ומחטיא, ומה אשיב על תוכחתי, הלא אלדים יחקור זאת וזאת אשיב אל לבי, דום לה' והתחולל על כן אוחיל לו.

ומה שאמר 'עד שמקרוב כתב שטנה נגד החכם הרשום לא בדעת ולא בהשכל' –

לא ידעתי להיכן כיוון, אם רמז למה שכתבתי היום ג' שנים על ריב אלמנה³³ שתבעה נדונייתה ושיירה כתובתה בפירוש שתיזון בשבילה, שהוא וחבירו הרשומים פסקו שאין לה מזונות, ואני בעניי הבינותי בספרים ובררתי ופסקתי כנגדם שיש לה מזונות. כבר בא פסקי זה באוצר ה' לפני הרב אבינו הזקן מוהר"ר שמואל די מדינה נר"ו ות"ל בעיקר הדין הסכים לדברי.

ואילו כתב זה³⁴ בהיות הפסק אשר שלח אלי הרב הנז' במטמוניות עמו, כאשר עשה לי ועשק אותי בהניחו הפסק הנז' במחשך אוצרותיו קרוב לשנה, החרשתי ויאמנו דבריו. אמנם אחר שעורני ה' והוצאתי בלעז מפיו וחזר לידי הפסק הנז', אוי לה לאותה בושה או לה לאותה כלימה. ומה ישיב על תוכחתו.

ואם כיון למה שכתבתי היום כמשלש חדשים אני וקצת מרבתי על ספר כתב איש ריבי בעל חובי שהובא לפנינו והנה כולו קמשונים ונך אותו לא השארנו שריד והוא עזרו לרעה, אם לזה כוון, הכל יהבל, כי הנה גם הוא לצפת הובל והנה החכמים השלמים העומדים שם לפני ה' תמכו בידיו ואשרו חמוץ, הלא הוא כמוס עמדי חתום באוצרותי.

והאי גברא לא מרגיש ולא חלי, דלא סגי ליה דלא הדר מסברתו הרעועה עפ"י הודאת בעלי דעה, אלא שעומד במרדו ומחזיק את ידו³⁵ ואומר על שמאל שהוא ימין, ולאיש אשר אלה לו מי יוכל שאתו ועצור במילין.

32 בכת"י: או בעתיקותיה. מדובר בחכם הרשום המלוח.

33 מפשטות לשונו של רב"א נראה שאין זה הנדון.

34 ר"ל 'אילו כתב' רב"א את דבריו דלעיל אודות כתב השטנה 'בהיות וכו'.

35 רב"א מחזיק את ידו של החכם המלוח.

ומה שהוציא דבה עלי שדברתי נגד הגדולים³⁶ –

חלילה לי מרשע, וחם ליה לזרעיה דאבא לבא בנכורות נגד רבותינו ז"ל הלא זה הדבר אשר כתבתי בפסק האלמנה הנז' כמה שהליץ הר"ן ז"ל על רש"י ז"ל, דלא גיחא לי שנויא ידידה ז"ל, ולא אמריתה מסברה אלא מנמרא ברורה, וגם היא צרורה בצרור המרדכי ז"ל. ולשון חכמים הוא, נהגו בו קטנים לגדולים. וזה הרשום בעיר העיר המון רבה והוציא דבה שהקלתי וזלזלתי בכבוד גדולים וקדושים סתומים וחתומים ולא מפורשים. ואם שאול ישאלו לו לפרש דבריו ולבררן מי הוא זה ואיזה הוא, ישיב להם הלא הוא הר"ן ז"ל. בטחתי בזכות עצמותיו הקדושים יהיו דבריו³⁷ נזכרים ונגשים לפני בית דינו הצדק³⁸ והוא יריב את ריבי במהרה לפני בא יום ה' הגדול והנורא.

ומה שאמר 'ואז קם החכם הרשום שבעיר³⁹ וכו' –

כבר הודעתי והשמעתי⁴⁰ ואתם עדי כי השואל הוא הידעוני המשיב והוא הרשים את עצמו. הכי קרא שמו 'חכם רשום בעיר' לקיים מה שנאמר ואם אין זר פוך.

ומה שאמר 'והוכיח זה החכם בעיניו ברבים למה יריב וכו' –

מה אענה ומה אומר איש אשר ביום שבת קדש קבץ קבוצים ועמד ואמר לגבר⁴¹ אשר דרכו דרך ה' בטהרה, שומר נפשו מכל משמר, כמה חרופים, כל שומעיו תצילנה אזניו ושערו יסומר, וכעת אמור יאמר טובה תוכחתו מגולה, וחרופיו וגידופיו חמר יומר ועיקר התוכחה תחת לשונו הכחידה, ומה יעשה ליום פקודה. ובעבור תהיה לי לעדה, אעתיק לך מגילה עפה, כסולת נקיה ויפה, כלולה בשמן שריפה, כתבתיה ושלחתיה לו למנחה, בעידן ריתחא, ממנה תדע מה שחירף אותי וגידף. וז"ל אות באות, אינני גורע בה ולא עודף: החכם יצ"ו...⁴². עכ"ל. ועתה ראה גם ראה מי נתלה במי, ובשלמי הרעה הזאת. ואל ברוך גדול דעה לפניו גלויה וידועה מי אשר חטא ומי הוא נקי וברי ולב נשבר ונדכה ונכאה, בחר ה' יראה.

ומה שאמר 'ועל פיתו היו רוב המעלמין מקילים בנדרים וכו' –

כבר השיבותי על דבר זה אחת למעלה ושבע למטה. והעומד על גבו ממעל לו כפועל כפיו ישיב לו.

ומה שהשיב הידעוני והוא השואל וז"ל: 'לא תצייתו להני מילי מולייאתא דכייל קמן זה שלא כלו לו חדשיו שעליו נאמר כי רבים חללים הפילה ודבריו לית בהו מששא' ע"כ. –

כמה יגיעות יגע זה העני למצוא דברי חפץ למלאת חפצו וחשב להקל ולזלזל בלשון זה. ואנא אמינא ליה איפכא ותחשב לו לצדקה: בחייכון רבנן, אציתו להני מילי דלאו מולייאתא דכייל הדין סבא דכלו לו חדשיו ושניו ודבריו אית בהו מששא בקבלה. ופי' מולייאתא היינו

36 מכון לדברי רב"א שהובאו לעיל: 'להראות את גדולתו נגד עמי הארץ כי יש לו כח לדבר נגד גדולים'.

37 בכת"י: דברי.

38 של הר"ן.

39 רב"א בלשון השאלה מזכיר את עצמו כאן לראשונה.

40 לעיל בד"ה ענין תחינה.

41 רח"כ. ואפשר שיש כאן גם רמז לריבו של רב"א עם רמ"ג.

42 השמטנו נוסח האגרת, כי כבר הובא לעיל, תחת הכותרת 'אגרת רח"כ אל רב"א'.

דבר כבוד וגדולה, וכן פירש הרב בעל הערוך בשם הגאונים ז"ל ודבריהם דברי קבלה... והנה להיותו עוסק בדברי הבאי, דמה נדמה לאיש הזה בפלפולו לגמל הפורח באויר... וזה המדומה רעיוניו על משכביה סליקו ויחלום והנה הגיע השמימה ראשו והקיץ ורקת נפשו. ואף אם נעקר הסלע מצדו, ונהרס יסודו, וירד אחריו כבודו, אבא עד תכונתו, ואכנס בתוך חדריו, לחטט אחריו, ואומר שהן לו יהי כדבריו... ואם יעזוב דרכו ומנהגו להיותו נוקם ונוטר ויחזור בו ויודה על האמת, תקובל תשובתו ותעתר...

ולא חדתא היא לגביה, למוד הוא להיות מקל בכבודו. ומגידי אמת השמיעוני כי בהיותו בקוסטנדינא באתריה דמר⁴³ הקל ראש כנגדו. והחכמים השלמים יצ"ו החסים על כבודו, רצו להכות על קדקדו, אך ענותנותם וחסידותם הצילוהו ושבקוה דליקום בדיניה ובעונשיה ואי זכי ועייל להתם יפוק לאפי' בשתיין פולסי...

ומה שחזר בתשובה של רמאות לחוס לכבוד הרב ונלחום נלחם בנו ורב כמו שנאמר וז"ל: 'ומ"מ גם לדידיה ז"ל שניא נ"ד דעיקר ההלואה תלוי בזה, ואילו תנאי הכתובה שלא ישא אשה אחרת אפי' לא יהיה לו בנים ממנה אינו תלוי כ"כ וכו' –

כאן גילה והעיד על עיונו כמה גריע וקל, כי שקל במאזניו הפחותות ובמידותיו החסרות כי יותר מקפיד המלוה על הלואה בהלואת מעותיו ממה שמקפדת האשה על בעלה לבל ישא עליה בעודה תחתיו. והמדות האלו אשר מעפר יסודם, ראוי לאבדם, פן תנקש אחריהם, ובעליהם כיוצא בהם, נפשם בהם תתעטף, פי הטף ונשים אשר מעולם, ואשתו ובתו מכללם⁴⁴, יכחשו לו ויאמרו אמת הוא שהקפדת האשה על בעלה אין ערוך אליה. ואם ראה ראינו רבות בנות עשו חיל ולא הקפידו על בעליהן להתנות בענין זה בהפלגת, הנה כן גם בני אדם ...

סיום התשובה:

ועל מה שכתב: 'ובר מן דין ומן דין וכו' עד 'והוא הולך חשבים וכו' –

הלא כה דברי שוטה, שפיל לסיפיה דקרא דכתיב יבטח בשם ה' (ישעיה נ, י), וכו' בטח לבי (תהלים כח, ז), כי אלך בגיא צלמות לא אירא רע (תהלים כג, ד), ופי אשב בחשך ה' אור לי (מיכה ז, ח), וחשך טמון לצפוניו (איוב כ, כו), מצפוני לבו הנגלים לחוקר לבות, כי כל מה שכתב ואשר דבר עלי הוא משנאה וקנאה ואיבות. ומ"מ אנחנו חייבים לענות אותו לברר את הדין כי היא חובת הלבבות. ובכן אומר כי מה שכתב...

ומ"ש 'ושמעתי מפי מגידי אמת שכמה פעמים היה בא מבית המכס וכו' ונמצא שבשאת בנפש לא רצה וכו' –

הלא אבן מקיר תזעק צעקה גדולה ומרה, זאת חוקת התורה, לדבר סרה על 'מוחזק בת"ח ומהימן ושמע דינא דאורייתא' כמו שסדר בשאלתו בעל כרחו שלא בטובתו וגם עתה ת"ל לא כהתה עינו ולא נם לחה והריחו ביראת ה' ובתורתו יהגה יוסף ולילו. ולאיש אשר אלה לו מי ארי מי עז, להוציא עליו לעז, ודברים מרים, שפרוץ בנדרים, בשאט נפש, ולא יחוש לנפש, אם לא שתהיה בעדות נאמנה מבלי שטנה מקובלת בב"ד מצויין, ישר ונאמן,

43 מהר"י בן לב.

44 מכאן שהיתה לרב"א לפחות בת אחת מאשתו הראשונה.

בפני בעל דין, כראוי מן הדין, וזה האיש, יחפיר ויבאיש, וכארי יתגבר, ולא ידע כי בנפשו דבר...

...ואדרבה אני אומר כי טענה זו נם היא לי לישועה, ודבריו אלו יוסיפו אומץ בטענת הנודר לומר אדעתא דהכי לא נדרי, כי מי יוכל לדקדק על עצמו שלא תשאר עמו פרוטה קטנה, ולמשמש בכליו בכל שעה, שלא לעבור על השבועה, ומה גם אם יהיה ת"ח ירא חטא, ונוסף גם הוא אם יהיו עליו בעלי חובות הרבה, שאם בא לדקדק על עצמו בכך יהיו ימיו מכאובים, ותכבד עליו העבודה עבודת שמים...

¹²³⁴⁵⁶⁷אח"ח

ומ"ש 'והכל לפי דעתו המשובש אבל לפי האמת שניא נ"ד וכו' –

הזהרו בזקן שמשכח תלמודו בידו, מדעתו ומרצונו, ואשר ראתה עינו ושמעה אזנו, מעבירו ומסתירו, לעשות נחת רוח ליצרו, כי הנה כל המלכים הערוכים בפי למעלה... והעתיק ממנו מאי דניחא ליה והשמיט השאר, ויאמר בלבו מי רואני ומי יודעני, ולא ידע כי נחש ינחש איש אשר כמוני. ואם דבר זה בא אליו בהעלמה, פתיות ושגגה תחשב לו ולא אשמה. והאיש אשר יעשה בזדון, יחוש לנפשו בקום למשפט אלדים, אם אב ואם אדון.

ומה שהעיד ואמר וז"ל: 'וידוע שאפי' יסדרו לו לזה הבליעל וכו' –

אלה העדות תבאנה בהיכל מלך האל המתנשא לכל לראש ודרוש ידרוש אלוד ממעל, ואל כל מוצא פיו, פי ה' יקבנו. ואם עדותו נאמנה ועריכתו נכונה כדת וכהלכה, ישא ברכה, גם את הטוב יקבל. ואם מך אני מערכו, כה יעשה לו אלדים וכה יוסיף. ואני בה' אצפה ישוב עלי לטובה ורפא ירפא⁴⁵.

ברוך ה' אשר לא עזב חסדו ואמתו ולא חשך ממני אני עבדו בן אמתו אשר הנחני בדרך אמת להוציא דין זה לאמתו, בראיות ברורות כראי מוצק חזקים מאירים ומזהירים כזהר הרקיע בהיר הוא בשחקים. וספר כתב איש ריבי, יכרו עליו חברים, יחצוהו בין כנעני נכוני סוחר תורה החוזים בספרים, המה יביטו יראו כי לא תואר לו ולא הדר, כלו סג, והנה קל מהרה ירדפוהו ימצאוהו והשג יושג.

¹²³⁴⁵⁶⁷אח"ח

ומן הראוי שעל ניאוצו הבא בקונטרסו אעלים עין ולא אשים על לבי, ומה טוב ומה נעים להיות נעלב ולא עולב, אך יצא יצא בדבר שלא הורשה ועשה נחת רוח ליצרו וזממו הפק, ואגב שקלא וטרחא סלקא ריתחא ולא יכולתי להתאפק, והדן אותנו לכף זכות יזכה לחזות בנועם ה' ורצונו יפק, ואל עמו ואל חסידיו ידיו תביאנה את אשי ה' אלודיו ומשיחו ובנחה יאמר אמרות ה' אמרות טהורות ברורות בלי ספק.

כה מעתיר משכים ומעריב לבתי מדרשות ועל דלתותיהם דופק.

הצעיר חיים כפומי

תשובת הר"ש גאביוזון נגד רב"א:

⁴⁶זה מ"ש החכם השלם כמהר"ר שלמה גאביוזון נר"ו על ספר כתב איש ריבי מהר"ר בצלאל אשכנזי ז"ל הכתוב לעיל וז"ל:

45 ראה במבוא שכתבנו שאפשר שהסיפור המובא אצל החיד"א ור"י ספיר נרמז בדברי רח"כ כאן.

46 כותרת זו נכתבה ע"י רח"כ, העתקתי מתוך כתה"י.

מה שתפסתי על פסק החכם כה"ר בצלאל אשכנזי ז"ל שכתב על מי שאסר עליו איסור בשר ויין.

הנה השואל הוא המשיב. והאריך במקום שאמרו לקצר, והלך מבית לבית ומפינה לפינה לאסוף ולקבץ דברי חירופין למלאת תאות נפשו ולקרא לעצמו חכם רשום שבעיר, שהוא היה החכם המוכיח, ועבר על לא תשא עליו חטא, שביישו ברבים על לא דבר, וקראו כליעל ועברייך ודברים קשים מאלו, ונתקיים בו כל הפוסל וכו'.

והנה מסדור השאלה אשר כתב נודע לכל היותו שונא מצד קנאה, ועבר על לא תשנא את אחיך וכו', שהשאלה היה די לו בשתי שורות: מי שאסר עליו בשר ויין אם לא יפרע לזמן קצוב, והגיע הזמן ואין לו במה לפרוע, אם חל עליו האיסור אם לאו. וכזה היה די, והוא האריך ללא צורך, ולא חס על בל תשחית דגופא ולא על בל תשחית דנפשא, בהיותו מוציא לעז בדברי כזב, באומרו שהיה מחזיק את לבם לבלתי שמוע, והרבה לכתוב, ולא חס לפחות על בל תשחית של הדיו והנייר. וכל מה שכתב בנאו על תוהו כמו שיראו מעכ"ת.

וכתב: 'לא תציתו להני מילי מוליאטא דכיל קטן זה שלא כלו לו חדשיו' –

ואני אומר: זה הזקן שלא קנה חכמה רצה לזלזל בחכם קטן חכמות ורב לו, בקרותו 'קטן' ולא ידע כי דוד הוא הקטן ויעקב בנה הקטן. גם נעלם ממנו אל תסתכל בקנקן, שיש חדש מלא ישן וישן שאפי' חדש אין בו...

הד"ח 1234567

ועוד כתב בשם 'מרנא ורבנא הרב הגדול כמהר"ר דוד ׳ן אבי זמרא ז"ל בתשובותיו סי' אלף רל"ז דעניות שכיח והו"ל לאתנוי'. - כנראה ששוחד אהבת הנצחון כהו עיניו, ולא ראה מולת הדברים אשר כתב הרב...

עוד כתב וז"ל: 'ולדידיה ז"ל לא עלו כהונן דברי הרמב"ם ז"ל...' –

והנה הוא שם משכון נפשו לתרץ דברי הראשונים, ולא תירץ דברי האחרונים, ונשארה נפשו ממושכנת לבוראה, עד שיפרע ממנו על מה שבדה מלבו והוציא לעז על לומדי התורה, ושנאה תקועה בלבו, שאם היה יכולת בידו היה נושך אותם כחמור. ומה שכתב יעיד עליו שחשב שלרוב דבריו לא יענו אותו, והנה תפסנו עליו אחת לאחת, והוא כתב כמי שמדבר עם עמי הארץ, בהזכירו גרסאות ומסקנות במקום שאין להם צורך, להראות לפני עם הארץ היותו בקי בתלמוד. והנה מה שמוציא מפיו לראיה וכתב אינו מכין, כ"ש חילוף גרסאות... ועל משכנו יאמר מה שאמר יאודה תקח לה פן נהיה לבוז וכו'.

סיום התשובה:

עוד כתב: 'ובר מן דין אפי' לדעתו המשובש הרי נשלם זמן הפרעון בעוד שהיה יכולת בידו להמציא לו דרך ישכון אור וכו' –

ואני אומר: שאחר השקירה דישוב דעתו הרס כל מה שבנה בהעידו שהיה יכולת בידו להמציא לו דרך ישכון אור, ונעלם ממנו דברים פשוטים שאין נעשה דייך וכו'.

עוד כתב: 'ישמעתי מפי מגידי אמת שכמה פעמים היה בא מבית המכס וכיסו מלא זהב וכסף והיו שואלים ממנו כעלי חובותיו והיה דוחה אותם בדברים, ובפניהם היה נותן למי שלבו חפץ בשאט בנפש וכו' –

ואני לא ידעתי מי היו המגידי האמת שהיו נמצאים כמה פעמים בבית איש עובר בשאט
בנפש על איסור בשר ויין ולא היו נמנעים עוד מליכנס אצלו משעה ראשונה, ואפשר היו
תובעים אותו, והחכם הזה לשנאת הנתבע קבל עליו עדות התובעים וקרא אותם 'מגידי אמת
וכו'. ולאמת היותו שונא, העלים מה שכתב הריב"ש ז"ל...

הנה נתברר מכל זה שזה המשיב חכם בעיניו, ולא היה בצל אל, אלא בצל סטרא דשמאל,
ונכנסה בו רוח רעה והוציא מדעתו, וכתב על אסור מותר ועל מותר אסור. ואם כל פסקיו –
ומה שמתפאר שכתב ג' אלפים ניירים – הם על דרך זה, ראויים הם לגנוזם ולאבדם ולשורפם
אפילו ביום הכפורים שחל להיות בשבת, כדי שלא ישתו התלמידים הבאים אחריו וח"ו ימותו.
ונתאמת אצלי היות הדבר כן, לפי שלשה פסקים⁴⁷ של זה החכם בעיניו באו לידי, וכולם
אינם מפי ספרים אלא מפי סופרים הכותבים כתובות ושטרות.

ואני תפלה יכרת ה' המלשינים ומוסרים ומצערים לצבור בין בגופם בין בממונם, ובכללם
הלשון המדברת גדולות ויסכר פי דוברי כזב ומעידי שקר על ירא מחטאיו ותוהה על הראשונות
ועומד בפרץ לתקן מה שעוית עם לומדי התורה לשמה.

הצעיר שלמה גאביון

תשובת מהרי"ט אל רח"כ:

דזיו ליה כבר בתיה, וכבן עזאי בשוקי טבריה, החכם השלם, מקור חכמה, מעין המתגבר,
כמהר"ר חיים נר"ו, מחיה חיים יתן לו חיים ארוכים ומתוקנים וכסא כבוד ינחילנו כצנה רצון
יעטרנו.

על אודות ראובן שנתחייב לשמעון סך ממון לזמן ידוע ואסר ראובן על עצמו בשר ויין אם
לא יפרע לשמעון בעל חובו לזמן הנז' והגיע הזמן ומטה יד שמעון די השיב לו ויש מי שדימה
להתיר מההיא דתנן חלה הוא או בנו או שעכבו נהר הרי אלו נדרי אונסין.

47 מסתבר מאד שכונתו לתשובות שבאו בשו"ת רב"א סי' כא, כב וכג. בענין גט הבא מאלכסנדריא
(מקום רבנותו של ר"ש גאביון). ראה לשונו של רב"א שם ריש סי' כא: 'ראיתי על נדון זה קונטריסין
מבעלי תריסין מחבלין ומיריין זה לזה בהלכה. ואני זה ימים אשר נהייתי ונחליתי ועדיין אני חלוש
ולא יכולתי להשיב על כל קוץ וקוץ... ועתה קמו קצת מורים ואמרו בלבם ננים יחד לרחות סברתו
בגילא דחיטתא. ובאמת כמעט קט הסכמתי להיות כמחריש דתרוייהו הפוסל ומעכב והמכשיר לכתחילה
חביבין לי כיותר עד לאחת ה' יאריך ימיהם וירבה גבולם בתלמידים ואזני שומעות בתוככי ירושלים.
ושוב מרוב אהבתי האמת הסכמתי לפנות פני אליה ועורף אל ידיד נפשי, כי האמת אהוב יותר מן הכל,
לכן הידידות תעמוד במקומה הראוי לה ומשפטי ה' אמת צדקו יחדיו. ומה גם להיות דבר שבערוה ויש
לחוש פן תפשה המספחת ואהבת הנצח תנצח להקל בדבר חמור מזה נגד אבות העולם. על כן החלש
יאמר גבור אני לגלות יסוד דברי המכשיר ועביד עובדא ותראה שברו נבל יוצרים... ואסכנדריא
בתר מצרים גירא ומתורתה היתה שותה תמיר מימי קדם קדמתה, עד שעבר זו בתוכה להיות מושל
בישראל וחמס בארץ מושל על מושל בעצת בני פריצי עמנו בני עקוב בני חטיפא בני סטי בני פרודא
אשר מן התחברות הזאת הפרידו אמת המים מן הנהר הגדול היוצא מעדן ויקימו להם מצבות ויטעו
אשרות אמרו לעץ הקיצה עורי לאבן דומם הוא יורה. ועתה אשר חמל ה' על עמו וחזרה עטרה ליושנה
ומושלה מקרב עמנו יצא מהמיוחדים שבישראל אנשי חיל אנשי שם, חזרה מעלת התורה למקומה.
יהא רעוא שתהיה יתד תקוע במקום נאמן ויריק עליהם ברכה ער בלי די, ושחחו עוזרי רהב ומי אפסים
תהיין חוברות אל מי שחו והשלולית שמחלקת שלל לאגפיה ויאמר לה מי שחו שחי ועעבורה והיא
תשים כארץ גוה ומצרים ובנותיה תשבן לקרמתן והעיקר עיקר והטפל טפל...!'

ויראה לי שמי שהורה כזאת לא עמד על עיקר השמועה. ושלש תשובות יש בדבר... ולהיותי מצטער בצערו של נודר זה ובפרט שהוא ת"ח, לא מזנינן רישי אבי סדיא עד דמהפכא בזכותיה. ומצאתי לו רפואה, שישאל על נדרו בפני שלשה ויתירו לו.... והנלע"ד כתבתי.

יוסף בכמהר"ר משה מפראני זלה"ה

תשובת הר"ש דוראן אל רח"כ⁴⁸:

מצרים יע"א, להחכם ה"ר חיים כפוזי יצ"ו, תשובה על הפסק דין הנזכר ששלח אלינו. ראיתי והנה מנורת זהב כולה, שבעתים כאור החמה לה, היא המגלה הנותנת אמרי שפר, באמתה של תורה נקראת ספר. ערבו עלי דברי דודי החכם השלם הרב הנערב ומשאו ומתנו, וכן שפתיו ומתק לשונו, להתיר לראובן נדרו להיות אוכל בשמחה לחמו ושותה בלב טוב יינו, יען כי אנוס הוא ורחמנא פטריה מצד עוניו וחסרונו. וראיתי ממנו נר"ו שכנגד האוסר נתמרמר ושפך עליו חרונו, לפי שהורה לאיסור נגד חפצו ורצונו.

ולכן אני הצעיר בראותי, כי לדברי האוסר נמתה דעתי, למנוע עצמי מהתשובה חשבתי, שחששתי פן אהיה מנגד ח"ו לאדון ואחלש לדעתיה עלואי אך אמנה לאשר הכרתי מבין ריסי דברי האדון נר"ו כי דעתו רחבה, וענותו מרובה, וחכמתו שלמה, אמרתי ארוצה ויהי מה, גם כי דעתי קצרה, ואין אני יודע עד מה, תורה היא וללמוד אני צריך. ושלמה רבא מאלהא רבא למ"ר יהיבנא והורמנא ידידה שקילגא, לחוות דעי גם אני והאדון בשכלו הישר וכן ערכו, ישקול הדברים והאמת יורה דרכו.

דברי אגור כלם סובבים, הולכים ושבים, על ב' קטבים, הא' כי ראובן הנודר הוא אנוס מצד עניו וע"כ רחמנא פטריה, ולאכול בשר ולשתות יין שרא ליה מאריה, נדרו ואיסורא הלך לו ואינו, כי לקח אותו אלי"ם מצד עוניו וחסרונו. והקוטב הב' משיב ומאמין ומקשיב, כנגד דברי האוסר באומרו אונסא דשכיח דשאני, וראובן זה איהו דאפסיד אנפשיה בדלא אתני, ומצד זה פסק הדין לחומרא. והאדון העלה מכה עיונו דאדרבא איפכא מסתברא, דעניות שכיחא טובא ואנן סהדי דלא עלתה על לבו והו"ל כנדרי טעות ומצד זה עדיף ליה למר כחא דהתירא. ולכן יהיה דברינו כנגד ב' הקטבים, להציב בהם נציבים...

סיום התשובה:

הנה העלינו מדברים אלו לפי מה שהורנו מן השמים כי ראובן זה עדיין הוא עומד באיסורו ולא הותר לו נדרו כמו שהוכחנו בב' הקטבים, בדברים פשוטים ברורים וקרובים, והאל ית' ימלא חסרונו, ויפתח לו מאוצרו הטוב שערי פרנסה וירבה לו ממונו, לפרוע לבעלי חובותיו לכל אחד הונו, ואז בכבוד תרום קרנו, ויאכל בשמחה לחמו וישתה בלב טוב יינו, ובחדות שלות מעוזו ישבע בטוב, והיה כגן רטוב אנוס.

ולא יעלה על לב אדם לומר על ראובן זה שעבר ח"ו על נדרו וצריך להחמיר עליו כאותם

48 ע"פ שו"ת תשב"ץ הנדפס. נוסח תשובה זו בכת"י שו"ת רח"כ הוא שונה הרבה, לכן לא השויתי ביניהם אלא מעט.

הימים שעבר כדאמרינן התם בגמרא, דלא היא דראובן זה לא נתכוון לעבור ח"ו, אלא עשה על פי הוראת חכם ושלם סמכא ובר סמכא. ואם לא נתכוונה הוראה זו לפי דעתנו להלכה, אין עליו חובה ואשמה דכוונתו שלימה ותמימה. והו"ל אנוס בדבר זה כההיא דאמרינן לעיל לבו אנסו...

והמורה הזה נר"ו, ירבה האל ית' שכרו, יען כי פלפל בחכמה, ומתוך דבריו נר"ו ידענו ידו הרמה, ודעתו השלמה, ירבו כמותו בישראל, כי גבר באחיו בתורת האל. ואני הצעיר גם כי חלקתי עליו, ידעתי כי כוונתי טובה תתרצה אליו, כי תורתנו הקדושה נתנה לנו רשות לומר כל אחד דעתו, ולפעמים הקטון אומר לפני הגדול דבר טוב בעתו, וההוא מרבנן אמר אי הוינא התם הוה אמינא מילתא דעדיפא מינייהו וכו'. והוא יתברך יעמידנו על האמת, ואויבנו פלילים יכרית ויצמית, ויראנו מתורתנו נפלאות, ויעשה עמנו לטובה אות.

ושלמא רבא וחינא וחסדא וחיי אריכין לימטו מאלהא רבא על ישראל ועל רבנן, על תלמידהון ועל תלמידי תלמידיהון, דאנא הוא זעירא די בהון, המבקש רחמי קונו, להמציאו חנו, להשלים מאווי ורצונו, להראותו בית קדשו ומעונו, להתאבק בעפר רגלי שלומי אמוניו, אז יסור ממנו יגונו ועצבונו, ויגל לבו וישמח.

נאם הצעיר עבדא דרבנן ומודה ואומר דקמייהו דמרנן קטלי קני באגמא אנן, שלמה ס"ט בכמה"ר צמח דוראן נר"ו

כתב וחתם עישור אחרון לחדש אדר שני, שנת ו'רס קר"ן משיחו, באלגזאיר.

תשובת חכמי פאס בנידון⁴⁹:

החכם

זה טופס תשובת הכרעת חכמי פאס יע"א.

ראה ראינו סדר שתיים המערכות אשר ערכו בס' מלחמות ה', מלחמת מצוה, שני המלכים הנועדים, סיני ועוקר הרים, על אודות הנדר אשר נדר לחבירו, או אשר נידר מחבירו, ראובן וזכיל אלמעלם, באיסור בשר ויין וכו', ואיתרע מזליה וכו'.

ובאמת כי כל ראיותיהם על דבר אמת ענו"ה צדק ברמה בניות, כמגדל דוד בנוי לתלפיות, חשו גומות ותלוליות הסוגיות, שדו מוליא בנצא, ברוח חכמה ועצה, הגישו תעצומותיהם, עצמו מספיר, בפלגות ראובן העמיקו, והעלו במצודת פלפולם כל אבן יקרה, ממשנה וגמרא וסברא, הפליאו עצה, הגדילו תושיה, שניהם מלאים סלת נקייה, לא הניחו מקום להתגדר בו בריה.

ואחר אשר ראינו שני הקונדרסים מלה במלה, הנלע"ד הוא: שאם הסרת האלתזא"ם מידי המעלם בתוך זמנו הוא דבר מצוי ונהוג, וגם ידוע שבהסרתו ישאר הווכיל עני ומשולל, עניות כזה מילתא דשכיחא היא, והיה לו לראובן הנז' להתנות, והוא לא התנה, איתו דאפסיד אנפשיה. כי הנדר היה לזכות ולתביעת המדיר ולדעתו, לא לדעת הנודר, ובשב ואל תעשה הוא מקיים את נדרו, עד אשר תשיג ידו למצוא כדי גאולתו.

וזה יובן אם יש לאל ידו לפרוש מבשר ויין מבלי חשש שום סכנה בנפשו, לפי ראות רופאי המקום ולפי שהוא אדם בהמזגתו ובהנהגתו. אמנם אם יש שום צד פקוח נפש, אין לנו דבר

שעומד בפניו, כי דמי עין תחת עין הורו לנו רז"ל פן תהיה נפש תחת עין. ואם אין בו יכולת לקיים, ממירין לו.

זהו מה שנראה כפי חלישות דעתנו להכריע בין החכמים השלמים, מאירים ומזהירים כזהר הרקיע, אשלי רברבי, מינרי תקיפי, אחר פרישת נהרי נחלי רבבות שלומות אל מול הדרת יפעת קדושת חכמתם.

מאת צעירי הצאן צאן קדשים, החותמים במדינת פאם יע"א, בט"ו באב יה"ל משנת כי בשמח"ה תצאו ובשלום תובלון אל המנוחה אמן.

אברהם רמוך ס"ט   יצחק אבזרדאל ס"ט   יצחק ׳ן צור ס"ט

